

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

Пашинський Анатолій Павлович

УДК 341.96:347.626

ДИСЕРТАЦІЯ
ПРАВОВІ РЕЖИМИ МАЙНА ПОДРУЖЖЯ ТА ПАРНИХ СОЮЗІВ
СІМЕЙНОГО ТИПУ В СУЧАСНОМУ МІЖНАРОДНОМУ СІМЕЙНОМУ
ПРАВІ

Спеціальність 293 "Міжнародне право"

Галузь знань 29 "Міжнародні відносини"

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

Пашинський А.П. _____

Науковий керівник: Калакура Віктор Ярославович, кандидат юридичних наук,
доцент

Київ – 2023

АНОТАЦІЯ

Пашинський А.П. Правові режими майна подружжя та парних союзів сімейного типу в сучасному міжнародному сімейному праві. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 293 "Міжнародне право" (29 – "Міжнародні відносини"). – Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, 2023.

Дисертація є комплексним науковим дослідженням сучасного матеріально-правового та колізійного регулювання правових режимів майна подружжя і парних союзів сімейного типу (зареєстрованих партнерств, фактичних шлюбних відносин, одностатевих шлюбів) в міжнародному сімейному праві.

У науковій праці окреслено специфіку класифікації правових режимів майна подружжя через призму авторського аналізу поняття "правовий режим майна подружжя". Проведено комплексний порівняльно-правовий аналіз правового регулювання режимів майна подружжя у Франції та Україні (режим обмеженої спільності), Англії та Уельсі (режим роздільності) і Німеччині (режим відкладеної спільності). Серед іншого продемонстровано, що французькі модельні договірні режими роздільності та участі у придбаннях аналогічні до англійського легального режиму роздільності та німецького легального режиму спільності придбань відповідно. Визначено, що модельний договірний режим роздільності в Німеччині є майже повністю аналогічним до англійського легального режиму роздільності, а модельний договірний режим спільності – до французького легального режиму обмеженої спільності. За результатами комплексного аналізу встановлено, що в Європі відбувається конвергенція матеріальних норм між державами-представниками режимів обмеженої спільності, відкладеної спільності і роздільності майна подружжя, яка зокрема проявляється у запровадженні аналогів легальних режимів майна подружжя з інших держав у якості власних модельних договірних режимів.

У дисертації запропоновано визначення поняття "парні союзи сімейного типу" як сталих одно- чи різностатевих союзів двох осіб, що породжують у сторін

взаємні права і обов'язки сімейного характеру та водночас не відносяться до гетеросексуальних шлюбів. Виокремлено основні категорії таких союзів: зареєстровані партнерства, фактичні шлюбні відносини, одностатеві шлюби. Автором проведено детальну класифікацію держав світу залежно від підходів до матеріально-правового регулювання режимів майна в цих союзах. Окрему увагу приділено місцю України у кожній із цих класифікацій, а також перспективам розробки вітчизняного законодавства про майнові наслідки парних союзів сімейного типу.

У ході наукового дослідження показано, що збільшення кількості шлюбних відносин з іноземним елементом є наслідком об'єктивних проявів глобалізації. Показано, що для колізійних норм про майнові наслідки шлюбу характерна система інституційного розмежування, наголос на рівності сторін правовідносин, використання розгалужених норм за каскадним принципом для забезпечення тісного зв'язку з правовідносинами, акцент на автономії волі. Проаналізовано відповідне національне колізійне регулювання в державах континентальної системи права на прикладі Франції та України і в державах загального права на прикладі Англії та Уельсу. Визначено особливості колізійного регулювання майнових наслідків шлюбу в Україні та його співвідношення з існуючими міжнародними уніфікаціями. За результатами дослідження запропоновано доповнити ст. 61 Закону України "Про міжнародне приватне право" нормою, яка б обмежила можливість подружжя обирати право, що суперечить принципу застосування більш сприятливого права для слабкої сторони. Важливим етапом роботи став системний аналіз актуальної судової практики українських судів у майнових спорах подружжя з іноземним елементом, в рамках якого виокремлено проблемні аспекти у застосуванні положень ст. 39, 61 Закону України "Про міжнародне приватне право" та наголошено на доцільності видання Верховним Судом огляду судової практики з цих питань.

У дисертаційному дослідженні констатовано, що парні союзи сімейного типу наразі зіштовхуються з юридичним невизнанням у великій кількості держав світу. Більше того, через різні підходи до визначення одних і тих же понять проблеми у

визнанні певного парного союзу і його майнових наслідків виникають навіть між державами, у національному праві яких існують відповідні правові інститути. Автором системно досліджено підходи держав світу до національного колізійного регулювання майнових наслідків кожного парного союзу сімейного типу, на основі чого проведено відповідні класифікації. Враховуючи відсутність вищевказаного колізійного регулювання в Україні, запропоновано редакції нових статей Закону України "Про міжнародне приватне право" щодо дійсності, правових і майнових наслідків фактичних шлюбних відносин (базова прив'язка – спільний особистий закон) та зареєстрованих партнерств (базова прив'язка – право держави місця реєстрації партнерства).

Окрему увагу в роботі приділено дослідженню спроб і перспектив міжнародної матеріально-правової уніфікації норм щодо режимів майна подружжя. Виявлено, що у світі відсутня будь-яка універсальна чи регіональна конвенція з уніфікованими матеріальними нормами щодо режимів майна подружжя. Відзначено малоперспективність проведення універсальної чи регіональної уніфікації матеріально-правових норм щодо режимів майна подружжя на даному етапі розвитку міжнародного сімейного права. При цьому на підставі дослідження Конвенції між Німеччиною та Францією щодо створення факультативного подружнього режиму спільності придбань (2010) та рекомендаційних Принципів європейського сімейного права щодо майнових відносин подружжя (2013) показано, що створення спільних договірних режимів майна подружжя на двосторонньому рівні та розвиток інструментів м'якого права може мати перспективу.

Автором визначено, з огляду на поточну складність здійснення матеріально-правової уніфікації щодо режимів майна подружжя гарною альтернативою є уніфікація колізійних норм з цього питання. Проведено комплексний аналіз колізійних прив'язок у Гаазькій конвенції про право, застосовне до режимів власності подружжя (1978). Встановлено, що надмірно розгалужена система колізійних прив'язок і підстави для автоматичної зміни застосовного права призвели до незначної популярності вказаної Гаазької конвенції. Визначено, що на

регіональному рівні успішним прикладом колізійної уніфікації є Регламент ЄС №2016/1103, який закріплює колізійні прив'язки для режимів майна подружжя. В рамках дослідження двосторонніх уніфікацій встановлено, що із 24 міжнародних договорів України про правову допомогу 12 договорів містять прив'язки про майнові наслідки шлюбу.

У дисертації відзначено, що в світі наразі відсутні успішні приклади міжнародної уніфікації матеріальних чи колізійних норм щодо режимів майна у фактичних шлюбних відносинах. Показано, що з урахуванням фрагментарності визнання даного інституту, доцільно наразі зосередитись на колізійній, а не матеріальній уніфікації у цій сфері. Вказано, що важливу роль у зближенні національного законодавства держав можуть зіграти акти м'якого права, зокрема Принципи європейського сімейного права щодо права власності, утримання і спадкування пар, які перебувають у фактичних шлюбних відносинах (2019).

В ході дослідження встановлено, що станом на сьогодні відсутня міжнародна уніфікація матеріальних норм про режими майна зареєстрованих партнерств. Натомість існують перспективи у сфері колізійної уніфікації, оскільки держави мають схожі погляди на розуміння поняття партнерства та переважно застосовують колізійну прив'язку до права держави місця реєстрації партнерства. Зазначено, що Регламент ЄС №2016/1104 містить прогресивні колізійні прив'язки щодо майнових наслідків зареєстрованих партнерств і може стати прикладом для подальшої колізійної уніфікації в цій сфері.

Автором визначено, що наразі передчасно говорити про міжнародну уніфікацію норм про режими майна в одностатевих подружжях. Підкреслено, що одностатеві шлюби в цілому не потребують спеціального матеріального чи колізійного регулювання у сфері майнових відносин порівняно із гетеросексуальними шлюбами; натомість ключовим є питання щодо поширення загального поняття "подружжя" у міжнародних документах на одностатеві шлюби. Втім, подальший розвиток значною мірою залежить від публічного порядку та суспільної думки з цього питання в державах світу.

Автором показано, що з огляду на фрагментарність визнання і відмінність підходів до визначення різноманітних парних союзів сімейного типу міжнародному співтовариству наразі доцільно зосередитись не на матеріально-правовій, а на колізійній уніфікації норм щодо майнових наслідків таких союзів. Зауважено, що уніфікаційні зусилля загалом матимуть найбільшу ефективність на регіональному та двосторонньому рівні, де держави вже досягнули певного рівня законодавчої гармонізації. Визначено, що в інтересах подальшого розвитку міжнародного сімейного права державам було б варто сконцентрувати увагу на впровадженні національного матеріального і колізійного регулювання для режимів майна у парних союзах сімейного типу, а також брати активну участь у розробці актів м'якого права для поступової конвергенції законодавства у цій сфері.

Ключові слова: правові режими майна подружжя, колізійне регулювання майнових наслідків шлюбу, подружжя, зареєстровані партнерства, фактичні шлюбні відносини, одностатеві шлюби, Закон України "Про міжнародне приватне право", міжнародно-правова уніфікація, сімейне право, міжнародне сімейне право.

ABSTRACT

Pashynskiy A.P. Legal property regimes of spouses and paired family-type unions in contemporary international family law. – A qualification scientific thesis on manuscript rights.

Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy in specialty 293 “International Law” (29 – “International Relations”). – Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, 2023.

This dissertation is a comprehensive scientific study of the contemporary substantive and conflict-of-law regulation of property regimes of spouses and paired family-type unions (registered partnerships, de facto unions, same-sex marriages) in international family law.

The thesis outlines the specifics of classification of matrimonial property regimes based on the author’s analysis of the concept of “matrimonial property regime”. A comprehensive comparative legal analysis of the regulation of matrimonial property regimes in France and Ukraine (limited community of property), England and Wales (separation of property) and Germany (deferred community of property) is carried out. Inter alia, it is demonstrated that the French model contractual regimes of separation and deferred community are similar to the English statutory separation of property regime and German statutory deferred community of property regime respectively. It is determined that the model contractual separation regime in Germany almost completely copies the English statutory separation regime, while the model contractual regime of community is analogous to the French statutory regime of limited community. Given the foregoing, it is established that in Europe there is a convergence of substantive rules between states representing the regimes of limited community, deferred community and separation of property. Such convergence is manifested through the introduction of analogues of statutory matrimonial property regimes from other states as one’s own model contractual regimes.

The author proposes his own definition of the concept of “paired family-type unions” as stable same- or different-sex unions of two persons that give rise to mutual rights and obligations of a family nature between its parties and at the same time do not

belong to heterosexual marriages. The main categories of such unions are distinguished: registered partnerships, de facto unions, same-sex marriages. The author provides detailed classifications of states depending on the approach to substantive legal regulation of property regimes in these unions. Particular attention is paid to the place of Ukraine in each of these classifications, as well as to the perspectives for developing national legislation on property consequences of paired family-type unions.

The research indicates that the increase in the number of marital relations with a foreign element is a consequence of objective manifestations of globalization. It is shown that the conflict-of-law rules on property consequences of marriage are characterized by a system of institutional delimitation, an emphasis on the equality of the parties in the legal relations, the usage of branched rules according to the cascading principle to ensure close connection with legal relations and by an emphasis on the autonomy of will. The author analyzes the respective national conflict-of-law rules in the continental legal system on the example of France and Ukraine and in the common law system on the example of England and Wales. The author identifies the peculiarities of conflict-of-laws rules on the property consequences of marriage in Ukraine as well their correlation with existing international unifications. Based on the results of the analysis, it is proposed to include a new provision into Art. 61 of the Law of Ukraine “On Private International Law” that would limit the ability of the spouses to choose a law that contradicts the principle of applying a more favorable law to the weaker party in the relations. An important part of the research is the systematic analysis of current case law of Ukrainian courts in property disputes between spouses with a foreign element. During such analysis, the author identifies problematic aspects in the application of Art. 39, 61 of the Law of Ukraine “On Private International Law” and emphasizes the necessity to issue a separate Supreme Court review of case law on the matter.

The dissertation states that paired family-type unions are currently facing absence of legal recognition in a lot of states around the world. Moreover, due to varying approaches to the definition of the same concepts, the problems in recognizing a particular type of union and its property consequences arise even between states that have the relevant legal concepts in their national law. The author systematically examines the

approach of states to the national conflict-of-law regulation of property consequences of each paired family-type union and suggests respective classifications. Given the absence of the necessary conflict-of-laws regulation in Ukraine, the author proposes the text of new articles of the Law of Ukraine “On Private International Law” regarding the validity, legal and property consequences of de facto unions (basic connecting factor – common personal law) and registered partnerships (basic connecting factor – *lex loci registrationis*).

Particular attention is devoted to the study of attempts and prospects for international substantive unification of rules on matrimonial property regimes. It is found that there is no universal or regional convention in the world with unified substantive rules on marital property regimes. The author notes that there is little prospect of universal or regional unification of substantive rules on matrimonial property regimes at this stage of development of international family law. At the same time, based on the study of the Franco-German Agreement on the Optional Matrimonial Property Regime (2010) and the CEFL Principles of European Family Law regarding Property Relations between Spouses (2013), the author shows that the establishment of joint contractual matrimonial property regimes at the bilateral level and the development of instruments of soft law may have prospects.

The author determines that, given the current complexity of unification of the substantive norms on matrimonial property regimes, a good alternative would be to work on the conflict-of-law unification in this area. A comprehensive analysis of the connecting factors in the Hague Convention on the Law Applicable to Matrimonial Property Regimes (1978) is conducted. It is established that the excessively branched system of connecting factors and the grounds for the automatic change of applicable law have led to the low popularity of that Hague Convention. It is determined that at the regional level, a successful example of the conflict-of-laws unification is the Council Regulation (EU) 2016/1103 which envisages conflict-of-law rules for matrimonial property regimes. During the study of bilateral unifications, the author concludes that out of 24 bilateral mutual legal assistance treaties of Ukraine only 12 treaties contain conflict-of-law rules on property consequences of marriage.

The author of the thesis notes that there are currently no successful examples of international unification of substantive or conflict-of-law rules on property regimes in de facto unions. Still, the author points out that soft law acts such as the CEFL Principles of European Family Law regarding Property, Maintenance and Succession Rights of Couples in De Facto Unions (2019) may play an important part in the approximation of national legislation of different states.

It is established that as of today there are no international unifications of substantive rules on property regimes of registered partnerships. Instead, since states have similar views on the notion of registered partnerships and mostly apply the *lex loci registrationis* connecting factor, prospects exist in the area of conflict-of-laws unification. The author points out that Council Regulation (EU) 2016/1104 contains progressive conflict-of-law rules on property consequences of registered partnerships and may serve as an example for further conflict-of-law unification in this area.

The author notes that it is currently premature to discuss the international unification of the rules on property consequences of same-sex marriages. It is emphasized that same-sex marriages in general do not require separate substantive or conflict-of-laws regulation in the area of property relations as compared to traditional heterosexual marriages; instead, the key issue is the extension of the general concept of “marriage” in international documents to same-sex marriages. Nonetheless, further developments largely depend on the established public order and public opinion on this matter in the countries of the world.

The author states that given the fragmentation of recognition and the difference in approaches to the definition of various paired family-type unions, it is currently advisable for the international community to focus not on substantive but rather on the conflict-of-laws unification of the rules on property consequences of such unions. It is noted that the unification efforts will generally be most effective at the regional and bilateral level where states have already achieved a certain level of legislative harmonization. It is determined that in the interests of further development of international family law, states should focus on the introduction of national substantive and conflict-of-laws provisions for property

regimes in paired family-type unions as well as take an active part in the development of soft law instruments with a view to the gradual convergence of legislation in this area.

Key words: matrimonial property regimes, conflict-of-law rules on property consequences of marriage, spouses, registered partnerships, de facto unions, same-sex marriages, Law of Ukraine “On Private International Law”, international legal unification, family law, international family law.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Пашинський А.П. Правове регулювання питань власності подружжя за англійським правом. Український часопис міжнародного права. 2018. № 2018/1. С. 74–79.
2. Пашинський А.П., Кисіль В.І. Колізійне регулювання майнових відносин подружжя в Україні: теорія і практика. Актуальні проблеми міжнародних відносин. 2018. № 137. С. 48–57.
3. Pashynskiy A. The establishment of basic European matrimonial property regimes. Часопис Київського університету права. 2018. №. 2018/4. С. 328–331.
4. Pashynskiy A. Property relations between unmarried cohabitants in international family law. Teisė. 2020. No. 115. P. 154–162.
5. Пашинський А.П., Калакура В.Я. Регламент ЄС №2016/1103 як приклад регіональної уніфікації колізійних норм щодо режимів майна подружжя. Часопис Київського університету права. 2023. №1. С. 124-136.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

6. Пашинський А.П. Інститут цивільного партнерства у міжнародному приватному праві. Актуальні проблеми міжнародних відносин : Матеріали Міжнар. науково-теорет. конф. молодих вчен., м. Київ, 26 жовт. 2017 р. Київ, 2017. С. 114–117.
7. Пашинський А.П. Колізійне регулювання питань власності подружжя в законодавстві України. Шевченківська весна 2018 : Матеріали Міжнар. науково-практ. конф. студентів, аспірантів і молодих вчен.: Частина I, м. Київ, 29 берез. 2018 р. Київ, 2018. С. 86–89.
8. Пашинський А.П. Законодавство Фінляндської Республіки як приклад системного врегулювання майнових наслідків фактичних шлюбних відносин. Шевченківська весна : Матеріали Міжнар. науково-практ. конф. студентів, аспірантів та молодих вчен.: Частина II, м. Київ, 10 квіт. 2020 р. Київ, 2020. С. 27–29.

9. Пашинський А.П. Проблеми і перспективи міжнародної уніфікації матеріального регулювання режимів майна в парних союзах сімейного типу. Шевченківська весна – 2023 : Матеріали міжнар. науково-практ. конф. студентів, аспірантів та молодих вчен.: Аспіранти, м. Київ, 28 квіт. 2023 р. Київ, 2023. С. 59–62.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ	16
ВСТУП	17
РОЗДІЛ 1. МАТЕРІАЛЬНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ РЕЖИМІВ МАЙНА ПОДРУЖЖЯ ТА ПАРНИХ СОЮЗІВ СІМЕЙНОГО ТИПУ НА НАЦІОНАЛЬНОМУ РІВНІ.....	27
1.1. Загальні аспекти класифікації правових режимів майна подружжя	27
1.2. Режим обмеженої спільності майна подружжя на прикладі законодавства Французької Республіки та України	38
1.3. Режим відкладеної спільності майна подружжя на прикладі законодавства Федеративної Республіки Німеччина	59
1.4. Режим роздільності майна подружжя на прикладі законодавства Англії та Уельсу	66
1.5. Парні союзи сімейного типу: поняття, види і режими майна	75
Висновки до Розділу 1.	94
РОЗДІЛ 2. КОЛІЗІЙНЕ РЕГУЛЮВАННЯ МАЙНОВИХ НАСЛІДКІВ ШЛЮБУ ТА ПАРНИХ СОЮЗІВ СІМЕЙНОГО ТИПУ НА НАЦІОНАЛЬНОМУ РІВНІ.....	99
2.1. Іноземний елемент і роль колізійних норм у правовідносинах подружжя щодо майна.....	99
2.2. Колізійне регулювання майнових наслідків шлюбу в державах континентальної системи права на прикладі Французької Республіки та України	106
2.3. Колізійне регулювання майнових наслідків шлюбу в державах загального права на прикладі Англії та Уельсу.....	125
2.4. Колізійне регулювання майнових наслідків парних союзів сімейного типу на національному рівні	130
Висновки до Розділу 2.	150

РОЗДІЛ 3. УНІФІКАЦІЯ ПРАВОВИХ НОРМ ЩОДО РЕЖИМІВ МАЙНА ПОДРУЖЖЯ ТА ПАРНИХ СОЮЗІВ СІМЕЙНОГО ТИПУ НА МІЖНАРОДНОМУ РІВНІ.....	155
3.1. Уніфікація матеріально-правового регулювання режимів майна подружжя на міжнародному рівні	155
3.2. Уніфікація колізійного регулювання майнових наслідків шлюбу на міжнародному рівні.....	171
3.3. Уніфікація матеріально-правового і колізійного регулювання режимів майна в парних союзах сімейного типу на міжнародному рівні.....	186
Висновки до Розділу 3.	202
ВИСНОВКИ.....	206
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	213

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ВРУ	Верховна Рада України
ДФЄС	Договір про функціонування Європейського Союзу
ЄС	Європейський Союз
КМУ	Кабінет Міністрів України
СК	Сімейний кодекс України
ЦК	Цивільний кодекс України
ФЦК	Цивільний кодекс Французької Республіки
BGB	Німецьке цивільне уложення (Bürgerliches Gesetzbuch)
CEFL	Комісія з європейського сімейного права (Commission on European Family Law)
PACS	Французький цивільний договір солідарності (Pacte civil de solidarite)

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. На всіх етапах розвитку суспільства подружні відносини щодо майна вирізнялися своєю складністю як з побутової, так і з юридичної точки зору. Втім, протягом останніх 50 років ці відносини стали проявляти тенденцію до ще більшого ускладнення. Зокрема, глобалізація та активна міграція у світі призвели до істотного поширення майнових відносин подружжя з іноземним елементом. Міграційні процеси, що посилились після повномасштабного вторгнення в Україну 24 лютого 2022 року, призвели до вимушеної еміграції за кордон мільйонів українців та зумовили загострення проблематики майнових відносин подружжя з іноземним елементом.

Враховуючи поширення випадків придбання майна за кордоном та укладення шлюбів з іноземцями, у житті пересічних людей все частіше виникають ситуації, за яких на врегулювання певних відносин щодо подружнього майна претендує одразу декілька правопорядків. Вирішення цього "конфлікту законів" часто являє собою вкрай непросту задачу. Складність проблеми зумовлена тим, що національне право різних держав має відмінні підходи до матеріального регулювання режимів майна подружжя, а існуючі колізійні прив'язки не завжди дозволяють однозначно визначити застосовне право. Все це породжує виклики для сучасного міжнародного сімейного права: потребу в порівняльному аналізі та класифікації підходів до матеріального регулювання режимів майна подружжя, дослідженні існуючих варіантів колізійних прив'язок у національних та міжнародних актах, а також визначенні перспектив матеріальної та колізійної уніфікації.

Втім, зазначене являє собою лише частину викликів для сучасної наукової та юридичної спільноти. Лібералізація всіх сфер суспільного життя у другій половині ХХ століття призвела до виникнення нових форм парних союзів: фактичних шлюбних відносин, зареєстрованих партнерств, одностатевих шлюбів. Незважаючи на відсутність *de jure* визнання цих форм співжиття у багатьох країнах світу, *de facto* кількість таких союзів з кожним роком зростає. Як і у випадку з різностатевими шлюбами, подібні відносини часто носять транскордонний характер і обтяжені іноземним елементом. З огляду на розповсюдженість цих форм

парних відносин, міжнародне приватне право більше не може дозволити собі повністю ігнорувати принаймні майнову складову таких стосунків. Тому питання матеріально-правового і колізійного регулювання режимів майна у фактичних шлюбних відносинах, зареєстрованих партнерствах та одностатевих шлюбах також потребує системного наукового аналізу.

Українські наукові праці у сфері сімейного і міжнародного приватного права переважно зосереджувались на окремих аспектах матеріального регулювання режимів майна подружжя у різних державах світу. Відповідні порівняльні дослідження проводили Г.К. Матвеев, О.В. Мельниченко, Я.В. Новохатська, З.В. Ромовська, Ю.Ю. Цал-Цалко, В.О. Кожевнікова та інші. Окремі питання колізійного регулювання майнових наслідків шлюбу досліджувались у роботах О.Є. Бурлай, В.І. Кисіля, А.С. Довгерта, В.Я. Калакури, В.Л. Чубарєва. Проблематику уніфікації норм міжнародного сімейного у своїх працях порушували Ю.В. Черняк, М.В. Менждул, Т.В. Боднар, О.В. Простибоженко, О.В. Михальнюк, Л.І. Радченко. Втім, комплексні наукові дослідження щодо стану матеріального і колізійного регулювання режимів майна подружжя з урахуванням сучасної специфіки в Україні не проводились. Окрім цього, в Україні не було проведено жодного системного дослідження щодо правового регулювання режимів майна у фактичних шлюбних відносинах, партнерствах і одностатевих шлюбах, в тому числі з іноземним елементом. У наукових роботах іноземних авторів питання колізійного і матеріально-правового регулювання майнових наслідків гетеро- та гомосексуальних шлюбів, конкубінату і партнерств досліджені дещо детальніше, аніж в українській науці. У авангарді закордонних досліджень із вказаних питань перебувають наукові експерти Комісії з європейського сімейного права: К. Боеле-Волькі, Н. Детлофф, Ф. Ферранд, К. Гонзалес Беїлфусс, Д. Мартіні, М. Джантера-Джареборг та інші. Окремо варто виділити наукові роботи В. Пінтенса щодо перспектив гармонізації законодавства про режими майна подружжя в Європі, роботи П. Вотлета щодо зареєстрованих партнерств, а також праці низки інших іноземних фахівців: М. Дітера, І. Кюррі-Самнера, М. Торпе, Дж. Майлза, Дж. Шерпе, Л. Руггері, П. Сарчевіча тощо.

Таким чином, попри значну актуальність питання режимів майна подружжя та інших парних союзів сімейного типу в сучасному міжнародному сімейному праві, в українській науці відсутнє комплексне наукове дослідження на цю тему. Значна кількість вітчизняних досліджень була проведена більше 10 років тому, стосувалась окремих аспектів режиму майна в різностатевих подружжях та не відображала сучасного стану розвитку правового регулювання. Окрім цього, в українській доктрині в принципі не проводився системний аналіз матеріальних та колізійних норм щодо режимів майна в фактичних шлюбних відносинах, зареєстрованих партнерствах та одностатевих шлюбах. З огляду на вищезазначене, станом на сьогодні існує нагальна потреба у всеохоплюючому фаховому дослідженні питання правових режимів майна подружжя та інших зазначених парних союзів сімейного типу в сучасному міжнародному сімейному праві, що і зумовило вибір теми даної дисертаційної роботи.

Мета і завдання дослідження. *Метою* даного дослідження є встановлення особливостей правового регулювання режимів майна подружжя та парних союзів сімейного типу на сучасному етапі розвитку міжнародного сімейного права, визначення ключових характеристик такого регулювання на національному і міжнародному рівні з виокремленням його недоліків та підходів до їх усунення.

Для досягнення вказаної мети були визначені наступні *завдання*:

- окреслити специфіку класифікації правових режимів майна подружжя з огляду на авторський аналіз поняття "правовий режим майна подружжя";
- здійснити комплексний порівняльно-правовий аналіз ключових видів легальних і договірних режимів майна подружжя в Європі на прикладі їх типових держав-представників, визначити рівень конвергенції матеріально-правових норм між представниками цих режимів;
- встановити правову природу поняття "парні союзи сімейного типу", виокремити основні категорії таких союзів, запропонувати класифікацію держав світу залежно від підходів до матеріально-правового регулювання режимів майна в цих союзах;

- розкрити характерні ознаки колізійних норм щодо майнових наслідків шлюбу;
- проаналізувати особливості колізійного регулювання майнових наслідків шлюбу в Україні, його співвідношення з діючими міжнародними уніфікаціями на універсальному та регіональному рівні;
- здійснити огляд і аналіз актуальної судової практики українських судів щодо застосування відповідних колізійних норм та з урахуванням цього запропонувати зміни до українського законодавства і правозастосовних підходів;
- визначити підходи держав світу на визнання фактичних шлюбних відносин, зареєстрованих партнерств і одностатевих шлюбів, здійснити класифікацію підходів до колізійного регулювання цих союзів у різних державах;
- запропонувати доповнення до законодавства України в частині колізійних норм про існування, правові і майнові наслідки фактичних шлюбних відносин і зареєстрованих партнерств;
- дослідити існуючі спроби і перспективи матеріально-правової уніфікації норм щодо режимів майна подружжя на універсальному, регіональному та міжнародному рівні;
- вивчити можливість міжнародної уніфікації колізійних норм щодо режимів майна подружжя з огляду на складність здійснення матеріально-правової уніфікації;
- проаналізувати існуючі досягнення, проблеми і перспективи у сфері матеріально-правової і колізійної уніфікації норм про режими майна у різних парних союзах сімейного типу, визначити подальші напрямки для уніфікаційних зусиль у цій сфері.

Об'єктом дослідження є правовідносини подружжя та інших парних союзів сімейного типу щодо майна в системі міжнародного приватного права.

Предметом дослідження є сучасне матеріально-правове та колізійне регулювання правових режимів майна у гетеросексуальних шлюбах, фактичних

шлюбних відносинах, зареєстрованих партнерствах і одностатевих шлюбах на національному та міжнародному рівні.

Методи дослідження. Задля досягнення мети і завдань дослідження було використано сукупність філософських, загальнонаукових та спеціально-наукових юридичних методів.

Діалектичний метод дослідження ліг в основу загальних підходів до дослідження описаних в роботі явищ і процесів в їх суперечливості, цілісності та розвитку. Метод аналізу і синтезу дозволив розподілити складові частини предмету дослідження на елементи, зокрема провести класифікації підходів до правового регулювання режимів майна подружжя та інших парних союзів сімейного типу, здійснити розрізнення між національним та міжнародним рівнем регулювання, матеріально-правовим і колізійним методом регулювання тощо. Системний метод використовувався для дослідження видів правового регулювання режимів майна подружжя та інших парних союзів сімейного типу як єдиного цілого і водночас сукупності окремих частин, що перебувають у взаємозв'язку між собою. Історико-правовий метод дозволив дослідити передумови становлення класичних режимів майна подружжя в Європі, причини актуалізації питання правового регулювання майнових наслідків парних союзів сімейного типу, еволюцію уніфікаційних зусиль міжнародного співтовариства у відповідних сферах. Формально-юридичний метод використовувався для аналізу понятійно-категоріального апарату, положень українських, закордонних і міжнародних нормативно-правових актів. Порівняльно-правовий метод використовувався для встановлення співвідношення національного матеріально-правового та колізійного регулювання режимів майна подружжя та інших союзів у різних групах держав відповідно до запропонованих класифікацій. Метод абстрагування дав можливість виокремити із значного масиву правозастосовної практики найважливіше та провести необхідні узагальнення.

Використання вищенаведених методів наукового дослідження дозволило автору забезпечити достовірність отриманих результатів і висновків.

Наукова новизна отриманих результатів. Дана робота є першою у вітчизняній науці комплексною науковою працею, в якій проведено системне

дослідження правових режимів майна подружжя та парних союзів сімейного типу в розрізі сучасного міжнародного сімейного права.

У дисертаційному дослідженні сформульовано наступні нові наукові положення, які виносяться на захист:

Вперше:

- встановлено, що в Європі відбувається конвергенція матеріальних норм між державами-представниками режимів обмеженої спільності, відкладеної спільності та роздільності майна подружжя, яка зокрема проявляється у запровадженні аналогів легальних режимів майна подружжя з інших держав у якості власних модельних договірних режимів;
- за результатами аналізу вітчизняного колізійного регулювання майнових наслідків шлюбу запропоновано доповнити ст. 61 Закону України "Про міжнародне приватне право" нормою, яка б обмежила можливість подружжя обирати право, що суперечить принципу застосування більш сприятливого права для слабкої сторони (*lex benignitatis*);
- на підставі комплексного аналізу практики судів України виокремлено ключові тенденції і проблемні питання щодо застосування вітчизняних колізійних норм про майнові наслідки шлюбу;
- зроблено висновок про малоперспективність здійснення універсальної чи регіональної уніфікації матеріально-правових норм щодо режимів майна подружжя на поточному етапі розвитку міжнародного сімейного права;
- визначено, що перспективною альтернативою міжнародній уніфікації матеріально-правових норм є уніфікація колізійних норм щодо режимів майна подружжя, а також розвиток інструментів м'якого права;
- запропоновано визначення поняття "парні союзи сімейного типу" з виокремленням основних категорій таких союзів;
- здійснено класифікацію держав світу залежно від підходів до матеріально-правового регулювання режимів майна у парних союзах сімейного типу;

- системно досліджено підходи держав світу до колізійного регулювання парних союзів сімейного типу, запропоновано класифікацію підходів держав до особливостей такого регулювання;
- запропоновано редакції нових статей Закону України "Про міжнародне приватне право" з колізійними прив'язками щодо існування, правових і майнових наслідків фактичних шлюбних відносин та зареєстрованих партнерств;
- показано, що з огляду на фрагментарність визнання і відмінність підходів до визначення різноманітних парних союзів сімейного типу міжнародному співтовариству наразі було б доцільно зосередитись не на матеріально-правовій, а на колізійній уніфікації норм щодо майнових наслідків цих союзів;
- визначено, що в інтересах подальшого розвитку міжнародного сімейного права державам слід направити зусилля на впровадження національного матеріального і колізійного регулювання для режимів майна у парних союзах сімейного типу, а також брати активну участь у розробці міжнародних актів м'якого права для поступової конвергенції законодавства у цій сфері.

Набуло подальшого розвитку:

- правова природа поняття "правовий режим майна подружжя" та особливості класифікації таких режимів;
- систематизація особливостей матеріально-правового регулювання режимів майна подружжя в Французькій Республіці і Україні (режим обмеженої спільності), Англії та Уельсі (режим роздільності), Німеччині (режим відкладеної спільності);
- вивчення характерних ознак колізійних норм щодо майнових наслідків шлюбу;
- аналіз діючих в Україні колізійних прив'язок для майнових наслідків шлюбу в порівнянні з міжнародними підходами у цій сфері;

- аналіз існуючих спроб матеріально-правової уніфікації норм щодо режимів майна подружжя, зокрема Конвенції між Німеччиною та Францією щодо створення факультативного подружнього режиму спільності придбань (2010) та Принципів європейського сімейного права щодо майнових відносин подружжя CEFL (2013);
- дослідження колізійних прив'язок щодо режимів майна подружжя у Гаазькій конвенції про право, застосовне до режимів власності подружжя (1978) і Регламенті ЄС №2016/1103;
- дослідження підходів до колізійного регулювання майнових наслідків зареєстрованих партнерств у Європі, положень профільного Регламенту ЄС №2016/1104, а також Принципів європейського сімейного права щодо права власності, утримання і спадкування пар, які перебувають у фактичних шлюбних відносинах CEFL (2019);
- питання юридичного визнання інституту одностатевих шлюбів та їх правових наслідків у світі.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що положення, висновки і рекомендації дисертаційного дослідження можуть бути використані:

- у науково-дослідній сфері – як основа для подальших наукових досліджень проблематики матеріально-правового і колізійного регулювання режимів майна в одно- та різностатевих шлюбах, фактичних шлюбних відносинах і зареєстрованих партнерствах;
- в освітній сфері – під час викладання студентам у вищих навчальних закладах, розробки навчально-методичних матеріалів з дисциплін "Міжнародне сімейне право", "Міжнародне приватне право", "Право ЄС", "Порівняльне цивільне право", "Сімейне право", а також при підготовці відповідних розділів підручників, навчальних посібників і робочих навчальних програм;
- у законотворчій сфері – при розробці та поданні законопроектів про внесення змін до Закону України "Про міжнародне приватне право",

підготовці законодавчих актів про зареєстровані партнерства в Україні, організації тематичних парламентських слухань, використанні в роботі профільного Комітету Верховної Ради України з питань правової політики;

- у сфері міжнародного співробітництва – при визначенні доцільності ратифікації Україною дво- та багатосторонніх міжнародних договорів, встановленні пріоритетних напрямків роботи у міжнародних організаціях, делегуванні експертів для участі у академічних неурядових ініціативах;
- у правозастосовній практиці – судами при розгляді майнових спорів подружжя з іноземним елементом і підготовці оглядів судової практики, адвокатами у приватній юридичній практиці.

Особистий внесок здобувача. Дисертація є цілісною науковою працею і виконана здобувачем особисто. Висновки, основні наукові результати та рекомендації дисертаційного дослідження сформульовані здобувачем самостійно на основі власного наукового пошуку. Думки і висновки інших авторів, що були використані у роботі, містять належні посилання та були використані виключно для підтримки наукових ідей автора дослідження.

Дві з п'яти наукових статей здобувача, в яких висвітлено результати цього дисертаційного дослідження, опубліковані у співавторстві з науковими керівниками: попереднім науковим керівником д.ю.н., проф. Кисілем В.І. і діючим науковим керівником к.ю.н., доц. Калакурою В.Я. відповідно. В опублікованих за співавторством наукових працях конкретний особистий внесок здобувача полягав в наступному: участь у формуванні основної ідеї та завдань дослідження, вивчення джерел літератури, проведення самостійного наукового аналізу та узагальнення його результатів, написання тексту статей.

Апробація матеріалів дисертації. Основні науково-теоретичні результати, положення і висновки дисертації регулярно доповідались здобувачем на засіданнях кафедри міжнародного приватного права Навчально-наукового Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Результати дисертаційного дослідження пройшли апробацію на 6

(шести) українських і міжнародних науково-практичних конференціях: Міжнародній науково-практичній конференції студентів, аспірантів і молодих вчених "Шевченківська весна 2023" (м. Київ, 21 квітня 2023 року), Міжнародній науково-практичній конференції студентів, аспірантів і молодих вчених "Шевченківська весна 2020" (м. Київ, 10 квітня 2020 року), Міжнародній науково-практичній конференції студентів, аспірантів і молодих вчених "Шевченківська весна 2019" (м. Київ, 26 березня 2019 року), Міжнародній науково-практичній конференції студентів, аспірантів і молодих вчених "Шевченківська весна 2018" (м. Київ, 29 березня 2018 року), Науково-практичній конференції "Міжнародне приватне право: актуальні проблеми та перспективи розвитку" (м. Київ, 21 грудня 2017 року), Міжнародній науково-теоретичній конференції молодих вчених "Актуальні проблеми міжнародних відносин" (м. Київ, 26 жовтня 2017 року).

Наукові результати дисертації висвітлені в 5 (п'яти) наукових статтях, 4 із них – у наукових фахових виданнях України, 1 стаття – в зарубіжному науковому фаховому виданні держави-члена ЄС та ОЕСР (Литовська Республіка). Отримані наукові результати також опубліковано в 4 (чотирьох) тезах доповідей наукових конференцій.

Структура та обсяг дисертації. Дисертаційне дослідження включає в себе анотацію, вступ, три розділи, висновки та список використаних джерел. Загальний обсяг дисертації становить 245 сторінок, із них обсяг основного тексту складає 195 сторінок. Список використаних джерел налічує 306 найменувань на 32 сторінках.

РОЗДІЛ 1. МАТЕРІАЛЬНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ РЕЖИМІВ МАЙНА ПОДРУЖЖЯ ТА ПАРНИХ СОЮЗІВ СІМЕЙНОГО ТИПУ НА НАЦІОНАЛЬНОМУ РІВНІ

1.1. Загальні аспекти класифікації правових режимів майна подружжя

Для більшості людей шлюб перш за все є духовним союзом, який виник і тримається воєдино почуттями любові, поваги та взаєморозуміння. Проте є ще одна могутня сила, що лежить в основі шлюбних відносин – право власності. Починаючи із стародавніх часів, будь-який сімейний союз підтримувався не лише за рахунок особистої близькості, а й через майнові відносини. Саме в цьому і проявляється дихотомія шлюбних відносин: з одного боку, це складні соціально-психоемоційні зв'язки, а з іншого – класичні цивільні правовідносини, що мають яскраво виражену майнову складову.

Майнові відносини подружжя є багатограними та мають велику кількість проявів. Саме тому перед заглибленням в юридичний аналіз цих відносин слід спершу визначити поняття "майнові правовідносини подружжя" та розглянути доктринальні класифікації видів таких відносин. Так, Х.В. Майкут визначає майнові правовідносини подружжя як комплекс прав та обов'язків чоловіка і дружини з приводу належного їм майна, що складають особливості володіння, користування і розпорядження подружжям своїм майном. На його думку, у сімейно-правовій доктрині традиційно систему правового регулювання майнових відносин чоловіка та дружини виражають через категорію "правовий режим майна подружжя" [1; 152]. Разом з тим, з такою позицією Х.В. Майкута не можна погодитись. Звуження майнових правовідносин подружжя виключно до питань правового режиму їх майна вбачається некоректним, оскільки випускає з поля зору інші цивільно-правові правовідносини в подружжі. Як вірно вказує Л.М. Баранова, поняття "майнові відносини подружжя" є значно ширшим, аніж "відносини власності подружжя", оскільки коло майнових відносин подружжя не обмежується відносинами щодо їх власності [2; 67].

Український науковець Г.К. Матвеев умовно поділив майнові правовідносини подружжя на три групи: (1) майнові зв'язки подружжя щодо їх

права на спільне майно; (2) майнові зобов'язання подружжя по утриманню один одного; (3) право подружжя вступати один із одним у будь-які договірні зобов'язання, де кожен із подружжя діє по відношенню до іншого як третя особа (наприклад договори купівлі-продажу, спадкування за заповітом тощо) [3; 115]. Дана класифікація була в подальшому розвинута у науковій доктрині незалежної України. Зокрема, О.Є. Бурлай поділяла майнові відносини у сім'ї на два типи: (1) статичні відносини власності, пов'язані з сімейним майном; (2) відносини зобов'язального характеру, які також тим чи іншим чином пов'язані з майновими питаннями. Останні у свою чергу поділялись на зобов'язання, що випливають з природи сімейних відносин (обов'язок щодо утримання), та зобов'язання з договору (договори про режим подружнього майна, утримання) [4; 8]. А.О. Овчатова-Редько виділяла наступні види майнових правовідносин подружжя: (1) речові правовідносини, тобто відносини подружжя щодо права власності на майно та права на користування речами, які належать кожному з них; (2) зобов'язальні правовідносини, що включають відносини подружжя щодо взаємного утримання та договірні відносини подружжя [5; 11]. При цьому майнові правовідносини подружжя А.О. Овчатова-Редько визначала як відносини, що виникають між чоловіком і дружиною щодо майна і мають економічний зміст [5; 9].

У іноземних наукових працях майнові правовідносини подружжя загалом визначаються аналогічним чином. Для прикладу, у своїх працях Н.А. Даврадос зазначає, що майнові правовідносини подружжя охоплюють усі матеріальні аспекти подружнього життя, тобто усі випадки, коли у зв'язку зі шлюбом правовідносини щодо власності виникають, змінюються чи припиняються. Ці випадки включають зобов'язання щодо утримання, поділу подружнього майна, право розпорядження спільним майном, відповідальність за зобов'язання іншого з подружжя, питання щодо виконання шлюбного договору тощо [6; 262].

Таким чином, майнові відносини подружжя в широкому сенсі можна визначити як правовідносини подружжя щодо нажитого майна, правовідносини щодо взаємного утримання, а також договірні відносини, де кожен із подружжя діє по відношенню до іншого як звичайний суб'єкт цивільного права. Як вбачається з

цього робочого визначення, "майнові відносини подружжя" та "відносини подружжя щодо майна" співвідносяться між собою як загальне і спеціальне. Відносини чоловіка і дружини стосовно спільно нажитого і особистого майна є лише однією з категорій майнових відносин подружжя. Окремо зауважуємо, що цій праці розглядаються виключно правовідносини подружжя щодо нажитого під час шлюбу майна.

У контексті правовідносин подружжя щодо майна визначальним є поняття правового режиму майна подружжя. Під правовим режимом майна в цілому розуміється встановлений правовими засобами порядок та умови придбання (набуття) майна, здійснення особами повноважень щодо володіння, користування та розпорядження ним, реалізація функцій управління майном, а також його правової охорони [7; 417]. По суті, правовим режимом майна є встановлені законодавством вимоги, що пред'являються до майна в разі його набуття, використання в процесі певної діяльності та вибуття [8; 111]. Що ж стосується безпосередньо правового режиму майна подружжя в сімейному праві, фахівці визначають його по-різному. Так, О.В. Бажанова визначає правовий режим майна подружжя як порядок регулювання майнових відносин з приводу майна подружжя, який визначає характер і обсяг їх прав та обов'язків щодо цього майна [9; 10]. Т.О. Ариванюк визначає правовий режим майна подружжя як відносно самостійний комплекс правових засобів, які становлять засади правового регулювання відносин щодо спільного і роздільного майна подружжя та захисту їх порушених прав [10; 3]. О.О. Ульяненко характеризує правовий режим майна подружжя як сукупність правових заходів, передбачених законодавством і шлюбним договором, спрямованих на врегулювання порядку набуття подружжям майна та майнових прав, на розмежування їх спільного і роздільного майна та встановлення правомочностей щодо нього, умов його поділу, на розподіл боргових зобов'язань, а також на захист цих прав подружжя [11; 5]. М.В. Менджул визначає правовий режим майна подружжя як правовий порядок, що ґрунтується на засадах рівності та диспозитивності, передбачає систему правових інструментів (таких як дозвіл, заборона, обов'язок, санкція тощо), за допомогою яких регулюються права на

майно подружжя [12; 171]. О.С. Простибоженко пропонує розуміти під правовим режимом майна подружжя виражений у сукупності правових засобів і зумовлений єдиними регулятивними засадами порядок регулювання відносин щодо майна подружжя, які виникають у такого подружжя між собою та стосовно третіх осіб [13; 113]. Серед іноземних визначень режиму майна подружжя поняття варто виділити визначення, надане Єврокомісією у Зеленій книзі ЄС з цього питання: "Режими майна подружжя є системами правових норм, що стосуються майнових (фінансових) відносин, які впливають з їх шлюбу, як між собою, так і з третіми особами, зокрема кредиторами" [14].

Окремо слід відзначити, що у вітчизняній літературі у якості синонімів часто використовують поняття "правовий режим власності подружжя" та "правовий режим майна подружжя". Разом з тим, ці поняття не є тотожними. Як вірно відзначає О.В. Мельниченко, поняття "правовий режим майна подружжя" включає в себе ширше коло складових, ніж поняття "правовий режим власності подружжя" [8; 72]. З урахуванням визначення поняття "майно" у ст. 190 Цивільного кодексу України [15], поняття "майно" поєднує в собі не лише речі та майнові права, а й обов'язки. Відповідно, поняття "правовий режим майна подружжя" (на відміну від поняття "правовий режим власності подружжя") також охоплює питання боргових зобов'язань у подружжі.

Отже, в українській та іноземній науці існує значна кількість визначень поняття режиму майна подружжя. З урахуванням проведеного аналізу, можемо запропонувати таке визначення цього поняття: "Правовий режим майна подружжя – це система юридичних норм, встановлених законодавством або договором, яка регулює порядок набуття подружжям майна, розподілу його на спільне та особисте, а також визначає особливості володіння, користування і розпорядження відповідним майном, умови його поділу між подружжям та звернення на нього стягнення кредиторами".

Як вбачається з визначення, правовий режим майна подружжя може визначатись законодавством або умовами договору між сторонами. Саме на основі

цього можна виділити першу класифікацію режимів майна подружжя на легальний (законний) і договірний.

Легальним режимом майна подружжя є режим, що визначається національним правом держави і застосовується за замовченням, якщо сторони не визначили особливий режим у договорі між собою. Ключовими джерелами права для легального режиму є сімейні кодекси (наприклад в Україні), розділи цивільних кодексів (наприклад у Франції чи Німеччині), окремі законодавчі акти (в Італії), судові прецеденти (в країнах загального права). Легальний режим починає діяти для подружжя а рiогі після укладення шлюбу та в переважній більшості випадків має свої особливості порівняно із загальними положеннями законодавства про власність. Як зазначає В. Пінтенс, подружжя самим актом шлюбу автоматично поширює на себе певний режим майна подружжя. Такий режим стосується не якогось певного активу, а усіх активів подружжя загалом, а також може мати наслідки для їх майнових прав на індивідуальні активи. У разі розірвання шлюбу, смерті або деяких інших причин майно розподіляється між сторонами відповідно до застосовного режиму майна [16; 1234]. У вітчизняній доктрині питання легального режиму майна подружжя розкривала зокрема Я.В. Новохатська. Згідно з її визначенням законний режим майна подружжя являє собою таку сукупність правових засобів регулювання майнових відносин подружжя, в якій основне значення відіграють законодавчі норми, акти державної влади, правила, вироблені судовою практикою (прецедент), що встановлюють загальні правила поведінки подружжя в майновій сфері [17; 10].

Легальний режим майна подружжя існує в усіх державах континентальної правової сім'ї. Натомість досі тривають дискусії з приводу існування легального режиму майна подружжя у країнах загального права. Справа в тому, що у державах англо-саксонської правової сім'ї відсутнє законодавство про майно подружжя в тому вигляді, як воно існує у континентальних державах, а сам факт укладення шлюбу не породжує будь-яких майнових наслідків для подружжя [18; 691]. В даному випадку ми погоджуємось з такими іноземними експертами як В. Пінтенс, Дж. Шерпе [16; 1235] і М. Антокольська [19; 455] та констатуємо, що в країнах

загального права дійсно немає легального режиму власності подружжя в тому розумінні, в якому він існує в континентальній системі. Зокрема, у загальному праві практично відсутні юридичні норми, які визначають особливості набуття, володіння, користування і розпорядження майном під час шлюбу. Разом з тим, відсутність особливих норм так само може вважатись одним із варіантів юридичного підходу до врегулювання відносин подружжя щодо майна під час шлюбу. Слід також відзначити, що нормативні акти і прецедентне право країн загального права встановлюють велику кількість правил щодо вирішення фінансових питань між подружжям при розірванні шлюбу. А тому для цілей класифікації ми все ж вважаємо, що країни загального права мають свій особливий легальний режим майна подружжя.

Договірним режимом є режим майна подружжя, що встановлюється за згодою сторін шляхом укладення договору. Подружні відносини за своєю природою є приватноправовими, а тому ґрунтуються на принципах диспозитивності та свободи договору. Важливим проявом цих принципів є право подружжя на укладення договору, що виводить їх з-під регулювання легального режиму та встановлює особливий порядок набуття, володіння, користування і розпорядження активами під час шлюбу, їх поділу у разі розірвання шлюбу. Така можливість договірного врегулювання майнових відносин подружжя вписується в концепцію шлюбу як договору, що тривалий час домінує у правовій доктрині європейських державах. Показово, що всі європейські держави континентальної системи права (окрім хіба що Румунії [20]) дозволяють подружжю укласти шлюбні договори і визначати власний режим майна. Як вказує З.В. Ромовська, із проголошенням можливості договірного регулювання шлюбних відносин законодавець сам підкреслює, що закон не є істиною останньої інстанції та надає сторонами право пристосувати визначені в законі правила поведінки до конкретних обставин свого життя [21; 30]. Втім, свобода договору під час укладення шлюбного договору не є необмеженою – у законодавстві часто встановлюються певні рамки для забезпечення справедливості, рівності і захисту слабкої сторони. Наприклад, у деяких європейських державах (Данія, Фінляндія тощо) подружжя може обирати у

шлюбному договорі лише один із договірних режимів, запропонованих у законодавстві, і не може вигадувати власний [22; 38].

Природно, що ключовим джерелом права для договірного режиму є шлюбний договір (контракт). Втім, шлюбний договір не є єдиним видом договору, в якому подружжя може врегулювати свої відносини щодо майна. Зокрема, поряд із шлюбним договором в доктрині виділяються такі правочини як договір про поділ майна подружжя, договір про відчуження одним із подружжя на користь другого з подружжя своєї частки у справі спільної сумісної власності без виділення частки, договір про порядок користування майном, договір про виділ частки нерухомого майна одного з подружжя зі складу усього майна, договір про об'єднання майна подружжя тощо [9; 14]. Варто зауважити, що перелік договорів є невичерпним, оскільки навіть після укладення шлюбу обидва з подружжя залишаються суб'єктами цивільного права і можуть укласти між собою будь-які поіменовані та непоіменовані цивільно-правові договори (якщо, звісно, вони не суперечать самій суті шлюбних відносин).

Важливо усвідомлювати, що подружжя протягом свого існування може змінювати власний режим майна з легального на договірний і навпаки, причому неодноразово. Наприклад, сторони можуть одружитись без укладення шлюбного договору (і автоматично підпасти під легальний режим), потім через кілька років укласти шлюбний договір, а ще через деякий час розірвати його та знову повернутись до легального режиму регулювання.

Поряд з класифікацією режимів майна подружжя на легальний і договірний існує розгалужена класифікація легального режиму на види. У ХІХ ст. внаслідок часткової зміни суспільних поглядів на патріархальну природу шлюбу почали оформлюватись різні види легального режиму майна подружжя, які у тому чи іншому форматі надавали жінці певні права на спільно нажите майно. Остаточна кристалізація основних підвидів легального режиму відбулась у західних державах у 1960-1970х роках. Окремо варто підкреслити, що розвиток режимів майна подружжя в першу чергу визначався економічними, суспільними і політичними чинниками держав. З боку релігії та культури вплив на майнові питання у шлюбі

був незначний, особливо в Європі. Це зумовлено тим, що питання власності подружжя не було частиною європейського середньовічного *jus commune*, тобто канонічного права католицької церкви [19; 10]. Така відсутність спільного базису у вигляді середньовічного канонічного права призвела до значної різноманітності у регулюванні майнових відносин подружжя навіть в культурно і релігійно схожих державах Європи. Показово, що відповідно до наукових досліджень різноманітність у правовому регулюванні майнових відносин подружжя в різних країнах сьогодні приблизно така сама, як і 250 років тому [19; 496].

Я.В. Новохатська вказує, що основою порівняльного аналізу правового регулювання майнових відносин подружжя може слугувати розроблена порівняльним правознавством загальна класифікація правових сімей [17; 9]. Разом з тим, із цією тезою не можна погодитись повністю. Класифікація всередині легального режиму на нашу думку проходить не паралельно з класичним розмежуванням на романо-германську та англосаксонську правову сім'ю. Так, романо-германська система містить в собі кілька різних підвидів режимів майна подружжя, що суттєво відрізняються один від одного попри приналежність до однієї правової сім'ї.

Більшість вчених сьогодні виділяють три основоположні підвиди в рамках легального режиму майна подружжя: (1) режим обмеженої спільності, (2) режим відкладеної спільності та (3) режим роздільності. У вітчизняній науці така класифікація була підтримана В.О. Бажановою, І.В. Жилінковою і Я.В. Новохатською, а у іноземній науці – В. Пінтенсом, К. Боеле-Волькі та іншими. Ми в цілому погоджуємось із цією класифікацією і пропонуємо розібрати її детальніше.

1. *Режим обмеженої спільності (limited community of property regime)* – перший повноцінний легальний режим майна подружжя, що виник у Європі. Він був запроваджений у Франції Цивільним кодексом Наполеона 1804 року та зазнав суттєвих змін під час реформ середини ХХ ст. В основі цього режиму лежить презумпція про те, що усе набуте під час шлюбу майно вважається спільним майном подружжя та у разі поділу розподіляється між чоловіком і дружиною у

рівних частках. Виняток із цього правила зазвичай становить майно, що було отримано в дар чи спадок одним із подружжя під час перебування в шлюбі. При цьому набуте до шлюбу майно вважається особистою власністю кожного з подружжя. Розпорядження найважливішими об'єктами спільної власності потребує згоди обох з подружжя. У разі поділу майна весь масив активів ділиться порівну, за виключенням окремих виняткових ситуацій. Режим обмеженої спільності сьогодні діє у Франції, Бельгії, Люксембурзі, Португалії, Італії, окремих регіонах Іспанії, Португалії, Боснії і Герцеговині, Болгарії, Хорватії, Чеській Республіці, Словацькій Республіці, Латвії, Литві, Естонії, Словенії, Угорщині, Україні та багатьох інших державах [22; 22].

Окремо варто звернути увагу на термінологію. У роботах вітчизняних правознавців цей режим зазвичай носить узагальнену назву "режим спільності". Проте така назва є не зовсім точною. Справа в тому, що спільність за цим режимом все-таки є обмеженою – зокрема, під режим спільності не підпадають активи, набуті до шлюбу, а також певні категорії нажитого під час шлюбу майна. Єдиною країною Європи, яка дійсно має легальний режим повної спільності майна подружжя, є Нідерланди [23; 60]. В режимі повної спільності усе майно вважається спільним майном подружжя – як набуте під час, так і до шлюбу. Натомість такі держави як Франція, Бельгія чи Італія мають саме обмежену спільність майна подружжя. З огляду на це, коректно називати такий режим саме "режимом обмеженої спільності", як це прийнято у західній науковій доктрині.

2. *Режим відкладеної спільності (deferred community of property regime)* – оформився на початку ХХ ст. у країнах Скандинавії. За цим режимом майно, набуте кожним із подружжя під час шлюбу, вважається їх особистою власністю. Кожен із подружжя самостійно управляє набутим майном за певними винятками. Втім, у разі розірвання шлюбу виникає та сама "відкладена спільність", яка дала назву цьому режиму – нажите майно об'єднується для поділу між сторонами. Механізми поділу можуть бути різними: об'єднання усього майна з подальшим поділом в натурі (Швеція, Данія, Норвегія), порівняння вартості активів кожного з подружжя та компенсація недостачі для менш заможної сторони (Німеччина, Швейцарія), інші

змішані варіанти (Фінляндія, Греція, Австрія). Під час поділу майна сторони і суд виходять із презумпції рівності часток кожного з подружжя. До представників режиму відкладеної спільності відносяться Німеччина, Австрія, Швейцарія, Греція, Швеція, Норвегія, Данія, Фінляндія, Ісландія тощо [19; 461].

3. *Режим роздільності (separation of property regime)* – сформувався у Англії та Уельсі наприкінці XIX ст. Його сутність полягає в тому, що шлюб не породжує ніяких майнових наслідків для подружжя – принаймні під час перебування в шлюбі. Усе набуте під час шлюбу майно залишається роздільною власністю кожного з подружжя, і сторони за незначними винятками можуть вільно розпоряджатись ним. Проте у випадку розірвання шлюбу суд обов'язково проводить врегулювання фінансових питань. Таке врегулювання часто відбувається у формі встановлення компенсації для одного з подружжя, рідше – у вигляді перерозподілу нажитого під час шлюбу особистого майна. У випадку розірвання шлюбу суди мають значну дискрецію при вирішенні фінансових аспектів розлучення. Така дискреція є цілком природньою для країн загального права, де основним джерелом права є судовий прецедент. Під час вирішення фінансових питань та встановлення компенсації суд в першу чергу керується потребами кожного з подружжя після розірвання шлюбу, а не формальним принципом рівності часток чи внесками сторін у добробут сім'ї.

Важливою ознакою режиму роздільності є те, що у ньому відсутнє чітке розмежування на питання права власності подружжя та питання утримання. При вирішенні фінансової сторони розлучення суди системи загального права одночасно можуть вирішувати питання розподілу майна та утримання, не виділяючи кожне з них окремо. Це суттєво відрізняє англійську систему від континентальних режимів обмеженої та відкладеної спільності, де питання власності подружжя і питання утримання є двома окремими інститутами.

Режим роздільності діє у юрисдикціях загального права (Англія та Уельс, Ірландія), окремих іспанських автономіях (Каталонія, Валенсія, Балеарські острови), низці колишніх колоніальних територій Британської імперії та більшості

штатах США. Цікаво, що режим роздільності з 1896 до 1957 рік існував навіть у такій класичній континентальній юрисдикції як Німеччина.

Як вказує В. Пінтенс, саме ці три підвиди формують загальну картину режимів майна подружжя, яка залишається різнобарвною по цей день [24; 9-11]. Безумовно, подібне групування країн за режимами не свідчить про повну тотожність національного регулювання питань майна подружжя в рамках певної групи або ж про неможливість існування гібридних варіантів регулювання з ознаками декількох підвидів одночасно. Навіть всередині одного підвиду кожна з країн має свої унікальні особливості у регулюванні порівняно з іншими представниками тої ж групи. Варто також зауважити, що протягом останніх 50 років відбувається певне взаємопроникнення і зближення режимів між собою. Тому ми можемо спостерігати певні елементи роздільності навіть у традиційному режимі обмеженої спільності – і навпаки. Втім, основоположні принципи трьох зазначених підвидів легального режиму поки що залишаються незмінними.

Кожен із трьох перелічених підвидів легального режиму має своїх найбільш яскравих представників, що стоять у витоках відповідного режиму та втілюють його найяскравіші ознаки. Для режиму обмеженої спільності такою країною є Франція, для режиму роздільності – Англія та Уельс. У доктрині ці режими часто називають французьким і англійським відповідно. Режим відкладеної спільності сформувався у країнах Скандинавії, проте сьогодні одним із його найяскравіших представників є Німеччина. Авторитетні іноземні вчені виділяють Францію, Англію та Німеччину як країни, що мали найбільш визначний вплив на історичний розвиток європейського сімейного права, називаючи їх "велика трійка" [19; 10]. Саме тому ці країни були обрані у якості типових представників кожного з перелічених підвидів легального режиму. Безумовно, не можна обійти увагою і Україну, яка являє собою приклад режиму обмеженої спільності з певними національними особливостями.

1.2. Режим обмеженої спільності майна подружжя на прикладі законодавства Французької Республіки та України

Першим класичним режимом майна подружжя, що виник на теренах Європи, став французький режим спільності. Саме французька модель обмеженої спільності лягла в основу сімейного законодавства більшості держав романо-германської правової сім'ї. Тому Франція ідеально підходить для ролі репрезентативного прикладу, на основі якого можна розглянути ключові принципи функціонування режиму обмеженої спільності майна подружжя.

Французький режим спільності був вперше представлений у Цивільному кодексі Франції 1804 року (ФЦК). Як було встановлено у нашому попередньому дослідженні, базові принципи ФЦК щодо режиму спільності майна подружжя під контролем голови сімейства (*pater familias*) були наслідком часткової рецепції римського права [25; 329].

Як у первинному тексті ФЦК 1804 року, так і в його діючій редакції 2022 року відсутня окрема книга, яка була б присвячена питанням сімейного права. Причиною цьому є те, що ФЦК структурований відповідно до римської інституційної системи Гая: особи, власність, зобов'язання. Норми щодо сімейних відносин сконцентровані у Титулах V-IX Книги I ФЦК "Особин" та Титулі V Книги III ФЦК "Про різноманітні шляхи набуття права власності". Попри належність до континентальної системи права, галузь сімейного права у Французькій Республіці окремо не кодифікована. У Франції ніколи не існувало сімейного кодексу, і його розробка у найближчій перспективі не планується.

Станом на сьогодні усі норми щодо режиму майна подружжя містяться у ст. 212-226, 1387-1581 ФЦК. Ці норми регулюють наступні режими:

- 1) Легальний режим обмеженої спільності (ст. 1400-1496 ФЦК) – режим власності, що застосовуються за замовчуванням, якщо подружжя не домовилось про інше.
- 2) Договірні режими, що можуть бути обрані подружжям – режим договірної спільності (ст. 1497-1527 ФЦК), режим роздільності (ст. 1536-1543 ФЦК), режим участі у придбаннях (ст. 1569-1581 ФЦК).

- 3) Імперативний режим (ст. 212-226 ФЦК) – блок імперативних норм, що самі по собі не є окремим режимом майна, проте застосовуються до будь-якого режиму майна незалежно від волі сторін.

Легальний режим обмеженої спільності (*communauté légale*) є базовим режимом та застосовується, якщо подружжя не уклало між собою шлюбний договір про визначення особливого режиму майна. Згідно з цим режимом усі набуті під час шлюбу активи, в тому числі від особистої діяльності чи заощаджень з доходів від особистого майна, вважаються спільною власністю подружжя (ст. 1401 ФЦК) [26]. Режим обмеженої спільності у Франції є досить жорстким – хоча сторони зберігають особисту власність на дошлюбне майно, заощаджені доходи від такого майна вже вважаються спільною власністю. Також досить широко тлумачиться поняття "доходи від особистої діяльності" – туди входить будь-яка винагорода незалежно від її форми (заробітна плата, гонорар, вихідна допомога, виплати по інвалідності тощо). Згідно з ст. 1402 ФЦК будь-яке майно вважається спільним, якщо на підставі норм закону не було доведено протилежне. Це положення прямо свідчить про існування у Франції презумпції спільної власності.

Приватною власністю кожного з подружжя залишається рухоме і нерухоме майно, що належало сторонам на момент укладення шлюбу (ст. 1403 ФЦК). Також існують певні категорії майна, які вважаються приватною власністю навіть у разі їх набуття під час перебування в шлюбі. В першу чергу мова іде про активи, що було подаровані чи успадковані одним із подружжя під час шлюбу (ст. 1405 ФЦК). Приватну власністю також становлять одяг та речі особистого користування, відшкодування тілесної чи моральної шкоди, невідчужувані вимоги та пенсії, а також загалом усе майно особистого характеру та усі права, що нерозривно пов'язані з особою (листування, нагороди тощо). Приватною власністю вважаються речі для професійних занять, окрім випадків, коли вони є приналежністю до спільних бізнес-активів чи компанії (ст. 1404 ФЦК). У якості типового прикладу речей для професійних занять у літературі наводять домашню бібліотека професора юриспруденції [27; 25]. До приватної власності також відносяться інвестиції, здійснені одним із подружжя за особисті кошти.

Важливим елементом режиму обмеженої спільності є розподіл боргових зобов'язань між подружжям. Оскільки режим носить назву обмеженої (а не повної) спільності, дошлюбні борги не стають спільними боргами подружжя після укладення шлюбу. Згідно з ст. 1410 ФЦК борги, які кожен із подружжя мав на момент укладення шлюбу чи отримав під час шлюбу разом зі спадщиною чи подарунком залишаються їх власними боргами, включаючи усі подальші відсотки та штрафи. Особистий характер носять зобов'язання по сплаті штрафів і відшкодування за деліктною шкодою (ст. 1417 (1) ФЦК). Особистим також може вважатись зобов'язання, яке один із подружжя взяв на себе незважаючи на свої обов'язки, які на нього накладає шлюб (ст. 1417 (2) ФЦК) – наприклад витрати недобросовісного чоловіка на іншу жінку. Окрім цього, не є спільними зобов'язання, які один із подружжя взяв у своїх особистих інтересах, зокрема для набуття, утримання чи покращення стану особистого майна (ст. 1416 ФЦК). Усі інші борги вважаються спільними. У зв'язку з цим можемо резюмувати, що у французькому праві поряд із презумпцією спільної власності також існує і презумпція спільних боргів.

Незважаючи на існування категорій особистих і спільних боргів, у ФЦК відсутнє чітке розмежування між порядком стягнення боргів за кожною з цих категорій. Згідно з ст. 1413 ФЦК стягнення боргів, які будь-хто з подружжя має під час режиму спільності незалежно від причини, може завжди здійснюватися за рахунок спільного майна (окрім випадків, коли одночасно має місце шахрайство з боку чоловіка/дружини-боржника і недобросовісність з боку кредитора). Як видно з цього формулювання, кредитор може звернути стягнення на спільне майно навіть за особистими боргами кожного з подружжя, що існують протягом шлюбу. Втім, відповідно до норм ст. 1410-1411 ФЦК такий механізм стягнення однозначно не поширюється на дошлюбні борги кожного з подружжя. Окремий порядок передбачений для договорів позики і поруки. Так, кожен з подружжя відповідає за порукою чи позикою лише своїм особистим майном, окрім випадків, коли інший з подружжя надав згоду на укладення договору (ст. 1415 ФЦК). Якщо договір був

укладений за згодою іншого з подружжя, кредитор має право задовольнити свої вимоги за рахунок спільного майна подружжя.

Значну увагу в ФЦК приділено питанням управління і розпорядження майном у шлюбі. Кожен із подружжя має повну владу над своїм особистим майном – тобто безперешкодно володіє, користується і розпоряджається ним (ст. 1428 ФЦК). Що ж до спільного майна, то кожен із подружжя окремо має право управляти та розпоряджатись ним незалежно від того, на чие ім'я воно записане (ст. 1421 ФЦК). Щоправда, тут існує низка обмежень. По-перше, кожен із подружжя несе відповідальність за недбалість під час управління спільним майном. По-друге, укладені одноосібно правочини щодо спільного майна зобов'язують іншого з подружжя тільки у випадку, якщо був відсутній обман (наприклад, недобросовісний чоловік таємно від дружини передав спільне майно в заставу з метою подальшого виведення його з режиму спільності). По-третє, у особливо важливих випадках для управління і розпорядження спільним майном все ж вимагається згода обох з подружжя. Мова іде про дарування спільних активів (ст. 1422 (1) ФЦК), надання спільного майна у якості гарантії для забезпечення боргу третьої особи (ст. 1422 (2) ФЦК), продаж чи обтяження спільної нерухомості, бізнес-активів, підприємств, часток у компаніях або рухомого майна, відчуження якого вимагає публічного повідомлення (ст. 1424 ФЦК), продаж чи передачу в оренду спільної землі або нерухомості для комерційного, індустріального чи митецького використання (ст. 1425 ФЦК), розпорядження сімейним помешканням чи предметами домашньої обстановки (ст. 215 (3) ФЦК). Якщо один із подружжя перевищив свої права по управлінню і розпорядженню спільним майном, інший може вимагати визнання відповідного правочину недійсним (ст. 1427 ФЦК).

Легальний режим обмеженої спільності припиняється у разі смерті одного з подружжя, визнання його безвісно відсутнім, розірвання шлюбу, судової сепарації, поділу майна чи зміни режиму майна подружжя (ст. 1441 ФЦК). З цього положення вбачається, що поділ майна не прив'язаний до процесу розірвання шлюбу та може бути проведений окремо від нього. На нашу думку такий підхід є цілком

коректним, оскільки дозволяє особі укласти новий шлюб, не очікуючи завершення майнового спору.

Процедура поділу майна подружжя у Франції регулюється нормами, встановленими для розподілу майна між спадкоємцями у Титулі ФЦК "Спадщина". У більшості випадків майно ділиться між подружжям в натурі в рівних частинах. Якщо ж це фізично неможливо зробити, один із подружжя отримує більшу частину майна і зобов'язується виплатити іншій стороні компенсацію [28]. Обов'язок виплати компенсації у випадку нерівності часток є одним із основоположних принципів поділу майна подружжя [29; 31].

У разі припинення шлюбу чи режиму обмеженої спільності кожен із подружжя має право на 50% спільного майна. З цього правила є винятки. Наприклад, якщо особа ухиляється чи приховує певні спільні активи, його/її можуть позбавити частки у спільному майні. На недобросовісну сторону також може бути покладено повну відповідальність за спільний борг, якщо вона умисно приховує його.

Якщо поділ майна пов'язаний із розірванням шлюбу, обидва ці питання розглядаються французьким суддею в одному провадженні. Під час винесення рішення про розірвання шлюбу суддя також припиняє режим майна подружжя та за наявності згоди між подружжям призначає нотаріуса для забезпечення поділу майна. Проте фахівці відзначають, що суду не завжди вдається вирішити питання про поділ майна одночасно з винесенням рішення про розірвання шлюбу. Це можливо лише у випадку, якщо сторони досягли згоди про поділ майна і нотаріус підготував усі необхідні документи. В іншому випадку суд виносить рішення про поділ майна пізніше [30]. Отже, наявність невирішеного майнового спору між подружжям загалом не перешкоджає розірванню шлюбу. Варто також відзначити, що сторін також існує опція досудового розподілу майна мирно за нотаріальним договором про поділ майна [28].

Поряд із легальним режимом обмеженої спільності у Франції існує давня правова традиція укладення шлюбних договорів. Ще первинна редакція ФЦК 1804 року дозволяла сторонам до оформлення шлюбу укласти договори про визначення

режиму майна подружжя. Практика укладення подібних договорів вважалась абсолютно нормальною, особливо якщо сторони володіли земельними наділами чи значними сумами коштів [31; 313]. Французькі науковці наводять статистику, згідно з якою у 1855 році близько 40% пар у Франції до оформлення шлюбу уклали шлюбний договір [32; 11]. Сьогодні популярність шлюбних договорів у Франції істотно впала – лише 10% подружніх пар мають укладений шлюбний договір. Втім, передумови укладення таких договорів майже не змінилися. Шлюбні договори продовжують оформлюватись у випадках наявності значних статків, особливо якщо ідеться про другий шлюб [33; 261].

До 2007 року у Франції можна було оформити шлюбний договір лише до укладення шлюбу. Такий договір укладався на весь строк шлюбу і не підлягав зміні. Втім, після проведення реформ у подружжя з'явилась можливість укласти шлюбні договори вже під час перебування в шлюбі. Спершу подружжя отримало право змінювати режим майна лише через 2 роки після укладення первинного шлюбного договору [27. 56]. У 2019 році ці обмеження прибрали, і станом на сьогодні подружжя може вносити зміни до свого режиму власності без будь-яких обмежень у часі [34; 13]. У разі зміни шлюбного договору в частині режиму майна подружжя зобов'язане проінформувати повнолітніх дітей подружжя та усіх кредиторів (ст. 1397 ФЦК). Якщо будь-хто із них не погоджується зі змінами, вони можуть подати протест. У такому випадку нова редакція шлюбного договору підлягає затвердженню судом. Суд також має затвердити оновлений шлюбний договір, якщо у подружжя є неповнолітні діти.

Станом на сьогодні подружжя може укласти між собою шлюбний договір, який не суперечить публічній моралі та нормам ФЦК. У шлюбному договорі сторони можуть обрати один із передбачених ФЦК "модельних" договірних режимів (договірна спільність, роздільність, участь у придбаннях), домовитись про комбінацію кількох договірних режимів чи навіть виписати власний режим за певним іноземним зразком [35; 117]. При цьому сторони не мають права закріплювати у договорі завідомо дискримінаційні положення – наприклад

встановлювати режим, за яким усім спільним майном подружжя і особистим майном дружини управляє чоловік [36; 112-113].

Першим закріпленим у ФЦК договірним режимом, який може обрати подружжя, є режим договірної спільності (*communauté conventionnelle*). Цей режим є скоріше не окремим режимом, а переліком можливих модифікацій, які сторони можуть внести до легального режиму обмеженої спільності. Зокрема, сторони шлюбного договору можуть модифікувати легальний режим спільності таким чином:

- 1) Встановити режим спільності рухомого майна та придбань (ст. 1498-1501 ФЦК) – у такому випадку до сторін будуть застосовуватись норми ФЦК щодо легального режиму обмеженої спільності з деякими особливостями. Зокрема, спільним майном також вважатиметься рухоме майно, яким кожен із сторін володів до шлюбу, а також рухоме майно, що було подароване чи успадковане одним із подружжя під час шлюбу (окрім випадків, коли дарувальник чи спадкодавець прямо не зазначили про інше). Особистим буде вважатись лише рухоме майно, яке згідно з ст. 1404 ФЦК нерозривно пов'язане з особою (одяг, речі для особистого користування, відшкодування тілесної чи моральної шкоди, невідчужувані вимоги та пенсії тощо). Борги, які кожен з подружжя мав на момент укладення шлюбу чи отримав разом з дарунком/спадком, також вважаються спільними. Подружжя відповідає за цими боргами солідарно у розмірі, пропорційному до набутих під час шлюбу активів.
- 2) Запровадити спільне управління майном (ст. 1503 ФЦК) – подружжя може домовитись, що вони разом здійснюють управління і розпорядження спільним майном. Усі такі правочини вимагатимуть підпису обох сторін та передбачатимуть солідарну відповідальність обох із подружжя.
- 3) Передбачити можливість одного з подружжя отримати у власність певне майно в рахунок його частини при поділі спільного майна (ст. 1511-1514 ФЦК) – сторони можуть домовитись, що у разі смерті одного з подружжя чи припинення режиму спільності у інший спосіб другий з подружжя

матиме право на отримання у власність певного об'єкта (об'єктів) спільного майна. Ціна такого об'єкта зазвичай визначається в шлюбному договорі, а якщо цього не було зроблено – вона встановлюється судом. Під час поділу майна вартість цього об'єкта віднімається від частки спільного майна, яка мала б належати стороні-отримувачу. Якщо вартість об'єкта перевищує вартість частки особи у спільній власності, така особа має сплатити грошову різницю іншому з подружжя або його спадкоємцям.

- 4) Закріпити право одного з подружжя на отримання певної частки майна до його поділу (ст. 1515-1519 ФЦК) – один з подружжя після смерті іншого матиме право отримати у власність певне майно чи грошову суму ще до моменту формування масиву спільного майна подружжя.
- 5) Встановити нерівні частки для кожного з подружжя (ст. 1520-1525 ФЦК) – за взаємною згодою подружжя може відійти від класичної презумпції рівності часток. Наприклад, у шлюбному договорі можна передбачити, що у разі поділу майна дружині (її спадкоємцям) належатиме лише 1/4 спільного майна подружжя. При цьому зобов'язання подружжя мають бути розподілені пропорційно до активів. Якщо у згаданому договорі замість 1/4 боргів дружині буде приписано 1/2, такий шлюбний договір вважатиметься недійсним.
- б) Встановити режим повної спільності (ст. 1526 ФЦК) – сторони можуть домовитись, що усі набуті до та під час шлюбу активи і борги вважатимуться спільними. Якщо подружжя не погодилося про інше, особистим залишається лише майно, що нерозривно пов'язане з особою (одяг, речі для особистого користування, відшкодування тілесної чи моральної шкоди, невідчужувані вимоги та пенсії тощо).

Стандартні положення ФЦК стосовно легального режиму обмеженої спільності будуть застосовуватись до усіх питань, стосовно яких сторони не погодили модифікацію при обранні договірного режиму спільності.

Другим варіантом договірного режиму є режим роздільності (*séparation de biens*), умови якого описані у ст. 1536-1543 ФЦК. Назва цього режиму говорить

сама за себе: за ним кожен із подружжя зберігає за собою право володіння, користування і розпорядження своїм спільним майном. Майно буде належати подружжю на засадах спільної власності лише якщо воно було придбано одночасно на ім'я обох з подружжя. Втім, якщо один із подружжя фінансово брав участь у придбанні чи істотному вдосконаленні особистого активу іншого з подружжя, він/вона матиме право вимагати відшкодування таких витрат.

У режимі роздільності кожен із подружжя особисто відповідає за власними зобов'язаннями. Виняток становлять лише зобов'язання за договорами про утримання домогосподарства і навчання дітей, які вважаються спільними зобов'язаннями навіть у режимі роздільності. Також сторони зобов'язані брати участь у витратах подружжя відповідно до умов, встановлених у шлюбному договорі. Якщо такі умови відсутні, кожен із подружжя бере участь у спільних витратах виходячи зі своїх фінансових можливостей. Режим роздільності є логічною альтернативою режиму обмеженої спільності та відповідає суспільному запиту певного відсотка населення на "окремі бюджети" у подружжі. Саме тому не лише Франція, а й більшість держав континентальної системи права дозволяють подружжю домовлятися про застосування режиму роздільності у шлюбних договорах. На додаток до цього, договірний режим роздільності за ФЦК схожий на англійську систему роздільності майна подружжя, що за замовчуванням діє у багатьох країнах загального права. З огляду на це, французькі юристи рекомендують встановлювати режим роздільності за ФЦК у шлюбних договорах з іноземним елементом [37].

Третім договірним режимом у ФЦК є режим участі у придбаннях (*participation aux acquêts*). На цей режим французького законодавця надихнув режим відкладеної спільності Німеччини. Під час реформ 1965 року у Франції режим участі у придбаннях навіть розглядали у якості заміни основному легальному режиму обмеженої спільності. Проте врешті-решт від ідеї відмовились та запровадили його тільки як одну із договірних моделей [27; 4]. Правові засади режиму участі у придбаннях викладені у ст. 1569-1581 ФЦК. Згідно з цим режимом кожен із подружжя може вільно володіти, користуватись і розпоряджатись усім

майном, набутим до шлюбу та під час шлюбу на своє ім'я. Під час перебування в шлюбі цей режим діє так, ніби сторони перебувають у режимі роздільності майна. Проте у разі припинення режиму обмеженої спільності (наприклад при розірванні шлюбу) сторони отримують можливість взяти "участь у придбаннях". Той, хто акумулював менше статків під час перебування в шлюбі, має право вимоги до іншого з подружжя. Розмір такої вимоги складає половину різниці між вартістю статків кожного з подружжя, що були акумульовані під час дії режиму. Вартість статків кожного із подружжя визначається шляхом порівняння первинних статків на момент укладення шлюбу та кінцевих статків на дату припинення режиму. Як зазначає М. Маккарі, вимога до іншого з подружжя зазвичай задовольняється у грошовій формі, якщо сторони не домовились про інше або якщо через складну фінансову ситуацію боржник не має змоги провести виплату [38; 244].

Окрім вищенаведеного легального режиму обмеженої спільності та трьох договірних режимів, у Франції існує так званий імперативний режим (*régime primaire impératif*). Незважаючи на назву, він не є окремим режимом майна подружжя. Імперативний режим являє собою масив норм ФЦК (ст. 212-226), що застосовується до абсолютно всіх подружніх пар у Франції незалежно від існуючого між ними режиму майна. Ці норми є імперативними, тобто такими, від яких сторони не можуть відійти навіть за взаємною згодою.

По-перше, згідно з імперативною нормою ст. 214 ФЦК кожен із подружжя має брати участь у витратах подружжя пропорційно до своїх фінансових можливостей, якщо у шлюбному договорі не передбачено інше. Це положення підкреслює унікальну природу шлюбного союзу, в якому кожен із подружжя має вносити посильний вклад у добробут сім'ї. При цьому відповідно до практики Касаційного цивільного суду Французької Республіки подібний внесок має здійснюватися навіть у випадку, коли інший з подружжя та подружжя в цілому не потребує такої допомоги [27; 11].

По-друге, імперативний режим встановлює особливий режим захисту подружнього помешкання. Так, згідно з ст. 215 ФЦК жоден із подружжя без згоди іншого не може розпоряджатись будь-якими правами щодо сімейного помешкання

чи предметів домашньої обстановки. Сімейним помешканням вважається місце, де подружжя переважно проживає. Якщо один із подружжя вчинив відповідний правочин без згоди, інший з подружжя має право оскаржити його в суді. Особливий режим захисту сімейного помешкання безумовно є важливою гарантією сталості подружніх відносин та запобігає одноосібному прийняттю рішень щодо місця проживання подружжя.

По-третє, за нормою ст. 217 ФЦК один із подружжя має право звернутись до суду з проханням погодити правочин, що потребує згоди іншого з подружжя. Такий позов можливий за умови, що інший з подружжя не може висловити свою позицію щодо правочину або ж його відмова не є виправданою з точки зору інтересів сім'ї. Варто підкреслити, що це положення діє для подружжя за будь-яких обставин, навіть якщо вони домовились про спільне управління подружнім майном в рамках договірної режиму спільності (ст. 1503 ФЦК). Вказана імперативна норма не дозволяє необґрунтовано блокувати правочини та вдало захищає інтереси сім'ї та дітей. На жаль, подібна норма не міститься в законодавстві деяких держав-представників режиму обмеженої спільності, зокрема в Україні.

По-четверте, імперативний режим також регулює окремі питання боргових зобов'язань у подружжі. Незалежно від існуючого в подружжі режиму майна, кожен із подружжя має право одноосібно укладати договори про утримання домогосподарства і навчання дітей (ст. 220 ФЦК). При цьому подружжя вважається солідарними боржниками за зобов'язаннями, що випливають з цих договорів. Втім, борг не вважається спільним, якщо подібні витрати є очевидно надмірними з урахуванням рівня життя подружжя, корисності транзакції та добросовісності контрагента. Солідарна відповідальність кожного з подружжя також не виникає, якщо один із подружжя не надавав свою згоду на виплати в розстрочку чи позики для цих цілей (окрім випадків, коли відповідні суми було розумними та були необхідні для задоволення щоденних потреб). Якщо ж один з подружжя все-таки втрапив у борги та цим поставив під загрозу інтереси сім'ї, суд має право заборонити такій особі вчиняти будь-які дії щодо спільного майна подружжя та навіть щодо її особистого майна. Положення законодавства про витрати на

утримання домогосподарства та навчання дітей неодноразово тлумачились у судовій практиці. У 1984 році Касаційний Суд Французької республіки зазначив, що інвестиційні витрати подружжя (зокрема ті, що стосуються придбання нерухомості) не підпадають у категорію "договорів щодо утримання домогосподарства" [39]. У 1990 році Касаційний Суд зазначив, що ст. 220 ФЦК застосовується до будь-яких боргових зобов'язань, пов'язаних з утриманням домогосподарства та навчанням дітей – не лише тих, що засновані на договорі [40].

На окрему увагу заслуговує французький інститут компенсації при розірванні шлюбу, який фактично не має аналогів на теренах континентальної Європи. Так, при розірванні шлюбу суд може зобов'язати одного з подружжя сплатити іншому платіж з метою вирівняти, наскільки це можливо, різницю у способі життя, спричинену припиненням шлюбних відносин (ст. 270 ФЦК). Такий компенсаційний платіж зазвичай є одноразовим та виплачується у грошовій формі. При визначенні його розміру суд бере до уваги тривалість шлюбу; вік та стан здоров'я кожного з подружжя; їх професійну кваліфікацію та місце роботи; кар'єрні "жертви", що були принесені одним із подружжя з метою виховання дітей чи підтримки іншого з подружжя; активи, які матиме кожен із подружжя після ліквідації подружнього режиму майна; їх існуючі та майбутні права; ситуацію кожного з подружжя з пенсійним забезпеченням (ст. 271 ФЦК). Вказаний інститут компенсації скоріше відноситься до правовідносин утримання, а не поділу майна подружжя. Втім, маємо наголосити на його правовому зв'язку з поділом майна, оскільки розмір активів кожного з подружжя після поділу є одним із факторів, що визначає розмір компенсації. За останньою статистикою, подібна компенсація призначалась судом у менш ніж 20% випадків розірвання шлюбу. У разі її призначення загальна сума в середньому становила 25 000 євро [37], що не є надзвичайно великою сумою для Франції. З огляду на це можемо констатувати, що питання компенсації не відіграє центральну роль у процедурі поділу майна при ліквідації правового режиму майна подружжя.

Отже, Франція є родоначальником та яскравим представником режиму обмеженої спільності майна подружжя. Французька модель легального режиму

обмеженої спільності була реципійована багатьма державами континентальної системи права: Італією, Бельгією, Люксембургом, Іспанією, Португалією, Мальтою, більшістю країн східної Європи (в тому числі Україною), країнами Латинської Америки. Більше того, система обмеженої спільності змогла поширитись навіть у історично англо-саксонській правовій системі США. Так, сьогодні 9 з 50 штатів США мають систему обмеженої спільності за французьким зразком [41]. При цьому варто підкреслити, що Франція так само зазнала впливу інших держав у сфері сімейного права. Зокрема, її договірний режим роздільності по суті є аналогічним до англійської системи роздільності, а договірний режим участі у придбаннях базується на німецькій моделі спільності придбань. Це безумовно свідчить про взаємопроникнення законодавства європейських держав у сфері режимів власності подружжя.

Типовим представником режиму обмеженої спільності майна подружжя є і наша держава Україна. Як і в багатьох інших країнах континентальної Європи, сімейне законодавство України зазнало значного впливу ФЦК. Проте було б неправильно зводити процес вітчизняного нормотворення лише до дослівного реципійування норм ФЦК. Регулювання майнових відносин подружжя в Україні має власні правові традиції та особливості.

Як зазначає В.І. Озель, з X ст. по I пол. XVII ст. майнові відносини в сім'ї переважно регулювались нормами звичаєвого права. Натомість у II пол. XVII ст. – XIX ст. більш відчутним став вплив канонічних норм та російського законодавства [42; 8]. На початку XX ст. на переважній більшості території України панував режим роздільності майна подружжя, щоправда за умов фактичного домінування чоловіка [43; 10]. Після створення УРСР у регулюванні питань подружнього майна відбулись істотні зміни. Так, у 1926 році було прийнято Кодекс законів про сім'ю, опіку, шлюб і акти громадянського стану УРСР. Кодекс вперше встановив презумпцію спільної сумісної власності на теренах України: "Майно, яке дружини набули спільно під час подружжя, вважається за належне обом з подружжя на засадах співвласності у рівних частках. При цьому праця жінки по домашньому господарству прирівнюється в питаннях права на майно до праці чоловіка по

видобуванню засобів для існування" [44; 172]. Саме з цієї норми починає свій відлік легальний режим обмеженої спільності на території України, що надалі закріплювався у всіх наступних кодифікаціях.

Режим обмеженої спільності майна подружжя отримав подальший розвиток у Кодексі законів про шлюб та сім'ю УРСР 1969 року. Вітчизняні фахівці відзначають досить високий рівень юридичної техніки Кодексу 1969 року, що стали передумовою для тривалого існування цього законодавчого акта [10; 8]. Кодекс законів про шлюб та сім'ю діяв аж до 2004 року, доки йому на зміну не прийшла чинна кодифікація сімейного права – Сімейний кодекс України (СК).

З цього історичного екскурсу наочно видна відмінність України від класичної континентальної правової традиції Франції. Так, в Україні норми про шлюб і сім'ю завжди містились у кодексах: Кодекс законів про сім'ю, опіку, шлюб і акти громадянського стану УРСР (1926), Кодекс законів про шлюб та сім'ю УРСР (1969), Сімейний кодекс України (2004). Натомість у Франції та більшості інших держав романо-германської правової сім'ї норми сімейного права ніколи не виділялись в окремий кодифікований акт, а містились в одному чи декількох розділах цивільного кодексу. Як вірно вказує О. Калітенко, такий підхід до систематизації норм сімейного права є наслідком належності України до східної правової традиції [43; 7].

Станом на сьогодні усі норми щодо режимів майна подружжя містяться у Главах 7-8 СК. Певні загальні норми щодо спільної сумісної власності також можна знайти у ст. 368-372 Цивільного кодексу України (ЦК). Окрім цього, важливу роль у тлумаченні норм права відіграє судова практика касаційної інстанції. У 2007 році Пленум Верховного Суду України видав Постанову від 21.12.2007 №11 "Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про право на шлюб, розірвання шлюбу, визнання його недійсним та поділ спільного майна подружжя" [45], що тривалий час виступала дороговказом для судів першої та апеляційної інстанції. Сьогодні практика у сфері поділу майна подружжя активно формується оновленим Верховним Судом. Зокрема, у 2020 році Касаційний

цивільний суд у складі Верховного Суду видав Огляд судової практики у спорах, що виникають із розподілу майна подружжя [46].

Легальний режим майна подружжя в Україні в багатьох аспектах нагадує режим обмеженої спільності у Франції. Він базується на двох стовпах: особистій приватній власності дошлюбного майна та презумпції спільної сумісної власності на майно, набуте під час шлюбу. Вказана презумпція закріплена у ст. 60 СК і сформульована таким чином: "Майно, набуте подружжям за час шлюбу, належить дружині та чоловікові на праві спільної сумісної власності незалежно від того, що один з них не мав з поважної причини (навчання, ведення домашнього господарства, догляд за дітьми, хвороба тощо) самостійного заробітку (доходу). Вважається, що кожна річ, набута за час шлюбу, крім речей індивідуального користування, є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя" [47]. При цьому тягар доказування обставин, необхідних для спростування презумпції спільної сумісної власності, покладається на того з подружжя, хто її спростовує [48].

Окрім загальної презумпції спільної сумісної власності, СК у деяких випадках прямо виділяє певні види майна, що належать до спільної власності подружжя. По-перше, до об'єктів права спільної сумісної власності віднесено заробітну плату, пенсію, стипендію, інші доходи, одержані одним із подружжя (ч. 2 ст. 61 СК). По-друге, спільною власністю також вважаються гроші та інше майно, отримане від договору, укладеного одним із подружжя в інтересах сім'ї (ч. 3 ст. 61 СК). На відміну від Франції, в Україні придбані одним із подружжя речі для професійних занять (музичні інструменти, оргтехніка, лікарське обладнання тощо) також вважаються об'єктами спільної сумісної власності (ч. 4 ст. 61 СК). Щоправда, у разі поділу майна подружжя такі речі для професійних занять присуджуються тому з подружжя, який використовує їх у професійній діяльності, з подальшим врахуванням їх вартості у загальному балансі поділу майна (ч. 3 ст. 71 СК). Також існують випадки, за яких особисте майно кожного з подружжя може конвертуватись у спільну сумісну власність. Зокрема, якщо особисте майно дружини або чоловіка під час шлюбу істотно збільшилось у вартості внаслідок

спільних трудових чи грошових витрат або затрат другого з подружжя, у випадку спору суд може визнати таке майно спільною сумісною власністю (ч. 1 ст. 62 СК).

Варто окремо підкреслити, що факт реєстрації права власності на певне майно на ім'я одного з подружжя не спростовує презумпцію спільної сумісної власності на таке майно, якщо воно було придбане під час шлюбу. З цього приводу в Україні вже давно сформувалась усталена судова практика. Наочним прикладом є постанова Верховного Суду від 01 квітня 2020 року у справі №462/518/18. У ній суд визнав придбану під час шлюбу квартиру спільною сумісною власністю подружжя, хоча в Єдиному державному реєстрі речових прав на нерухоме майно її власником значився лише чоловік [49].

Презумпція спільної сумісної власності в Україні є менш всеохоплюючою, аніж у Франції. Зокрема, перелік винятків з цієї презумпції в Україні є ширшим. Так, до особистої приватної власності кожного з подружжя в Україні відносяться не лише класичні категорії майна (подароване чи успадковане під час шлюбу майно, речі індивідуального користування одного з подружжя, відшкодування моральної шкоди та матеріальні відшкодування за особисте майно, страхові суми за особисто придбаним страхуванням), а й такі об'єкти як приватизоване під час шлюбу житло та земельні ділянки, премії і нагороди за особисті заслуги. На відміну від Франції, до особистої власності в Україні також відносяться плоди і доходи, отримані кожним із подружжя від особистого майна під час перебування в шлюбі (ст. 58 СК). Втім, якщо один із подружжя своєю працею чи коштами брав участь в утриманні, управлінні чи догляді за особистим майном іншого з подружжя, суд може визнати доходи від такого майна спільною власністю (ч. 2 ст. 62 СК).

Окремо слід наголосити на ще одному важливому винятку з презумпції спільної сумісної власності. Мова іде про є майно, набуте кожним із подружжя під час шлюбу, але за особисті кошти. Як відзначає Верховний Суд, самий лише факт набуття майна під час шлюбу не свідчить про його автоматичне віднесення до спільної сумісної власності – необхідно ще встановити джерело походження коштів, за які це майно було придбано [50]. Якщо під час судового розгляду особа довела, що дійсно придбала майно за особисті кошти (дошлюбні заощадження,

кошти подаровані під час шлюбу тощо), таке майно буде вважатись приватною власністю особи. Додатково підкреслюємо, що положення про придбання майна за особисті кошти застосовується не лише в судових спорах, а й при укладенні договорів. Так, якщо один із подружжя хоче вивести певне майно з-під презумпції спільної сумісної власності та набути його саме у особисту власність, у договорі купівлі-продажу можна зазначити, що таке майно набуто одним із подружжя за власні кошти. Наявність подібного положення у нотаріально посвідченому договорі, згоду на який надав інший з подружжя, є достатнім доказом належності цього майна до особистої приватної власності одного з подружжя.

Окрім активів подружжя, режим майна також поширюється і на боргові зобов'язання. На жаль, СК на відміну від ФЦК детально не регулює це питання. У ч. 4 ст. 65 СК лише зазначено, що договір, укладений одним із подружжя в інтересах сім'ї, створює обов'язки для другого з подружжя, якщо одержане за договором майно використане в інтересах сім'ї. Враховуючи суспільний запит на правову визначеність у цьому питанні, суди були вимушені тлумачити цю норму і формувати сталу практику. При встановленні того, чи підлягає врахуванню борг при поділі спільного майна подружжя, суди аналізують три питання: (1) чи укладено відповідний договір під час шлюбу; (2) чи укладено договір в інтересах сім'ї, а не у власних інтересах; (3) чи використано одержане за договором в інтересах сім'ї, а не у власних інтересах [51]. Якщо відповідь на усі питання "так", борг враховується при поділі спільного майна подружжя. Для задоволення вимог кредитора за таким боргом суд може накладати стягнення на все спільне майно подружжя, а не лише на особисте майно і частку у праві спільної сумісної власності (як при особистих боргах).

Важливим аспектом легального режиму майна подружжя є порядок розпорядження особистою і спільною власністю. Як і в інших державах режиму обмеженої спільності, в Україні кожен із подружжя має право вільно володіти, користуватись і розпоряджатись своїм особистим майном. Втім, законодавство України встановлює певні обмеження у цій сфері: режим володіння і користування особистим майном має визначатись з урахуванням інтересів сім'ї та дітей, а при

розпорядженні особистим майном слід враховувати інтереси дитини та інших членів сім'ї, які за законом мають право користування таким майном (ст. 59 СК). Подібне положення відсутнє навіть у ФЦК, що свідчить про прогресивність України у питанні захисту інтересів сім'ї та дітей,

Розпорядження спільним майном відбувається на засадах рівності та взаємної згоди подружжя. При цьому в разі укладення одним із подружжя договору щодо спільного майна згода іншого з подружжя презюмується. Для зменшення кількості конфліктних ситуацій закон вимагає письмову форму згоди для правочинів, що потребують нотаріального посвідчення/державної реєстрації (наприклад купівля-продаж нерухомості), а також договорів щодо цінного майна (автомобіль, банківські метали тощо). Якщо договір виходить за межі дрібного побутового та інший з подружжя не надав згоди на його укладення, останній може вимагати визнання договору недійсним в суді. Правозастосовна практика з цього питання в Україні вже давно сформована. Як приклад можемо зазначити постанову Верховного Суду від 15 червня 2020 року у справі №430/1281/14-ц. У ній суд визнав недійсним договір дарування спільного будинку і магазину, що був укладений чоловіком без нотаріальної згоди дружини.

Як і у Франції, поділ майна подружжя в Україні не залежить від розірвання шлюбу і може бути проведений в будь-який момент – навіть під час перебування в шлюбі. Сам факт розлучення не припиняє права спільної сумісної власності на майно. Українські суди не зобов'язані розглядати питання розірвання шлюбу і поділу майна в одному провадженні, а тому з метою процесуальної економії та прискорення процедури розлучення сторони часто ініціюють ці питання окремо.

У випадку поділу майна подружжя частки чоловіка і дружини за замовчуванням є рівними. Втім, згідно з ч. 2 ст. 70 СК суд має право відступити від принципу рівності часток, якщо наявні певні істотно важливі обставини (один із подружжя не дбав про матеріальне забезпечення сім'ї, ухилявся від участі в утриманні дітей, знищив чи пошкодив спільне майно, витрачав його на шкоду інтересам сім'ї). Суд також може збільшити частку того з подружжя, з яким проживають діти чи непрацездатні повнолітні син/донька, якщо розмір аліментів є

недостатнім для забезпечення їх фізичного, духовного розвитку та лікування (ч. 3 ст. 70 СК). Наприклад, у постанові від 17 лютого 2021 року у справі №359/898/18 Верховний Суд задовольнив позов чоловіка про збільшення його частки у спільній власності, оскільки він залишився проживати з трьома неповнолітніми дітьми і повністю утримував їх, а мати відмовлялась брати участь у матеріальному забезпеченні та вихованні дітей [52].

У разі поділу спільне майно ділиться в натурі. Якщо спільного майна багато, можна спробувати розподілити його на дві рівні частини. Проте у більшості випадків неможливо розділити усе майно в натурі так, щоб кожна зі сторін отримала рівно 50%. Також існують випадки, коли на поділ виноситься лише одна єдина неподільна річ, наприклад автомобіль чи однокімнатна квартира. Саме для цього СК передбачає можливість присудження одному з подружжя грошової компенсації замість його частки за його згодою. Така згода обов'язкова лише у випадках, коли у особи хочуть забрати частку на спільне майно та замість нього пропонують компенсацію. Якщо ж компенсацію хоче отримати той з подружжя, що відмовляється від своєї частки, згода іншого з подружжя на таку компенсацію не потрібна. Зазначене підтверджується свіжою практикою Верховного Суду у справі, де подружжя ділило між собою спільний автомобіль [53].

На відміну від Франції, в Україні відсутній інститут компенсації при розірванні шлюбу для вирівнювання різниці у способі життя після розлучення. Втім, українські суди визнають і можуть призначати подібні компенсації, якщо існує відповідна письмова домовленість сторін. Наприклад, у постанові від 17.06.2020 у справі №761/46925/18 Верховний Суд визнав дійсним пункт договору між подружжям про обов'язок чоловіка сплатити дружині 225 000 доларів США у разі розірвання шлюбу, якщо шлюб буде розірвано після спливу трьох чи більше років з моменту його укладення [54]. Питання матеріальної допомоги одному із подружжя після розірвання шлюбу також може бути вирішено в межах іншого інституту сімейного права – інституту утримання.

Питання поділу майна подружжя може бути врегульовано не лише в рамках судового спору, а й в мирному досудовому порядку за обопільною згодою сторін.

Для цього подружжя може укласти письмовий договір про поділ майна. Якщо за таким договором відбувається розподіл нерухомого майна – договір потрібно буде додатково посвідчувати нотаріально.

Поряд із легальним режимом обмеженої спільності в Україні визнається договірний режим майна подружжя. Він з'явився в Україні у 1992 році, коли Кодекс законів про шлюб та сім'ю було доповнено нормами про шлюбний контракт. У СК 2004 року інститут шлюбного договору отримав подальший розвиток і був виділений в окрему главу.

Згідно з ст. 92 СК шлюбний договір може бути укладений між особами, які подали заяву про реєстрацію шлюбу, а також подружжям. Такий договір укладається письмово і має бути посвідчений у нотаріуса. Порівняно з Францією, де право подружжя вносити зміни до шлюбного договору було тривалий час обмежено, в Україні сторони можуть в будь-який момент змінити свої домовленості. Подружжя також може в будь-який відмовитись від шлюбного договору за взаємною згодою. За певних обставин договір можна змінити, розірвати чи визнати недійсним через суд.

На відміну від ФЦК, СК України не пропонує подружжю на вибір жодних модельних договірних режимів, а лише встановлює загальні вимоги до домовленостей сторін. Перелік цих вимог встановлений у ст. 97-98 СК та не є вичерпним. З огляду на принцип свободи договору, сторонам дозволено включати до шлюбного договору будь-які інші умови щодо правового режиму майна. Втім, такі умови не мають суперечити моральним засадам суспільства. Наприклад, шлюбний договір не має надавати чоловіку необмежене право розпорядження всім особистим майном дружини, оскільки це суперечить моральним уявленням суспільства про рівність у шлюбно-сімейних відносинах.

Встановлений у шлюбному договорі режим майна подружжя не має зменшувати обсяг прав дитини за СК або ж ставити одного з подружжя у надзвичайно невігідне матеріальне становище (ч. 4 ст. 93 СК). О.О. Ульяненко зазначала, що поняття "надзвичайно невігідне матеріальне становище" є неоднозначним, а тому доцільно передбачити у законі перелік ситуацій, які б

підпадали під цей термін [11; 6]. Разом з тим, на нашу думку, жоден вичерпний перелік не здатний охопити повного спектру можливих життєвих ситуацій та відповідно може штучно обмежити захист слабкої сторони у шлюбі. Як вірно відзначав Верховний Суд, категорія "надзвичайно невігідне матеріальне становище" у кожній конкретній справі має оціночний характер і підлягає доведенню стороною відповідно до ч. 3 ст. 12 ЦПК [55] (тобто цю обставину має доводити той, хто стверджує про її наявність). Як свідчить аналіз судової практики, сторонам рідко вдається довести існування надзвичайно невігідного матеріального становища за шлюбним договором [56]. Яскравим прикладом може бути ситуація, за якою один із подружжя за шлюбним договором має право на 50% набутих під час шлюбу активів, проте має відповідати за 100% набутих під час шлюбу боргів.

Варто також відмітити обмеження, закріплене у ч. 5 ст. 93 СК: "За шлюбним договором не може передаватися у власність одному з подружжя нерухоме майно та інше майно, право на яке підлягає державній реєстрації". У разі порушення цього положення шлюбний договір може бути визнаний судом недійсним. Зазначене обмеження було предметом тривалих обговорень у професійних колах. Важливою в цьому контексті стала позиція Верховного Суду України постанові від 28 січня 2015 року у справі № 6-230цс14. У цій постанові суд розмежував поняття передачі майна у власність і встановлення правового режиму майна та відмовився визнавати недійсним шлюбний договір, в якому сторони поширили режим спільної сумісної власності нерухоме майно, придбане і зареєстроване на ім'я дружини до оформлення шлюбу [57].

Практика укладення шлюбних договорів поки не набула значного поширення в Україні. Як свідчить остання статистика, лише 1,8% подружніх пар в Україні має шлюбний договір [58]. Щоправда, існує тренд до збільшення кількості шлюбних договорів. Якщо у 2018 році лише 2,68% зі створених у цей рік подружніх пар підписували шлюбний договір, то у 2020 році ця цифра збільшилась до 4,44% [59]. Така динаміка є позитивною та свідчить про можливі перспективи розвитку договірному режиму майна подружжя в Україні.

Отже, Україна є представником легального режиму обмеженої спільності з східноєвропейськими особливостями. Відмінності від класичного французького легального режиму обмеженої спільності проявляються у менш всеохоплюючій презумпції спільної власності, окремих особливостях регулювання спільних боргових зобов'язань, порядку розпорядження особистою і спільною власністю та призначення компенсації при поділі майна. Також в Україні існує можливість встановлення договірного режиму майна подружжя. На відміну від Франції та низки інших держав континентальної системи права, в українському законодавстві відсутній перелік модельних договірних режимів на вибір, а встановлені лише загальні засади правового регулювання. Подальший розвиток договірного режиму майна подружжя пов'язаний з рівнем суспільного сприйняття шлюбних договорів в Україні, який поки що залишається низьким.

1.3. Режим відкладеної спільності майна подружжя на прикладі законодавства Федеративної Республіки Німеччина

Режим відкладеної спільності є другим основоположним режимом майна подружжя, що діє на теренах Європи. Він виник на початку XX ст. – тобто пізніше, ніж французький режим обмеженої спільності та англійський режим роздільності. Хоча родоначальниками режиму відкладеної спільності були країни Скандинавії, сьогодні яскравим представником режиму відкладеної спільності є Німеччина. Іноземні автори відносять саме Німеччину до країн, яка мала найбільш визначальний вплив на розвиток сімейного права в Європі [19; 10]. З огляду на це, ми розглянемо основні ознаки режиму відкладеної спільності саме на прикладі законодавства ФРН.

З моменту прийняття Німецького цивільного уложення (BGB) у 1896 році і аж до середини XX ст. у Німеччині діяв режим роздільності майна подружжя під управлінням чоловіка [60]. Поворотним моментом стала післявоєнна Конституція ФРН 1949 року, де у ст. 3 було проголошено рівність чоловіка і жінки [61]. Деякий час після цього відбувався стрімкий розвиток законодавства, що поступово зменшував домінуючу роль чоловіка. Кульмінацією реформ став 1957 рік, коли

Німеччина за прикладом скандинавської моделі відкладеної спільності прийняла закон про рівність подружжя [62]. У новому законі німецький законодавець за замовчуванням встановив легальний режим відкладеної спільності для всіх подружніх пар. Закон також запровадив презумпцію рівності внеску дружини-домогосподарки та працюючого чоловіка. Права чоловіка і дружини були повністю прирівняні у 1977 році, коли жінки отримали право укладати правочини в інтересах сім'ї [63; 3]. Після об'єднання ФРН і НДР з 1990 року дія BGB з режимом відкладеної спільності поширилась на всі землі Німеччини. Цей режим з незначними змінами діє і сьогодні.

До початку аналізу легального режиму в Німеччині слід зупинитись на питаннях термінології та класифікації. Абсолютна більшість науковців відносить країни Скандинавії і ФРН до режиму відкладеної спільності в широкому розумінні цього поняття. "Відкладена" тому, що вирішення майнових питань відкладено до припинення режиму чи шлюбу, а "спільність" – бо набуте під час шлюбу майно виокремлюється для цілей поділу в натурі чи оцінки. Втім, на відміну від країн Скандинавії, в Німеччині набуте під час шлюбу майно не об'єднується в єдиний пул для його подальшого поділу в натурі. Натомість у ФРН діє компенсаційний підвид режиму відкладеної спільності, за яким у разі припинення режиму порівнюється вартість набутих активів кожного з подружжя і менш заможна сторона отримує компенсацію. Тому було б не зовсім коректно називати німецький легальний режим "відкладеною спільністю" без жодних уточнень, оскільки спільність подружнього майна не настає. У зв'язку з цим, німецькі науковці [64; 301] та практикуючі юристи [65] називають свій режим "правовим режимом спільності придбань". Загалом ми погоджуємось із такою термінологією. Вона базується не лише на суті цього режиму власності, а й впливає з дослівного перекладу німецької назви режиму за BGB – "Zugewinnngemeinschaft" ("спільність придбань").

Легальний режим спільності придбань у Німеччині на даний момент регулюється ст. 1363-1390 Титулу 6 BGB і застосовується у випадках, коли подружжя не домовилось про інше. Зміст режиму викладений у ч. 2 ст. 1363 BGB:

"Дошлюбне майно чоловіка і дружини не стає спільним майном подружжя; це ж правило застосовується і до майна, набутого кожним з подружжя після укладення шлюбу. Проте придбання, набуті кожним із подружжя під час шлюбу, підлягають вирівнюванню, якщо режим спільності придбань припиняється" [66]. Отже, набуте до шлюбу майно за будь-яких обставин вважається приватною власністю кожного з подружжя. Набуте під час шлюбу майно також вважається особистою власністю, презумпція спільної власності відсутня. Спільне майно у подружжі під час шлюбу може виникати хіба що у випадку, якщо воно було придбано одночасно на ім'я обох з подружжя. Усі ці ознаки вказують на те, що під час перебування в шлюбі німецький режим спільності придбань діє як англійський режим роздільності.

Оскільки набуте під час шлюбу майно вважається роздільною власністю, кожна із сторін має практично необмежене право управляти і розпоряджатись ним. З цього правила є лише декілька винятків. По-перше, кожен із подружжя потребує згоди іншого для повного відчуження усього свого майна в цілому (ст. 1365 BGB). По-друге, згода другого з подружжя потрібна для розпорядження предметами домашньої обстановки (ст. 1369 BGB). При цьому як в першому, так і в другому випадку згоду можна отримати через суд, якщо другий з подружжя необґрунтовано відмовляє у її наданні.

Набуті у шлюбі зобов'язання за загальним правилом поширюються лише на того з подружжя, хто їх на себе взяв. Втім, кожен із подружжя має право укладати правочини для забезпечення потреб життєдіяльності сім'ї. Такі правочини зобов'язують обох з подружжя, якщо тільки з обставин не вбачається інше (ст. 1357 BGB). Незважаючи на це, один із подружжя може обмежити право іншого укладати правочини, що будуть юридично обов'язковими для нього. Таке обмеження може бути знято за рішенням суду в разі його необґрунтованості.

Визначальні риси легального режиму спільності придбань проявляються в момент його припинення під час розподілу активів подружжя. Цей процес у Німеччині є дещо складнішим, аніж у країнах обмеженої спільності. Для полегшення сприйняття представимо його у формі покрокового алгоритму:

- 1) Визначається вартість первинних активів кожного з подружжя. Первинними активами є активи, що належали кожному з подружжя на момент укладення шлюбу після віднімання усіх зобов'язань, а також подаровані чи успадковані під час шлюбу активи після віднімання приналежних до них зобов'язань (ст. 1374 BGB). Важливо розуміти, що первинні активи можуть бути від'ємними, якщо розмір зобов'язань перевищує розмір активів. Вартість первинних активів оцінюється виходячи з ринкової вартості на момент укладення шлюбу або отримання спадщини/подарунку.
- 2) Визначається вартість кінцевих активів кожного з подружжя. Кінцевими активами є активи, що належать кожному з подружжя на момент припинення режиму після віднімання зобов'язань (ст. 1375 BGB). Кінцеві активи також збільшуються на суму, на яку ці активи зменшилися під час шлюбу внаслідок недобросовісної поведінки одного з подружжя (необґрунтовані подарунки, розкрадене майно, умисні дії на шкоду іншого з подружжя). Як і у випадку з первинними активами, кінцеві активи можуть бути від'ємними, коли борги є більшими за активи. Вартість кінцевих активів кожного з подружжя визначається з огляду на ринкову вартість на дату припинення режиму спільності придбань. Датою припинення режиму є дата договору про поділ майна чи день подання заяви про розірвання шлюбу. Для точного підрахунку первинних і кінцевих активів ст. 1379 BGB надає право кожному з подружжя вимагати від іншого надання повного переліку майна та правовстановлюючих документів.
- 3) Для кожного з подружжя окремо розраховується приріст майна – тобто сума, на яку кінцеві активи перевищують первинні активи (ст. 1373 BGB). Щоб запобігти збільшенню розміру активів через інфляцію, вартість первинних активів індексується. Окремо слід відзначити цікаву особливість – приріст придбань підраховується не лише для набутого під час шлюбу майна, а й для дошлюбних активів. Для прикладу, якщо

набутий до шлюбу будинок після одруження збільшився у вартості внаслідок ремонту, збільшення вартості будинку буде враховуватись у приріст. Науковці відзначають позитивну природу цього явища, оскільки воно збільшує солідарність у подружжі [22; 44].

- 4) Приріст майна кожного із подружжя порівнюється. Якщо приріст майна одного з подружжя виявився більшим за приріст майна іншої сторони, така інша сторона має право вимагати половину суми перевищення (ст. 1378 BGB). Розмір такої вимоги обмежений вартістю активів, що залишаються у іншої сторони після вирахування боргів на момент припинення режиму майна подружжя.
- 5) Той з подружжя, який накопичив більше, виплачує половину суми перевищення на підставі договору чи рішення суду. Хоча за загальним правилом виплата має проводитись у грошовому еквіваленті, за згодою сторін чи за рішенням суду таку виплату можна замінити передачею певного майна.

У ФРН поділ спільно нажитого майна в натурі зазвичай не відбувається. Згідно з німецьким легальним режимом кожен із подружжя не отримує 50% майна в натурі, як це зазвичай відбувається в рамках французького режиму обмеженої спільності чи скандинавського режиму відкладеної спільності [65]. Особа може претендувати лише на компенсацію. При цьому доходи кожного з подружжя та його грошовий внесок у фінансове забезпечення сім'ї не мають значення для визначення розміру компенсації. Догляд за дітьми і домашнім господарством та грошове забезпечення сім'ї вважаються повністю еквівалентним внесками в добробут сім'ї.

Легальний режим майна подружжя припиняється у разі розірвання чи анулювання шлюбу, смерті одного з подружжя чи за домовленістю сторін. У разі наявності спору щодо подружнього майна питання має вирішуватись в суді. Аналогічно з Францією та Україною, врегулювання майнових питань не прив'язано до розірвання шлюбу. Ці питання можуть вирішуватись в одному провадженні лише у разі, якщо цього вимагає одна із сторін. В інших випадках питання

подружнього майна вирішується окремо та не гальмує процес розірвання шлюбу [67].

Питання утримання і режиму подружнього майна в Німеччині є двома окремими правовими інститутами. У цьому плані німецьке законодавство є більш подібним до країн режиму обмеженої спільності, аніж до англо-саксонської моделі. Окрім компенсації за приріст майна, будь-які інші додаткові компенсаційні виплати можуть встановлюватись судом лише в рамках інституту утримання.

Поряд з легальним режимом спільності придбань, в Німеччині існують давні традиції договірної регулювання майнових відносин подружжя. Показово, що ще перша редакція BGB 1896 року передбачала можливість вибору договірної режиму майна подружжя. Сьогодні BGB містить два варіанти договірних режимів майна подружжя: режим роздільності та режим спільності.

Договірний режим роздільності (Gütertrennung) в Німеччині регулюється лише однією ст. 1414 BGB. У ній вказано, що якщо подружжя домовилось не застосовувати легальний режим спільності придбань або ж припинило його, на сторін поширюється режим роздільності. За цим режимом факт перебування шлюбу не створює жодних правових наслідків для сторін з точки зору активів і зобов'язань. У режимі роздільності до подружжя застосовуються загальні норми законодавства про власність. Режим роздільності є дуже популярним у Німеччині – за статистикою при укладенні шлюбного договору німці практично завжди обирають саме його [63; 32].

Договірний режим спільності (Gütergemeinschaft) описаний у BGB більш детально. За своєю сутністю цей режим нагадує договірний режим повної спільності за ФЦК. Згідно з ним спільним вважається майно, набуте кожною із сторін як під час, так і до шлюбу (ст. 1416 BGB). Якщо подружжя не домовилось про інше, таке майно перебуває під їх спільним управлінням. Поряд із цим існує категорія зарезервованого майна, на яку режим спільності не поширюється. До неї згідно з ст. 1418 BGB належить майно, що (1) віднесено до зарезервованого шлюбним договором; (2) набуто одним із подружжя під час шлюбу як спадщина чи дарунок, якщо заповідач чи дарувальник прямо зазначив про особистий характер

такого майна; (3) походить із зарезервованого майна, отримане від правочину із зарезервованим майном чи є компенсацією за пошкодження зарезервованого майна. Кожен із подружжя самостійно управляє і розпоряджається своїм зарезервованим майном.

Договірна свобода подружжя не обмежена виключно режимами роздільності та спільності. Подружжя може виписати в шлюбному договорі власний режим подружнього майна зі своїми модифікаціями. Наприклад, сторони можуть передбачити застосування режиму спільності придбань, але передбачити розподіл різниці у прирості майна у пропорції 60/40. Втім, на відміну від Франції, у Німеччині заборонено шляхом відсилання у договорі обирати режими, що існували у вже не діючому законодавстві Німеччини, а також режими за іноземним правом (ст. 1409 BGB).

Вибір договірного режиму можливий у шлюбному договорі в будь-який момент – як до укладення шлюбу, так і під час перебування в шлюбі. Шлюбний договір у Німеччині має бути укладений у письмовій формі та підлягає посвідченню нотаріусом. Щоб шлюбний договір мав юридичну силу у відносинах з третіми особами, подружжя має звернутись до місцевого суду та внести договір у спеціальний реєстр.

Шлюбні договори в Німеччині є юридично обов'язковими та застосовуються судами у разі, якщо при їх укладенні були виконані усі формальності, а зміст договору не є несправедливим чи аморальним [67]. Шлюбні договори, що ставлять одного з подружжя у вкрай не вигідне становище, можуть бути визнані недійсними [68]. Втім, подібні ситуації трапляються нечасто. Як свідчить судова практика, в Німеччині принцип свободи договору зазвичай превалює над абстрактними міркуваннями справедливості [70; 78].

Таким чином, легальний режим відкладеної спільності ФРН поєднує в собі риси французького режиму обмеженої спільності та англійського режиму роздільності, що зародились до нього. Набуте за час шлюбу майно вважається роздільною власністю, проте у разі розірвання шлюбу виникає певний аналог спільності. Вартість згенерованих кожним із подружжя активів порівнюється, і

сторона з меншим приростом активів отримує право на компенсацію. З огляду на це, ФРН разом з Швейцарією та Австрією можна віднести до компенсаційного підвиду в групі легальних режимів відкладеної спільності. Наслідування практик Англії та Франції можна помітити і у договірних режимах ФРН. Так, договірний режим роздільності за BGB є практично повністю аналогічним до англійського легального режиму роздільності, а договірний режим спільності за BGB має багато спільних рис із французьким легальним режимом обмеженої спільності та договірним режимом повної спільності. Усе це знову ж таки свідчить про взаємопроникнення норм сімейного права в Європі.

1.4. Режим роздільності майна подружжя на прикладі законодавства Англії та Уельсу

Порівняно з державами континентальної Європи, країни загального права мають принципово інший підхід до регулювання майнових питань подружжя. Оскільки римське право та середньовічне *jus commune* не мало значного впливу на країни загального права, у них не закріпився властивий романо-германській сім'ї правовий режим спільності майна подружжя. Країни прецедентного права пішли іншим шляхом, поклавши в основу режиму майна подружжя правову презумпцію роздільності.

Класичним представником англо-саксонської юридичної традиції в усіх сферах права є юрисдикція Англії та Уельсу. Сімейне право не є виключенням. Саме в Англії та Уельсі сформувались основоположні принципи майнових відносин подружжя, які пізніше були реципійовані більшістю держав загального права. Тому не дивно, що у літературі цю сукупність принципів називають "англійською системою" [71; 409].

Як вже зазначалось у попередніх наукових дослідженнях автора цієї дисертації [72] [73], англійський режим майна подружжя пройшов тривалий історичний шлях розвитку. До кінця XIX ст. за нормами загального права Англії та Уельсу дошлюбне майно дружини та усе подружнє майно вважалось власністю чоловіка. Революційні зміни відбулись у 1882 році з прийняттям Закону про

власність заміжніх жінок (Married Women's Property Act), який заклав основи сучасної англійської системи роздільності. За даним Законом укладання шлюбу жодним чином не впливало на режим майна подружжя – усе майно, набуте дружиною або чоловіком як до, так і після шлюбу, вважалось приватною власністю кожного з них [74]. Введений у 1882 році принцип роздільності було конкретизовано у Законі про власність (Law of Property Act) 1925 року. Стаття 37 Закону закріпила, що "чоловік і дружина для цілей набуття будь-яких прав на майно розглядаються як дві окремі особи" [75]. Право дружини окремо набувати, володіти і розпоряджатись власним майном було встановлено Законом про реформи (Law Reform Act) 1935 року [76]. Втім, як вірно вказував Дж. Бакстер, формат повної майнової незалежності не захищав права непрацюючих заміжніх жінок [77; 176]. На фоні активного соціального дискурсу з цього питання Королівська комісія з питань шлюбу та розлучень у 1956 році навіть розглядала варіант введення режиму спільності в Англії, проте врешті-решт відмовилась від цього [78; 136]. Проте до традиційного режиму роздільності все-таки були внесені певні зміни. Зокрема, Закон про подружню власність і процедури (The Matrimonial Proceedings and Property Act) 1970 року дозволив судам визнавати бенефіціарні права одного з подружжя на майно іншого з подружжя, якщо перший зробив до нього майнових вклад у грошовому вираженні [79]. У 1973 році було прийнято Закон про подружні спори (Matrimonial Causes Act), який встановив ключові принципи вирішення фінансових спорів при розірванні шлюбу [80].

Станом на сьогодні легальний режим роздільності регулюється ст. 37 Law of Property Act 1925 року, Matrimonial Causes Act 1973 року і судовою практикою. Оскільки Англія і Уельс є юрисдикцією загального права, судовий прецедент є повноцінним джерелом права і впливає на параметри режиму роздільності.

У першу чергу варто підкреслити, що ані Matrimonial Causes Act, ані будь-який інших законодавчий акт Англії та Уельсу в принципі не визначає поняття "режим майна подружжя". Факт укладення шлюбу не створює будь-яких наслідків для дошлюбного і набутого під час шлюбу майна. Усе набуте протягом шлюбу майно залишається роздільною власністю кожного з подружжя. Режим спільності

не поширюється навіть на такі особливі категорії майна, як сімейне помешкання і предмети домашньої обстановки. Кожна із сторін може вільно розпоряджатись набутиим під час шлюбу майном без згоди другого з подружжя. Більше того, кожен із подружжя самостійно відповідає за власні борги [81]. Для задоволення вимог кредиторів може бути використане лише майно того з подружжя, хто взяв на себе відповідне зобов'язання [18; 692].

Як влучно сформулював британський науковець М. Торпе, "за англійським правом шлюб не породжує будь-яких майнових наслідків. Проте істотні наслідки породжує розірвання шлюбу" [82; 4]. Дійсно, саме при розірванні шлюбу проявляються визначальні особливості англійського легального режиму майна подружжя. У разі розірвання шлюбу англійські суди мають значну дискрецію при вирішенні фінансових питань. Так, згідно з ст. 21-24 Matrimonial Causes Act при розгляді справи про розірвання шлюбу суд на власний розсуд може винести велику кількість різноманітних наказів: зобов'язати одну із сторін подружжя здійснювати періодичні платежі на користь іншого з подружжя протягом певного строку, сплатити іншому з подружжя певну фіксовану суму, здійснювати майнові "коригування" шляхом перерозподілу певного майна між подружжям, організувати продаж майна і розподіл прибутку тощо. Усі ці інструменти є засобами судового захисту (ancillary relief/financial order), які суд має право застосувати при розірванні шлюбу. При виборі належного засобу та обсягу його застосування суд відповідно до ст. 25 Matrimonial Causes Act враховує низку факторів:

- 1) Інтереси неповнолітньої дитини – при вирішенні будь-яких сімейних спорів суд завжди першочергово враховує інтереси дитини [83; 200]. Наприклад, суди часто присуджують сімейне помешкання тому, з ким після розлучення залишається дитина віком до 18 років [84].
- 2) Доходи і здатність до заробітку кожного з подружжя, майно та інші фінансові ресурси, що перебувають чи у найближчому майбутньому перейдуть у власність кожної з сторін – суди беруть до уваги заробітну плату та швидкість потенційного кар'єрного просування кожного з подружжя, стан бізнесу роботодавців чоловіка/дружини тощо. Цей пункт

аналізується настільки детально, що суддя може врахувати навіть рівень доходу жінки або чоловіка, з яким один з подружжя планує проживати разом чи одружитись після розірвання шлюбу [84].

- 3) Фінансові потреби та боргові зобов'язання, які кожна зі сторін має чи буде мати у найближчому майбутньому – потреби кожного з подружжя є ключовими при поділі майна чи присудженні грошової компенсації. Суд у кожному випадку оцінює потреби сторін та їх активи і намагається справедливо розподілити їх між чоловіком і дружиною.
- 4) Рівень життя, який мала сім'я напередодні припинення шлюбних відносин – цей фактор розглядається у випадках, коли обсяг активів значно перевищує об'єктивні фінансові потреби кожного з подружжя.
- 5) Вік кожного з подружжя і загальна тривалість шлюбу – чим старше сторони подружжя та чим довше вони перебували в шлюбі, тим тіснішим є економічний та емоційний зв'язок між ними. Якщо ж сторони є молодими фінансово незалежними особами і перебували в шлюбі нетривалий час, суди застосовують принцип реституції, максимально наближуючи усе до первинного дошлюбного стану.
- 6) Будь-які фізичні чи психічні вади кожного з подружжя.
- 7) Внесок, який зробила кожна зі сторін в добробут сім'ї – англійські суди чітко притримуються позиції, згідно з якою у догляд за будинком і дітьми є не менш вагомим, ніж грошове забезпечення сім'ї [85].
- 8) Цінність для кожної зі сторін будь-якого блага, яке ця сторона втратить можливість набути внаслідок розірвання шлюбу – мова в першу чергу іде про пенсію у зв'язку з втратою годувальника [86].
- 9) Поведінка кожної зі сторін, якщо неврахування такої поведінки було б несправедливим по відношенню до однієї з сторін при вирішенні фінансових аспектів розірвання шлюбу – за пріоритетністю даний критерій є останнім та нечасто береться до уваги судом. Прикладами такої поведінки може бути застосування чоловіком насильства по відношенню до дружини чи дітей. Всупереч загальним переконанням, суди не

враховують подружню зраду як фактор, що може вплинути на фінансові аспекти розірвання шлюбу.

Отже, при розгляді справ про розірвання шлюбу задля досягнення справедливості суди можуть присудити грошову компенсацію або певне майно іншому з подружжя, керуючись низкою встановлених законом факторів. За результатами аналізу цього порядку вирішення фінансових питань можна виділити важливу відмінність від континентальних систем права – у режимі роздільності відсутнє чітке розмежування між інститутами подружнього майна й утримання. При вирішенні фінансової сторони розлучення суди Англії та Уельсу одночасно вирішують питання розподілу майна і утримання, не виокремлюючи кожне з них окремо. Як вказують Дж. Майлз і Дж. Шерпе, призначення засобу судового захисту (ancillary relief) є "пакетним рішенням", яке одночасно об'єднує питання власності та утримання [87; 430]. Це відрізняє англійську систему від континентальних режимів обмеженої та відкладеної спільності, де питання майна подружжя і утримання є окремими інститутами.

Англійські суди виходять із засад недискримінації та рівності ролей "хранительниці очага" (home-maker) і "кормильця" (bread-winner). Втім, перш за все враховується не внесок кожного з подружжя у добробут сім'ї, а реальні потреби чоловіка і дружини після розірвання шлюбу. Вихідною точкою є рівний розподіл майна (його вартості), але вона часто коригується на основі вищезгаданих критеріїв ст. 25 Matrimonial Causes Act. Суд завжди прагне повністю вирішити усі майнові питання в момент розірвання шлюбу та відповідно перервати будь-які фінансові зв'язки між подружжям (окрім обов'язків по утриманню спільних дітей). Для цього в англійському судочинстві існує спеціальний судовий наказ про повне розірвання (clean break order), після винесення якого сторони вже не можуть заявляти жодних майнових претензій одна до одної та вважаються такими, що вирішили між собою усі спірні фінансові питання [88].

Трьома китами англійського прецедентного права щодо розподілу майна подружжя є справи *White v. White* (2000), *Miller v. Miller* (2006) та *McFarlane v.*

McFarlane (2006). Ці справи розглядались Палатою Лордів – вищою судовою інстанцією Англії до 2009 року.

У справі *White v. White* розглядалось питання розподілу майна при розлученні заможних фермерів Мартіна і Памелі Вайт. Під час перебування в шлюбі сторони створили успішний бізнес загальною вартістю 4,6 млн фунтів. Через більш ніж 30 років після одруження сторони вирішили розірвати шлюб, і дружина звернулась до суду за додатковим засобом захисту (*ancillary relief*). Дружина просила суд поділити бізнес таким чином, щоб вони з чоловіком мали змогу незалежно продовжувати господарську діяльність. Палата Лордів підкреслила, що суди не мають ставитись упереджено по відношенню до сторони подружжя, яка не заробляла гроші та дбала про добробут сім'ї і виховання дітей. Вклад такої особи у фінансове благополуччя подружжя має рівну вагу по відношенню до вкладу сторони подружжя, що заробляла кошти для сім'ї. При винесенні рішення суддя має "співставити своє інтуїтивне емпіричне розуміння справедливості з мірилом рівності при поділі майна" [85]. Від рівності слід відходити лише у разі, якщо для цього є достатні підстави. Однак при відході від принципу рівності суддя повинен чітко пояснити мотиви, якими він керувався при винесенні такого рішення. При цьому у рішенні було недвозначно підкреслено, що Палата Лордів в жодному разі не вводить презумпції рівного розподілу майна подружжя, а скоріше позначає початкову точку відліку при вирішенні майнових спорів подружжя. Цікавим є також той факт, що Палата Лордів залишила в силі рішення апеляційного суду, в якому Памелі Вайт було присуджено лише 2/5 активів подружжя [89].

Через кілька років питання поділу майна подружжя стало предметом ще однієї гучної справи Палати Лордів – *Miller v. Miller* (2006). Алан Міллер був успішним лондонським брокером зі статками понад 30 млн фунтів. Після нетривалого шлюбу з Меліссою Міллер вони вирішили розлучитись. За результатами розгляду справи Палата Лордів постановила, що після шлюбу без дітей строком два роки дев'ять місяців Мелісса має отримати 5 млн фунтів з активів її колишнього чоловіка. Враховуючи рішення у справі *White v. White*, лорди

підкреслили необхідність досягнення справедливого поділу незалежно від тривалості шлюбу і встановили, що при вирішенні подібних справ суди мають враховувати три фактори: (1) фінансові потреби кожного з подружжя і дітей після розірвання шлюбу; (2) необхідність компенсації за будь-яку нерівність у можливостях, що виникла в результаті шлюбу – наприклад, жінка була змушена пожертвувати своїми професійними амбіціями та виховувати дітей, у той час як чоловік завдяки цьому просувався по службі; (3) необхідність справедливо поділити плоди, отримані під час спільного подружнього життя [90].

У третій справі *McFarlane v. McFarlane* (2006) так само йшлося про заможного чоловіка, проте подружжя перебувало в шлюбі набагато довше і мало спільних дітей. За результатами розгляду справи було вирішено компенсувати спричинену шлюбом нерівність у можливостях та присудити жінці щорічні виплати у розмірі 250 тис. фунтів протягом 5 років [91].

Аналіз судової практики останніх 20 років свідчить, що англійські суди загалом керуються вказаною практикою Палати Лордів. Суди розпочинають розгляд будь-якої справи з "мірила рівності", надалі коригуючи його відповідно до обставин конкретної справи. Незважаючи на формальну рівність внеску працевлаштованого і непрацевлаштованого членів сім'ї, суди все ж несвідомо враховують цей фактор. Як вказує В. Пінтенс, на практиці особі, яка фінансово забезпечувала сім'ю, все ж присуджують більше, ніж тому, хто дбав про домогосподарство – десь у пропорції 60/40 [22; 35].

Окремо варто відмітити всеохоплюючий характер додаткових засобів захисту під час судового розгляду. Як вказують фахівці, англійський суд має право перерозподіляти та враховувати усі активи подружжя незалежно від дати їх набуття – навіть дошлюбні [36; 254]. Цим англійські суди відрізняються від судів держав континентальної системи, для яких дошлюбне майно за звичайних умов є недоторканим. Втім, якщо шлюб був нетривалим, принцип рівності може не застосовуватись "в повну силу" до дошлюбного майна і активів, успадкованих під час шлюбу [19; 479]. Науковці також вказують, що дошлюбне майно на практиці все ж розглядаються судами дещо по-іншому, аніж "плоди спільної праці" [18; 690].

Проте чим довше тривали шлюбні відносини, тим менш помітним є таке розрізнення [92].

Поряд із легальним режимом роздільності, у Англії та Уельсі також існує квазідоговірний режим майна подружжя. Ми називаємо його квазідоговірним, оскільки роль шлюбного договору за англійським правом принципово відрізняється від континентальних режимів обмеженої та відкладеної спільності. Справа в тому, що шлюбні контракти тривалий час взагалі не визнавались у Англії. Вважалось, що вони заохочують сторони до розлучення, а тому суперечать канонам англіканської церкви. У 1929 році невизнання шлюбних договорів отримало юридичну аргументацію. У справі *Hyman v. Hyman* (1929) суд зазначив, що свобода договору у шлюбних відносинах виключає юрисдикцію суду, а отже суперечить публічному порядку [70; 67-70]. Подібний підхід існував у Англії тривалий час. Так, навіть через 70 років у справі *N v. N.* (1999) суд визнав укладення дошлюбного договору порушенням публічного порядку, що шкодить розумінню шлюбу як пожиттєвого союзу [93]. Втім, практика різко змінилась у 2008-2010 роках. У 2008 році Судовий комітет Таємної ради у справі *McLeod v. McLeod* визнав, що укладені під час шлюбу договори щодо майнових наслідків шлюбу є юридично обов'язковими і захищаються судом. Проте шлюбний договір все одно не міг виключити юрисдикцію суду в питанні застосування додаткових засобів захисту [94]. Революційним також стало рішення Верховного Суду у справі *Radmacher v. Granatino* (2010). У ньому суд зазначив, що слід надавати юридичної сили шлюбним договорам "окрім обставин, коли було б несправедливо вимагати від сторін виконання такого договору" [95]. Суд встановив, що шлюбний договір є вирішальним фактором при розгляді фінансових питань під час розірвання шлюбу, якщо він не є несправедливим та є наслідком вільного волевиявлення сторін. Проте суд в кожній конкретній ситуації все одно має право модифікувати положення шлюбного договору для усунення несправедливості [96]. Це означає, що навіть за наявності шлюбного договору суди все одно мають високий рівень дискреції при виборі типу і змісту додаткових засобів захисту.

Паралельно зі шлюбними договорами (pre- & postnuptial agreements) в Англії існує практика укладання договорів про розподіл майна при розлученні (separation agreements). Подружжя підписує договір про поділ майна та через соліситора звертається до суду за отриманням судового наказу (consent order). Такий судовий наказ по суті копіює положення договору про поділ майна, тим самим надаючи йому юридичну силу. Втім, суд може відмовитися погоджувати умови договору про поділ майна чи навіть змінити його зміст, якщо він здаватиметься йому несправедливим [97]. Цікаво, що подібні договори про поділ майна ніколи не вважались такими, що суперечать публічному порядку, оскільки не заохочували розлучення [98; 103].

За результатами системного аналізу легального і договірної режиму майна подружжя в Англії та Уельсі можна зробити висновок, що сам факт перебування в шлюбі не породжує для чоловіка і дружини жодних майнових наслідків. Це підштовхнуло цілу низку фахівців до твердження, що у Англії та Уельсі в принципі відсутній режим майна подружжя. Про це у своїх роботах зазначали науковці С. Кретні [99; 89], В. Пінтенс і Дж. Шерпе [16; 1235], Р. Гаретто [18; 691] та інші. Практикуючі англійські юристи також кажуть про відсутність режиму майна подружжя, посилаючись на повну відсутність поняття "майно подружжя" у Matrimonial Causes Act (1973) [96]. Втім, автор цієї роботи не може повною мірою погодитись з такими твердженнями. У англійців не відсутній режим майна подружжя саме в розумінні країн континентальної Європи, а не в цілому. На нашу думку, відсутність обмеженої чи відкладеної спільності є не свідченням відсутності режиму майна подружжя, а навпаки – виступає його ключовою характеристикою. Повна роздільність майна подружжя є одним із варіантів організації майнових правовідносин під час шлюбу, а тому має право бути виділеною у окремий правовий режим. Варто підкреслити, що у режимі відкладеної спільності набуто під час шлюбу майно так само вважається роздільним, проте ніхто із фахівців не відмовляє йому в існуванні.

Таким чином, на базі правових, історичних і соціальних чинників в Англії та Уельсі було сформовано режим роздільності майна подружжя. Режим має цілу

низку ознак, які суттєво відрізняють його від континентальних режимів майна подружжя: відсутність будь-яких майнових наслідків від укладення шлюбу; широка дискреція судів, які в рамках фінансового врегулювання можуть розподіляти навіть дошлюбне майно; поділ активів в першу чергу виходячи з потреб сторін, а не з їх внесків у добробут сім'ї; змішування інститутів поділу майна і утримання при застосуванні засобів судового захисту; право судді втручатись у домовленості сторін за шлюбним договором, якщо він вважає їх несправедливими тощо. Напевно, найбільш ємку та вдалу характеристику англійського підходу до майнових відносин подружжя надав Лорд Нікколс у своїй доповіді у справі *White v. White*: "Кожна країна по-своєму підходить до вирішення питання розподілу активів подружжя; і кожен такий підхід має свої разючі недоліки та беззаперечні переваги. Перший шлях – дозволити законодавцю в найменших деталях виписати порядок поділу майна подружжя, давши судам лише незначну дискрецію при правозастосуванні. Другий підхід – свідомо залишити усі питання на розсуд справедливого та неупередженого суду. Наша з Вами країна, мої Лорди, обрала другий підхід" [85].

1.5. Парні союзи сімейного типу: поняття, види і режими майна

Друга половина ХХ ст. ознаменувала лібералізацію в усіх сферах суспільного життя. Традиційні погляди на шлюб і сім'ю, що формувались тисячоліттями під впливом релігійних канонів та загальноприйнятих моральних імперативів, почали поступатись місцем принципово новим концептам. Молодь перестала розглядати шлюб як єдину підставу для створення сім'ї та все менше прагнула до формалізації своїх стосунків. Цьому сприяла збільшення економічної незалежності жінок, а також відмова від юридичної та соціальної стигматизації народжених поза шлюбом дітей. Загальна лібералізація поглядів також призвела до поступового визнання у деяких суспільствах таких моделей відносин як одностатеві союзи. На фоні цих подій окремі іноземні науковці навіть заговорили про "смерть шлюбу" в його традиційній формі [100; 72].

Хоча говорити про смерть класичного шлюбу на нашу думку поки передчасно, варто зазначити, що за останні 50 років дійсно відбувся стрімкий розвиток нових видів парних сімейних відносин. За результатами системного аналізу можемо виокремити три нових види таких сімейних відносин: (1) фактичні шлюбні відносини без реєстрацію шлюбу, (2) зареєстровані партнерства та (3) одностатеві шлюби. Для позначення цих трьох видів автор роботи пропонує вживати термін "парні союзи сімейного типу" та пропонує таке його визначення: "Парні союзи сімейного типу – сталі одно- чи різностатеві союзи двох осіб, що породжують у сторін взаємні права і обов'язки сімейного характеру та водночас не відносяться до гетеросексуальних шлюбів".

Розвиток суспільних відносин у царині парних союзів сімейного типу суттєво випереджає розвиток відповідного законодавчого регулювання. Втім, функція права полягає саме у впорядкуванні суспільних відносин, а не їх ігноруванні. Тому прогресивні європейські держави у останні десятиріччя вживали значних зусиль для нормативного унормування кожного із видів парних союзів сімейного типу. При цьому різні держави знаходяться на різному рівні правового регулювання по кожному із цих союзів – від повного невизнання до вичерпного регулювання у спеціалізованих нормативних актах.

Першим і найбільш розповсюдженим видом парних союзів сімейного типу є фактичні шлюбні відносини без укладення шлюбу. За прогнозами Гаазької конференції з міжнародного приватного права, у 2031 році кожна четверта пара буде проживати сім'єю без реєстрації шлюбу [101; 4]. Для позначення цього явища у законодавстві та наукових джерелах використовуються різні терміни: фактичні шлюбні відносини, проживання однією сім'єю без перебування в шлюбі, конкубінат, спільне проживання поза шлюбом, фактичний союз тощо. У якості робочого визначення цього поняття пропонуємо взяти за основу визначення Єврокомісії: "Спільне проживання без укладення шлюбу – це ситуація, в якій двоє людей проживають разом на сталій і безперервній основі без реєстрації відповідних відносин у державному органі" [14].

Явище конкубіату відоме західному світу ще з часів Стародавнього Риму. Втім, справжньої популярності фактичні шлюбні відносини набули у II пол. XX століття. Саме в цей період багато пар почали тривалий час проживати разом до вступу в шлюб або ж взагалі відмовлялись від його оформлення. Подібне співжиття перестало вважатись другосортним союзом і почало розглядатись як соціально прийнятна альтернатива шлюбу. Це стало викликом для законодавців європейських держав. Для розуміння глибини цього виклику варто лише згадати, що в Італії до 1968 року і в Норвегії до 1972 року навіть існувала кримінальна відповідальність за конкубіат [102; 22]. Поряд із цим лунали ідеї про те, що оскільки особи в фактичних шлюбних відносинах свідомо вирішують не одружуватись і уникати відповідного правового регулювання, держава має поважати таке прагнення і не створювати регулювання для таких відносин [19; 370]. Втім, явище ставало все більш розповсюдженим, і у 1980-х прийшло розуміння щодо необхідності юридичного унормування цих відносин. Рівень запропонованого правового регулювання суттєво відрізнявся залежно від юрисдикції, особливо в питаннях майнових відносин. Враховуючи зазначене, ми пропонуємо класифікувати усі держави світу на три групи за рівнем правового регулювання майнових питань у фактичних шлюбних відносинах: (1) держави, де фактичні шлюбні відносини юридично не визнаються і відповідно не породжують будь-яких майнових наслідків; (2) держави, що визнають певні майнові наслідки фактичних шлюбних відносин, але не мають окремого нормативного акта чи розділу кодексу з цього питання; (3) держави, де існує спеціальний законодавчий акт або окремий розділ кодексу щодо фактичних шлюбних відносин.

Перша група держав має найбільшу кількість представників. До неї відносяться держави, які в принципі не визнають явище фактичних шлюбних відносин на законодавчому рівні. Ця група включає в себе не лише країни Африки і Азії, а й велику кількість держав ЄС (Австрія, Бельгія, Болгарія, Данія, Естонія, Греція, Литва, Польща, Словаччина, Словенія, Швейцарія) [103; 156] і країн СНД (Азербайджан, Білорусь, Вірменія, Молдова, Грузія тощо) [104; 159]. До першої

групи також відносяться усі представники великої європейської тріади: Франція, Німеччина, Англія та Уельс.

Проживання однією сім'єю без укладення шлюбу в таких державах не створює майнових наслідків для сторін та не породжує будь-якого особливого режиму майна. У разі виникнення спорів між співмешканцями суди цих країн можуть застосовувати загальні положення цивільного права про безпідставне збагачення чи спільну діяльність. Позовні вимоги у подібних справах базуються на положеннях цивільного (договірного, корпоративного) права, а не на нормах сімейного законодавства, і вирішуються судом *ad hoc* відповідно до обставин конкретної справи. Наприклад, в Австрії у разі поділу майна неодружених пар суд може застосовувати аналогію з спільною діяльністю, пожежтвами, безпідставним збагаченням та договорами про надання послуг [105; 4].

У Німеччині відсутні будь-які спеціальні норми щодо незареєстрованих пар, а стандартне законодавство про подружжя на них не поширюється. Попри те, що з 2013 по 2021 рік кількість фактичних шлюбних союзів з неповнолітніми дітьми збільшилась на 132 000, німецький законодавець поки що жодним чином не відреагував це [69; 8]. Лише судова практика у виняткових випадках допускає призначення компенсацій, якщо відносини сторін виходили за межі звичайних повсякденних особистих відносин: наприклад, якщо особи під час співжиття спільними зусиллями побудували бізнес, який формально зареєстрований на одну з сторін [65]. Сторонам також дозволено укладати спеціальні договори про партнерські відносини (*Partnerschaftsvertrag*) та врегульовувати у них свої майнові питання [67].

В Англії та Уельсі спільне проживання без укладення шлюбу не має законодавчого статусу і не тягне за собою особливих майнових наслідків. На учасників такого союзу поширюються загальні норми законодавства про контракти і трасти [92]. Співмешканці можуть намагатись подавати до суду позови на підставі Акту про земельні трасти та призначення довірчих власників 1996 року і вимагати частку у власності іншої сторони з посиланням на те, що в момент придбання активу мала місце усна декларація про траст [106]. На фоні істотного зростання

неоформлених пар у Великобританії (3,6 млн у 2021 році порівняно з 1,5 млн у 1996 році) [107; 3] в англійський парламент було внесено законопроект про права співмешканців (Cohabitation Rights Bill). Втім, через значні суспільні дискусії досі не пройшов друге читання у Палаті Лордів [108].

Позашлюбне співжиття на законодавчому рівні не передбачено у КНР. Втім, згідно з позицією Верховного Суду КНР суддя у кожному конкретному випадку має право на власний розсуд поширити режим спільної власності на активи і зобов'язання, набуті під час конкубінату [109].

Варто зауважити, що далеко не всі суди країн першої групи намагаються знайти бодай якісь інструменти захисту інтересів співмешканців. Наприклад, Верховний Суд Греції описав фактичне проживання сім'єю як явище "на узбіччі правового життя" та відмовився застосовувати положення про безпідставне збагачення до таких союзів [110]. Верховний Суд Естонії прямо вказав, що позашлюбні відносини не створюють прав і обов'язків, подібних до шлюбу, зокрема щодо порядку ведення спільного господарства [111]. У Франції ст. 515⁸ ФЦК надає визначення поняття конкубінату, проте не встановлює жодних майнових наслідків такого проживання. Французькі суди не задовольняють вимоги співмешканця про поділ майна чи компенсацію після припинення союзу з огляду на відсутність відповідної норми у ФЦК [34; 14].

Друга група у нашій класифікації представлена державами, що визнають певні майнові наслідки фактичних шлюбних відносин, проте не мають окремого законодавчого акта чи розділу цивільного/сімейного кодексу в цій сфері. Сюди можна віднести Португалію, Чехію, Угорщину, Хорватію, Ірландію Мексику, Парагвай, Нову Зеландію тощо. Зокрема, у Португалії фактичному подружжю надається той самий обсяг прав, що і офіційному подружжю за умови спільного проживання однією сім'єю не менше двох років [112; 433]. У Хорватії фактичні шлюбні відносини згадуються у ст. 61 (3) Конституції, а Акт про сім'ю поширює на конкубінат положення законодавства про подружжя [103; 157]. Втім, є додаткові умови – співмешканці не мають перебувати в шлюбі, а також повинні спільно проживати не менше трьох років або мати спільну дитину чи укласти шлюб за

результатами спільного проживання [113; 2]. У Парагваї на усі набуті під час співжиття активи поширюється законодавчий режим спільності майна, якщо сторони прожили разом як сім'я більше чотирьох років [114; 15]. В Ірландії співмешканці у разі припинення відносин можуть звертатись до суду для отримання наказу про коригування (розподіл) нажитого майна [115; 2]. У Новій Зеландії на спільне проживання сім'єю понад три роки поширюються усі норми законодавства про подружжя за винятком презумпції батьківства [116; 14].

Третя група країн у класифікація представлена тими юрисдикціями, де фактичні шлюбні відносини врегульовані окремими розділами цивільних чи сімейних кодексів або ж навіть спеціальними законодавчими актами. До цієї групи відносяться такі юрисдикції як Швеція, Фінляндія, Спеціальний адміністративний регіон КНР Макао (Аоминь).

Швеція стала першою європейською державою, яка на законодавчому рівні визнала та врегулювала відносини фактичного подружжя. Вже наприкінці 1970-х кількість позашлюбних союзів у Швеції сягнула 15% від загальної кількості пар [117; 130], а саме явище стало прийнятним у суспільстві. У відповідь на ці виклики Швеція у 1987 році ухвалила Акт про сімейне партнерство. У 2003 році його було істотно змінено після прийняття Акту про співмешканців. Згідно з Актом співмешканцями вважаються дві особи будь-якої статі, що на постійній основі проживають разом як пара, мають спільне господарство і при цьому жодна із сторін не перебуває у зареєстрованому шлюбі чи партнерстві [118; 128]. Набуте у фактичних шлюбних відносинах майно вважається приватною власністю кожного із співмешканців, тобто діє класичний режим роздільності. Кожен із співмешканців вільно розпоряджається власним майном та особисто несе відповідальність за зобов'язаннями. Винятком з цих правил є лише сімейне помешкання та предмети домашньої обстановки – ними можна розпоряджатись лише за згодою обох співмешканців. Ці ж об'єкти підлягають поділу на рівні частини у разі припинення співжиття, якщо вони були набуті під час проживання сім'єю для спільного використання. Акт також дозволяє сторонам письмово домовитись про незастосування цих правил.

Зразковим прикладом кодифікації норм про фактичні шлюбні відносини в одному акті є фінський Закон про припинення домашнього господарства спільно проживаючих партнерів (2011). Він став реакцією фінських законодавців на 21% зростання неформальних шлюбів у період 2000-2011 років [119; 1]. Закон регулює майнові відносини співмешканців і застосовується до одно- чи різностатевих пар, що перебувають у відносинах, спільно проживають і 1) до цього проживали разом не менше 5 років або 2) мали чи мають спільну рідну/усиновлену дитину [120]. При цьому жоден із співмешканців не має бути одруженим. Закон встановлює презумпцію спільної сумісної власності з рівними частками на набуте під час співжиття рухоме майно, якщо домовленість сторін або супутні обставини не свідчать про інше. У разі припинення відносин будь-хто із співмешканців чи їх спадкоємців може вимагати поділу майна. Такий поділ може бути здійснений за договором або через суд. Кожна із сторін також має право вимагати матеріальну компенсацію, якщо він/вона вважає, що поділ майна призведе до безпідставного збагачення іншого співмешканця.

Екзотичним прикладом юрисдикції з детальним регулюванням фактичних шлюбних відносин є Макао. Розділ "Сімейне право" в Цивільному кодексі Макао містить окрему главу щодо фактичних шлюбних союзів. Такі союзи визначаються як "відносини між двома особами, які добровільно проживають в умовах та порядку, аналогічних до подружжя" [121; 17]. До фактичних шлюбних відносин висувається низка вимог: особи мають бути різної статі, старше 18 років, не перебувати в іншому зареєстрованому шлюбі, разом ділити ложе і домашнє господарство. До майнових наслідків таких відносин застосовуються усі положення законодавства про шлюби *mutatis mutandis*.

Окремо хотілося б розглянути правове регулювання незареєстрованих шлюбів в Україні, яка за запропонованою нами класифікацією відноситься до другої групи держав. У нашій країні фактичні шлюбні відносини як правова категорія з'явилися в 2004 році з набранням чинності діючим СК України та отримала назву "проживання однією сім'єю без перебування в шлюбі". Згідно з ч. 2 ст. 21 СК проживання однією сім'єю чоловіка і жінки без шлюбу не є підставою

для виникнення у них прав і обов'язків подружжя. Втім, за ст. 74 СК якщо жінка і чоловік проживають однією сім'єю, але не перебувають у шлюбі між собою або в будь-якому іншому шлюбі, майно, набуте ними за час спільного проживання, належить їм на праві спільної сумісної власності, якщо інше не встановлено письмовим договором між ними. При цьому на таке спільне майно поширюються усі норми Глави 8 СК про право спільної сумісної власності подружжя. Також у СК існує ст. 91, що регулює права співмешканців на утримання. На жаль, жодна із цих статей не надає визначення і не встановлює ключових ознак поняття "проживання однією сім'єю". Більше того, вказані статті чомусь знаходяться у Главі 8 СК "Право спільної сумісної власності подружжя" та Главі 9 СК "Права та обов'язки подружжя по утриманню", хоча не мають жодного відношення до подружжя.

Прогалини законодавчого регулювання в цій сфері намагається усунути судова практика. Так, згідно з п. 20 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 21 грудня 2007 року №11 положення ст. 74 СК поширюється лише на випадки, коли між чоловіком і жінкою склалися "усталені відносини, що притаманні подружжю" [45]. При цьому відповідно до постанови Верховного Суду від 12 грудня 2019 року у справі №490/4949/17 сам по собі факт перебування чоловіка і жінки у близьких стосунках без доведення факту ведення спільного господарства, наявності спільного бюджету та взаємних прав і обов'язків, притаманних подружжю, не може свідчити про те, що між ними склалися "усталені відносини, що притаманні подружжю" [122]. Для визнання придбаного під час співжиття майна спільною сумісною власністю необхідні докази ведення спільного господарства, наявності у сторін спільного бюджету, проведення спільних витрат, придбання іншого майна в інтересах сім'ї [123]. Системний аналіз української судової практики вказує, що для підтвердження проживання однією сім'єю суди беруть до уваги різноманітний спектр доказів: показання свідків про спільне проживання та побут сторін, довідки житлово-експлуатаційних установ про спільне проживання, платіжки про оплату комунальних послуг та придбання предметів домашньої обстановки, інші документи про спільні витрати, виписки про користування одним банківським рахунком, договори оренди чи придбання житла

на ім'я обох з подружжя, різноманітні фотографії, докази спільних відпусток, виписки з церковної книги вінчань, довідки про участь у програмі штучного запліднення тощо. Хоча подібні докази є цілком коректними, їх орієнтовний перелік і досі не систематизований Верховним Судом, що призводить до суперечностей у судовій практиці на рівні першої інстанції.

Поріг мінімальної тривалості фактичних шлюбних відносин для їх визнання судом в Україні не встановлено. Вітчизняні науковці неодноразово пропонували закріпити такий строк. Наприклад, Ю.Ю. Цал-Цалко відстоювала ідею встановити мінімальний строк у три роки [124; 7]. Втім, ми вимушені не погодитись з такими пропозиціями. На нашу думку основним є те, щоб між сторонами сформувались притаманні подружжю усталені відносини і спільне господарство. Іноді для цього достатньо кількох місяців, а іноді – не достатньо і десяти років. Тому в разі спору суд має розглядати кожную ситуацію *ad hoc*, беручи до уваги тривалість відносин, але не керуючись виключно нею.

Окремо звертаємо увагу, що ст. 74 СК прямо передбачає можливість укладення письмового договору щодо режиму майна співмешканців. На відміну від шлюбного договору, СК не встановлює перелік питань, що можуть регулюватись подібним договором між співмешканцями. Це надає сторонам значний рівень договірної свободи. Хоча жодна норма закону прямо не вимагає нотаріального посвідчення такого договору, Нотаріальна палата України обґрунтовано рекомендує сторонам посвідчувати такий договір нотаріально для мінімізації ризиків [125]. Особливо це стосується випадків, коли предметом регулювання такого договору виступатиме нерухоме майно. Разом з тим, діючий Порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України (наказ Міністерства юстиції України від 22.02.2012 №296/5) [126] згадує договір між особами, що проживають однією сім'єю, лише в контексті надання утримання. На практиці це призводить до того, що деякі нотаріуси взагалі відмовляються посвідчувати договір співмешканців щодо режиму майна, а деякі – вимагають до посвідчення показати рішення суду про визнання факту проживання однією сім'єю. Позиція щодо відмови не витримує будь-якої критики, адже відповідний договір прямо

передбачений законодавством і на підставі ч. 4 ст. 209 ЦК має бути посвідчений нотаріусом за бажанням хоча б однієї з сторін. Вимога показати рішення суду підтримується окремими українськими науковцями [104; 178], проте на нашу думку так само є необґрунтованою. СК чи будь-який інший законодавчий акт не містить вимоги про наявність відповідного судового рішення, а отже підстав для визнання недійним укладеного без такого рішення договору за ст. 203 ЦК не буде. Нотаріус має право посвідчувати договір на підставі спільного твердження осіб про те, що вони перебувають у фактичних шлюбних відносинах.

Враховуючи вищезазначене, в Україні питання майна у фактичних шлюбних відносинах загалом врегульовано шляхом відсилання на легальний режим обмеженої спільності, передбачений для зареєстрованих шлюбів. Хоча такий підхід є обґрунтованим на поточному рівні розвитку шлюбно-сімейних відносин, нормативне регулювання потребує певного вдосконалення. Для цього ми рекомендуємо:

- 1) Доповнити ст. 74 і ст. 91 СК приміткою наступного змісту: "Під проживанням однією сім'єю у цій статті розуміються усталені відносини між чоловіком і жінкою, що притаманні подружжю, а саме наявність спільного проживання і побуту, ведення спільного господарства та наявність спільного бюджету". Закріплення цих ознак проживання сім'єю сприятиме єдності правозастосовної практики та допоможе громадянам краще зрозуміти цю правову конструкцію.
- 2) Виокремити норми про природу фактичних шлюбних відносин (ч. 2 ст. 21 СК), майно співмешканців (ст. 74 СК) і їх право на утримання (ст. 91) в окремому Главу 12 Розділу II СК під назвою "Проживання чоловіка і жінки однією сім'єю без перебування в шлюбі".
- 3) Передбачити у п. 4 Глави 5 Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України окремий пункт про нотаріальне посвідчення договорів про врегулювання відносин щодо майна у фактичних шлюбних відносинах: "Посвідчення письмового договору про режим майна між чоловіком та жінкою, які проживають однією сім'єю, але не перебувають

у шлюбі між собою або в будь-якому іншому шлюбі, відбувається за зверненням осіб, які стверджують про наявність між ними таких відносин, без необхідності пред'явлення судового рішення про встановлення відповідного факту".

- 4) Запропонувати Верховному Суду видати огляд судової практики або інформаційний лист для судів першої та апеляційної інстанції, що включатиме орієнтовний перелік доказів факту проживання осіб однією сім'єю без укладення шлюбу.

Другим за поширеністю видом парних союзів сімейного типу є зареєстровані партнерства. За останніми даними у світі понад 50 держав та автономних утворень (наприклад суб'єктів федерації) запровадили певне правове регулювання для зареєстрованих партнерств [127; 1506]. Найбільшого поширення інститут партнерства набув у Європі. Так, з 27 держав-членів ЄС інститут зареєстрованого партнерства існує в 20 із них (за винятком Болгарії, Латвії, Литви, Польщі, Португалії, Румунії і Словаччини) [128]. Натомість країни пострадянського простору наразі відкидають інститут партнерства, оскільки сприймають його як крок до визнання одностатевих шлюбів.

Авторами вдалих визначень інституту зареєстрованого партнерства на нашу думку є Єврокомісія та професор П. Ватлет. Так, згідно з Регламентом ЄС №2016/1104 зареєстроване партнерство є "передбаченим законом режимом, що регулює спільне співжиття двох осіб, реєстрація якого є обов'язковою за законом і який виконує юридичні вимоги, встановлені законом для його створення" [129]. Влучне визначення також дав П. Ватлет: "Зареєстроване партнерство – це відносини, які підлягають реєстрації державним органом (чи іншим суб'єктом, якому делеговані відповідні повноваження) та втілюють зобов'язання двох осіб створити пару" [127; 1505].

За результатами системного аналізу можемо відзначити, що загалом усі існуючі визначення зареєстрованого партнерства є схожими. Єдиною суттєвою різницею є стать осіб, яким дозволено вступати в партнерства. Саме на підставі цього критерію ми пропонуємо розділити усі держави з інститутом партнерства на

дві групи: (1) держави, в яких у зареєстроване партнерство можуть вступати лише особи однієї статі; (2) держави, де партнерство можуть реєструвати як одностатеві, так і різностатеві пари.

Яскравими представниками першої групи є Австрія, Німеччина, Чехія, Угорщина, Словенія, Швейцарія, Великобританія, Ірландія, Фінляндія, Швеція, Данія і Норвегія. Як видно з переліку, в ньому представлені усі країни Скандинавії. Саме вони є основоположниками так званої скандинавської моделі партнерств, в якій партнерство відрізняється від звичайного шлюбу хіба що назвою [19; 404]. В основі скандинавської моделі лежить підхід, за яким партнерам надається практично такий же статус, як подружжю [130; 13].

Піонером скандинавської моделі партнерств стала Данія, яка у 1989 році прийняла Акт про реєстрацію партнерств [131]. Суть цього Акта можна викласти в одному реченні – на партнерства поширюються усі права і обов'язки подружжя, окрім випадків, прямо передбачених в самому Акті. Усі положення данського законодавства про подружжя, зокрема щодо режиму майна, повністю застосовуються і до партнерств. Виключеннями є лише деякі немайнові питання: презумпція батьківства, окремі аспекти усиновлення і виховання дітей, застосування медичних репродуктивних технологій. Варто відмітити, що при оформленні Акту використовувалась спеціальна законодавча техніка: замість повного переліку усіх прав і обов'язків партнерів на партнерства одним реченням поширили усі норми щодо подружжя та встановили поодинокі винятки. Данська законодавча техніка "усе окрім випадків, передбачених законом" довела свою ефективність на практиці та була запозичена багатьма європейськими державами (Норвегія, Швеція, Фінляндія, Німеччина, Угорщина, Словенія тощо). Натомість держави, що обрали інший нормативний підхід та повністю перелічували усі випадки, в яких партнери прирівнювались до подружжя, були вимушені постійно змінювати громіздке законодавство і мали багато складнощів. Для прикладу, Акт про цивільне партнерство Великобританії налічує 400 сторінок (Акт Данії – лише 4 сторінки), а Акт про зареєстровані партнерства Нідерландів вносив зміни до більш ніж 300 нормативних актів [132; 198]. Данську нормотворчу модель у

доктрині називають "моделлю винятків", а варіант Великобританії – "моделлю переліку" [133; 13].

Держави-послідовники скандинавської моделі розглядали партнерства в першу чергу як альтернативу одностатевому шлюбу. Саме тому після узаконення в цих країнах одностатевих шлюбів можливість укласти нові партнерства була припинена. Мова іде про Данію, Фінляндію, Норвегію, Швецію, Німеччину. Для прикладу, у зв'язку з визнанням у ФРН одностатевих шлюбів з 1 жовтня 2017 року в Німеччині більше не можна зареєструвати партнерство. Старі партнерства продовжують існувати згідно з профільним законом, але за бажанням сторін можуть бути конвертовані у шлюб. У такому випадку вважатиметься, що сторони уклали шлюб з моменту реєстрації партнерства [65].

Друга група у нашій класифікації представлена державами, де можна зареєструвати як одностатеві, так і різностатеві партнерства. До неї можуть бути віднесені такі країни як Франція, Бельгія, Нідерланди, Люксембург, Великобританія.

Класичним представником другої групи є французький інститут цивільного партнерства. У 1999 році у Франції було прийнято *Pacte civil de solidarite (PACS)*, який включив до ФЦК новий Розділ XII про пакти цивільної солідарності. Нова ст. 515-1 ФЦК визначала PACS як контракт між двома дорослими фізичними особами одної чи різної статі щодо організації їх спільного життя. При введенні PACS законодавець в першу чергу подавав цю новелу як інструмент захисту сексуальних меншин, які на той момент взагалі ніяк не могли узаконити свої відносини. Приписка у визначенні про можливість різностатевих PACS вважалась звичайним недискримінаційним застереженням і спершу ніким всерйоз не сприймалась. Втім, сталось неочікуване – із самого початку кількість гетеросексуальних PACS стала різко перевищувати кількість одностатевих партнерств. Для прикладу, у 2016 році у Франції було укладено 192 000 PACS, лише 7 000 з яких були одностатевими [38; 235]. PACS став настільки популярним, що французькі туристичні агентства почали пропонувати спеціалізовані тури під назвою "Медовий PACS" [134]. Саме

з огляду на таку популярність інститут PACS не було скасовано після узаконення у Франції одностатевих шлюбів у 2013 році.

PACS у Франції позиціонується як повна альтернатива шлюбу. Зокрема, згідно з ст. 515-2 ФЦК у PACS не можуть вступити особа, що перебуває у іншому PACS чи є одруженою. Контракт PACS підписується двома сторонами та подається на реєстрацію судового клерка за місцем спільного проживання. Як і в подружжі, в PACS існує легальний режим майна за замовчуванням та можливість обрати власний договірний режим майна. Хоча Франція є класичним представником легального режиму обмеженої спільності для шлюбів, з 2007 року легальним режимом для PACS є режим роздільності майна. За замовчуванням кожен із партнерів після укладення PACS продовжує вільно користуватись і розпоряджатись власними активами. Проте якщо жоден із партнерів не може довести свою особисту власність на певний актив, такий актив вважається належним їм спільно у рівних долях. Кожен із партнерів несе відповідальність за особисті борги, що виникли до або під час PACS (ст. 515-5 ФЦК). Виняток становлять лише зобов'язання, взяті "для потреб повсякденного життя" – за ними обидва партнера вважаються солідарними боржниками, якщо тільки такі зобов'язання не є очевидно надмірними (ст. 515-4 ФЦК). У день укладення PACS або в будь-який момент під час його дії партнери також мають право домовитись про договірний режим спільності. Він схожий на легальний режим обмеженої спільності для шлюбів згідно з ФЦК та передбачає спільну власність у рівних частках на майно, набуте під час перебування в партнерстві. Кожна із сторін має право управляти та розпоряджатись спільним майном, якщо не було домовлено про інше. Втім, деякі об'єкти за ст. 515-5-2 ФЦК завжди залишатимуться приватною власністю партнерів. Мова іде про заробітки кожного з них, що не були інвестовані у придбання майна, речі особистого користування, подаровані та успадковані активи і деяке інше майно.

Процедура припинення PACS є набагато простішою за розірвання шлюбу. Достатньо просто подати спільну чи навіть односторонню декларацію до компетентного органу або укласти шлюб з іншою особою. У припинення

партнерства кожна із сторін має право на отримання половини спільного майна незалежно від її фінансового внеску, якщо сторони обрали договірний режим спільності [37]. Для врегулювання майнових питань сторони можуть укласти договір про поділ майна або за наявності спору звернутись до суду [135].

До другої групи у нашій класифікації також належить Великобританія, де партнерства були запроваджені Актом про цивільні партнерства (Civil Partnership Act) 2004 року. Спершу партнерства могли укладати лише одностатеві пари, але у 2018 році Верховний Суд у справі *Steinfeld-Keidan* визнав такий підхід дискримінаційним для різностатевих пар [136]. Після цього парламент у 2019 році офіційно дозволив партнерства для гетеросексуальних пар. Права і обов'язки партнерів у Великобританії практично ідентичні до подружжя, тому науковці називають його "шлюбом з іншою назвою" [92]. Зокрема, фінансові питання у разі припинення партнерства вирішуються так само, як і у випадках розірвання шлюбу [96]. Мова іде про вже знайомий нам режим роздільності та додаткові засоби судового захисту (*ancillary relief*). Закон не забороняє партнерам укладати договори щодо майнових питань, проте суди мають щодо них такий же рівень дискреції, як і щодо шлюбних договорів [137].

У контексті партнерств окремо хотілося б зупинитись на Україні. Наша держава не належить до жодної з двох груп класифікації, оскільки в Україні в принципі відсутній правовий інститут партнерства. Втім, питання унормування цивільних партнерств вже близько 10 років широко обговорюється в Україні. Вперше на законодавчому рівні тема партнерств була згадана у Плані дій з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на період до 2020 року, затвердженому розпорядженням КМУ від 23 листопада 2015 року №1393-р [138]. У п. 105 (6) даного Плану було передбачено розробку і подання на розгляд Кабміну до II кварталу 2017 року законопроекту про легалізацію в Україні зареєстрованого цивільного партнерства для різностатевих і одностатевих пар. Проте відповідний законопроект так і не побачив світ. У червні 2018 року Міністерство юстиції України повідомило, що у зв'язку з великою кількістю звернень питання потребує подальшого опрацювання [139], а в 2019 році взагалі зазначило, що цей підпункт

плану не може бути реалізований через велику кількість звернень від місцевих рад, представників громадянського суспільства і релігійних організацій проти нього [140]. Проте у 2021 році час затвердження оновленого Плану дій з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на 2021-2023 роки пункт про партнерство знову включили до Плану. Згідно з п. 33 оновленого Плану Мініюсту та Уповноваженому ВРУ з прав людини було доручено до грудня 2023 року розробити і подати на розгляд Кабміну законопроект щодо інституту зареєстрованого цивільного партнерства [141]. Окрім цього, у доповідях українського омбудсмена за 2019 [142; 215], 2020 [143; 49] та 2021 роки [144; 349] також наголошувалось на необхідності прийняття відповідного законопроекту.

Питання партнерств актуалізувалось після повномасштабного вторгнення РФ 24 лютого 2022 року, оскільки багато одностатевих пар прагнули хоч якось узаконити свої відносини під час війни. Так, у відповідь на електронну петицію від 3 червня 2022 року Президент наголосив, що Кабмін напрацьовує варіанти рішення стосовно введення в Україні цивільного партнерства [145]. Також проведені у воєнний період 2022 року соціологічні опитування свідчать про істотне збільшення толерантності до сексуальних меншин в українському суспільстві. Так, 64% респондентів згодні, що ЛГБТ повинні мати однакові з іншими громадянські права. При цьому загальна кількість людей, які позитивно і байдуже (тобто не вороже) ставиться до запровадження в Україні зареєстрованих партнерств без прав усиновлення, перетнула межу в 51% [146; 7]. У березні 2023 року група народних депутатів на чолі з Совсун І.Р. подала на розгляд ВРУ проєкт Закону №9103 про інститут реєстрованих партнерств [147]. Станом на травень 2023 року законопроект ще не був розглянутий профільним Комітетом ВРУ з питань правової політики, але вже встиг викликати суспільний резонанс.

З урахуванням вищезазначеного, сьогодні і влада, і суспільство в цілому готові до початку діалогу щодо законодавчої регламентації зареєстрованих партнерств. Абстрагуючись від морально-етичного дискурсу з цього питання, маємо констатувати, що загальні положення цивільного права не здатні належним чином врегулювати майнові відносини між одностатевими парами в Україні. За

приблизними оцінками, в Україні існує 100-200 тис. одностатевих пар [148; 25]. В умовах відсутності шлюбів та зареєстрованих партнерств для одностатевих пар виникає повний правовий вакуум, що призводить до практичних проблем у майнових відносинах осіб між собою та з третіми особами. Під час проживання разом одностатеві пари набувають майно, отримують доходи і несуть спільні витрати. Всі ці прагматичні питання мають бути врегульовані для забезпечення захисту сторін таких відносин та третіх осіб під час цивільного обігу. Європейська практика свідчить, що включення принаймні майнового аспекту таких відносин у правову площину скоріше вирішує існуючі проблеми у суспільстві, аніж породжує нові. Окремо варто відзначити, що у 2015 році ЄСПЛ виніс рішення у справі "Оліарі та інші проти Італії", де постановив, що відмова Італії від запровадження будь-якої юридичної форми визнання одностатевих стосунків є порушенням ст. 8 Європейської конвенції з прав людини "Право на повагу до приватного і сімейного життя". Після цього у 2016 році парламент Італії ухвалив закон про цивільний союз для одностатевих пар [133; 9]. Наразі ЄСПЛ розглядає аналогічну заяву двох українських гей-пар щодо їх дискримінації у зв'язку з відсутністю в Україні будь-якої форми визнання одностатєвого партнерства [149].

Важливим є питання формату майбутнього закону про зареєстровані партнерства. З нашого аналізу вбачається, що в Європі існують як держави, де партнерства відкриті для лише одностатевих пар, так і держави, де партнерства дозволяються парам будь-якої статі. Хоча у вітчизняній науці існують прихильники наслідування варіанту французького PACS з опцією одно- та різностатєвого партнерства [104; 181], на нашу думку більш вдалим прикладом для наслідування буде данський формат з виключно одностатєвими партнерствами. В Україні вже існує традиційна і суспільно визнана форма сімейних відносин між гетеросексуальними парами – шлюб. На нашу думку, інститут шлюбу на даному етапі здатен повністю задовольнити психоемоційні та соціально-економічні потреби гетеросексуальних пар і адекватно регулює майнові відносини між його учасниками. Додаткове створення в Україні гетеросексуального партнерства як ще однієї форми парних сімейних відносин буде непотрібним примноженням

сутностей та суперечитиме логічному принципу леза Оккама. Якщо ж особи різної статі бажатимуть вступити в союз виключно з комерційною (а не сімейною) метою, вони можуть створити повне чи просте товариство на підставі положень ЦК або ж використовувати інші господарсько-правові механізми. Натомість партнерства саме для одностатевих пар дозволять представникам ЛГБТ вступати у відносини квазісімейного характеру та забезпечуватимуть мінімальний захист їх майнових прав. Варто також звернути увагу, що від формату партнерства для одно- та різностатевих пар з часом відмовився і сам Кабмін. Так, у спершу у Плані дій з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на період до 2020 року йшлося про розробку законопроекту щодо "зареєстрованого цивільного партнерства для одностатевих та різностатевих пар". Проте вже у діючому Плані дій на 2021-2023 роки зазначено лише про "запровадження інституту зареєстрованого партнерства" без додаткових конкретизацій.

Скандинавський формат зареєстрованого партнерства є оптимальним не лише з точки зору статі партнерів, а й з точки зору підходу до регулювання відносин партнерів та законодавчої техніки. Для України найкращою буде саме данська "модель винятків", яка поширює на партнерства усі норми законодавства про шлюб за винятком прямо визначених у законі випадків. При цьому ці винятки стосуватимуться чутливих немайнових питань на кшталт усиновлення та не торкатимуться майнових відносин між партнерами. Легальний режим обмеженої спільності, який згідно з Главами 7-8 СК за замовчуванням діє в Україні для звичайних шлюбів, є повністю прийнятним для майбутніх зареєстрованих партнерств. Також партнерам слід надати опцію договірному врегулюванню майнових питань, яка існує для шлюбів і фактичних шлюбних відносин. З огляду на це, в частині питань режиму майна партнерства ми пропонуємо ввести до майбутнього законопроекту про зареєстровані партнерства в Україні окрему статтю такого змісту: "Положення Глав 7-8 Сімейного кодексу України поширюються на правовий режим майна у зареєстрованому партнерстві, якщо інше не визначено письмовим договором між партнерами".

Третім і найбільш контроверсійним видом парних союзів сімейного типу є одностатеві шлюби. До 1970-х одностатеві відносини перебували поза правовим регулюванням у всіх державах світу, а в деяких – навіть були криміналізовані. Для прикладу, у Англії та Уельсі до 1967 року існувала кримінальна відповідальність за одностатеві відносини [18; 686]. Проте під впливом лібералізації погляди на одностатеві відносини почали поступово змінюватись. Спершу в Європі мав місце широкий рух за одностатеві партнерства, який у багатьох державах завершився прийняттям відповідного профільного законодавства. Проте цивільні партнерства все ж таки не були повним еквівалентом шлюбу, і тому ЛГБТ-спільноти продовжували боротьбу за власні права. У 2001 році Нідерланди стали першою державою світу, що узаконила одностатеві шлюби [150]. Протягом наступних 20 років низка європейських держав унаслідували цей приклад і відкрили доступ одностатевих пар до укладення шлюбів. Зокрема, у 2013 році одностатеві шлюби були запроваджені у Франції, у 2014 – в Англії. Станом на сьогодні 32 держави світу визнають одностатеві шлюби [151; 163]. У ЄС опція одностатевих шлюбів доступна у 13 з 27 країн-членів, а саме у Австрії, Нідерландах, Бельгії, Німеччині, Мальті, Ірландії, Фінляндії, Франції, Данії, Люксембурзі, Іспанії, Швеції та Португалії [128]. Історія виникнення інституту одностатевих шлюбів у різних країнах світу детально розкрита зокрема у дослідженні М.В. Менджул [12; 150-160].

Варто відзначити, що з точки зору саме майнових відносин виділення одностатевих шлюбів у якості окремого виду парних союзів сімейного типу є умовним. Коли відповідні одностатеві відносини визнаються шлюбом, вони автоматично підпорядковуються майже всьому масиву законодавства про звичайні гетеросексуальні шлюби. У деяких державах можуть існувати певні винятки в частині питань усиновлення та виховання дітей, проте у питаннях майнових відносин подружжя регулювання є ідентичним – відрізняється хіба що стать суб'єктів цих відносин. Як вірно відмітила Н. Детлоф, у разі визнання державою одностатевих шлюбів юридичні питання майна подружжя є такими ж, що і у різностатевих шлюбах [70; 70]. З огляду на це, для одностатевих шлюбів

актуальною є базова класифікація режимів майна подружжя: обмеженої спільності, роздільності та відкладеної спільності.

В Україні законодавство не передбачає укладення одностатевих шлюбів. Питання щодо можливості їх укладення упирається в норму ст. 51 Конституції України, згідно з якою шлюб ґрунтується на вільній згоді жінки і чоловіка [152]. Хоча у наукових колах існує дискусія щодо того, чи дійсно дана норма забороняє одностатеві шлюби, позиція органів державної влади з цього питання завжди була послідовною. Для прикладу, у відповідь на нещодавню петицію про легалізацію одностатевих шлюбів у червні 2022 року Президент послався саме на ст. 51 Конституції як на одну з підстав для відмови у задоволенні петиції [145]. Введення одностатевих шлюбів також поки що не підтримується більшістю українського суспільства. Так, згідно з соціологічним опитуванням у липні 2022 року безумовне право гомосексуальних пар на реєстрацію шлюбу підтримує лише 27% українців [153]. Враховуючи вищезазначене, обговорення питання щодо запровадження в Україні одностатевих шлюбів наразі є передчасним. Як показує європейський досвід, питання одностатевих відносин у більшості країн спершу піднімалось у форматі зареєстрованих партнерств, і лише потім у деяких випадках трансформувалось у дискусію щодо одностатевих шлюбів. Яким чином ситуація розвиватиметься в Україні – покаже час.

Висновки до Розділу 1.

1. Майнові відносини подружжя включають в себе правовідносини подружжя щодо нажитого майна і взаємного утримання, а також договірні відносини, в яких кожен із подружжя діє щодо іншого як суб'єкт цивільного права. Однією із складових майнових відносин подружжя є правовий режим майна подружжя.

2. Правовий режим майна подружжя – це система правових норм, встановлених законодавством або договором, що регулює порядок набуття подружжям майна, розподілу його на спільне та особисте, а також визначає

особливості володіння, користування і розпорядження відповідним майном, умови його поділу між подружжям і звернення на нього стягнення кредиторами.

3. Правовий режим майна подружжя класифікується на легальний і договірний. Легальний режим встановлюється законом та застосовується до майна подружжя за замовченням з моменту укладення шлюбу, якщо сторони не домовились про інше. Договірний режим встановлюється за домовленістю сторін та дозволяє подружжю відійти від певних норм закону, врегулювавши свої відносини щодо майна на власний розсуд.

4. Легальний режим поділяється на три основоположні види: режим обмеженої спільності, режим відкладеної спільності та режим роздільності. Будь-яка держава Європи за сукупністю ознак може бути віднесена до одного із перелічених видів. Втім, кожна країна має свої національні особливості, а тому нюанси правового регулювання може відрізнитись навіть в межах представників одного виду.

5. Родоначальником легального режиму обмеженої спільності можна вважати Францію. Основоположним принципом режиму є те, що майже усе набуте під час шлюбу майно є спільним і в разі припинення режиму розподіляється між подружжям в натурі у рівних частках. Поруч із легальним режимом у Франції існує можливість обрати договірний режим подружжя. Запропоновані у ФЦК модельні договірні режими роздільності та участі у придбаннях схожі на англійську легальну систему роздільності та німецьку легальну систему спільності придбань.

6. Україна є представником легального режиму обмеженої спільності зі східноєвропейськими особливостями. Хоча українське законодавство зазнало значного впливу ФЦК, воно не копіює його положення. Відмінності від класичного французького легального режиму обмеженої спільності проявляються у менш всеохоплюючій презумпції спільної власності, особливостях регулювання спільних боргових зобов'язань та порядку розпорядження майном. Окрім легального режиму, в Україні також є можливість визначити режим майна подружжя у шлюбному договорі. На відміну від Франції, в українському законодавстві

відсутній перелік модельних договірних режимів на вибір, а встановлені лише загальні вимоги до шлюбних договорів.

7. Режим відкладеної спільності зародився пізніше французького режиму обмеженої спільності та англійського режиму роздільності, а тому поєднує в собі риси обох режимів. Його яскравим представником є Німеччина, де діє режим спільності придбань – компенсаційний підвид режиму відкладеної спільності. Набуте за час шлюбу майно вважається роздільною власністю. У разі розірвання шлюбу вартість згенерованих кожним із подружжя активів порівнюється, і сторона з меншим приростом активів отримує право на компенсацію. Німеччина наслідує досвід інших країн не лише у легальному, а й у договірному режимі. Описаний у BGB модельний договірний режим роздільності є майже повністю аналогічним до англійського легального режиму роздільності, а договірний режим спільності – до французького легального режиму обмеженої спільності. Це знову ж таки свідчить про взаємопроникнення норм сімейного права в Європі.

8. Режим роздільності майна подружжя сформувався у Англії і Уельсі та суттєво відрізняється від континентальних режимів. До ключових відмінностей відносяться: відсутність будь-яких майнових наслідків укладення шлюбу; широка дискреція судів, що в рамках фінансового врегулювання можуть розподіляти навіть дошлюбне майно; поділ активів в першу чергу виходячи з потреб сторін, а не з їх внесків у добробут сім'ї; змішування інститутів поділу майна і утримання. У Англії та Уельсі також існує квазідоговірний режим: сторонам не заборонено врегулювати майнові питання у шлюбному договорі, проте суд завжди має право втрутитись у ці домовленості та на власний розсуд призначити додаткові засоби захисту.

9. Хоча французький режим обмеженої спільності, німецький режим спільності придбань та англійський режим роздільності найближчим часом не поєднуються в єдиний режим майна подружжя, взаємопроникнення норм в межах цих режимів все одно відбувається. Попри неготовність європейських держав відмовитись від власних легальних режимів, вони часто запроваджують легальні режими інших держав у якості модельних договірних режимів у своєму

національному праві. Також подружжя з урахуванням принципу свободи договору може самостійно поєднувати окремі ознаки різних легальних режимів у своїх шлюбних договорах. Усе це свідчить про конвергенцію матеріальних норм щодо режимів майна подружжя в Європі.

10. Парні союзи сімейного типу – це сталі одно- чи різностатеві союзи двох осіб, що породжують у сторін взаємні права і обов'язки сімейного характеру та водночас не відносяться до гетеросексуальних шлюбів. На фоні процесів лібералізації за останні 50 років розповсюдження отримали такі парні союзи сімейного типу: фактичні шлюбні відносини без реєстрацію шлюбу, зареєстровані партнерства та одностатеві шлюби.

11. Усі держави світу можуть бути поділені на три групи за рівнем правового регулювання майнових питань у фактичних шлюбних відносинах: (1) держави, де фактичні шлюбні відносини юридично не визнаються і відповідно не породжують будь-яких майнових наслідків; (2) держави, що визнають певні майнові наслідки фактичних шлюбних відносин, але не мають окремого нормативного акта чи розділу кодексу з цього питання; (3) держави, де існує спеціальний законодавчий акт або окремий розділ кодексу щодо фактичних шлюбних відносин. Україна наразі відноситься до другої групи, має досить прогресивну нормативну базу та судову практику. Втім, правове регулювання потребує вдосконалення: рекомендується доповнити статті 74 і 94 Сімейного кодексу України визначенням поняття "проживання однією сім'єю", виокремити усі наявні норми про фактичні шлюбні відносини у окрему Главу 12 Розділу II СК "Проживання чоловіка і жінки однією сім'єю без перебування в шлюбі", внести зміни до Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України та запропонувати Верховному Суду видати огляд судової практики щодо переліку доказів факту проживання осіб однією сім'єю без укладення шлюбу.

12. Країни з інститутом зареєстрованого партнерства можуть бути поділені на дві групи: (1) держави, в яких у партнерство можуть вступати лише особи однієї статі; (2) держави, де партнерство можуть реєструвати одно- та різностатеві пари. Україна не належить до жодної з груп, оскільки наразі не має законодавства про

партнерства. Проте з 2015 року це питання стоїть на порядку денному КМУ та обговорюється в суспільстві. У разі розробки законодавства України про партнерства слід звернути увагу на данську модель партнерств і поширити норми Глав 7-8 СК про подружнє майно на режим майна зареєстрованих партнерств.

13. Одностатеві шлюби за останні півсторіччя пройшли тривалий шлях від повного неприйняття до юридичного визнання у 32 державах світу. У державах з інститутом одностатевих шлюбів їх майнові наслідки нічим не відрізняються від звичайних різностатевих шлюбів. В Україні Конституція та суспільна думка поки не визнають одностатевих шлюбів.

РОЗДІЛ 2. КОЛІЗІЙНЕ РЕГУЛЮВАННЯ МАЙНОВИХ НАСЛІДКІВ ШЛЮБУ ТА ПАРНИХ СОЮЗІВ СІМЕЙНОГО ТИПУ НА НАЦІОНАЛЬНОМУ РІВНІ

2.1. Іноземний елемент і роль колізійних норм у правовідносинах подружжя щодо майна

Сімейні відносини, які і без того є доволі складними, останнім часом мають тенденцію до ще більшого ускладнення – ускладнення іноземним елементом. Це означає, що шлюбні відносини стають пов'язаними з правовими системами кількох держав одночасно. Наприклад, громадянка України виїхала до Франції, де одружилась на громадянину Франції та надалі переїхала у квартиру в Італію, яку їм подарували після укладення шлюбу. З цього прикладу зрозуміло, що на врегулювання правовідносин щодо поділу квартири в Італії при розірванні цього шлюбу буде претендувати одразу декілька правопорядків.

Майнові відносини подружжя за своєю природою є приватноправовими. Це означає, що дві незалежні юридично рівні фізичні особи добровільно вступають у шлюб, де набувають, користуються та розпоряджаються своїм особистим і спільним майном. Якщо жодного зв'язку з іноземними юрисдикціями немає, такі відносини регулюються національним правом однієї держави та укладеними на підставі нього договорами між подружжям. Втім, у деяких випадках шлюбні відносини стають пов'язаними більш ніж з одним правопорядком. Це трапляється при виникненні у таких відносинах іноземного елемента, що може виявлятися у формі суб'єкта, об'єкта чи юридичного факту.

Найчастіше іноземний елемент у шлюбних відносинах проявляється саме у суб'єктному складі. Типовим прикладом є укладення шлюбу між громадянами різних держав – тобто формування так званих транскордонних шлюбів. В іноземній доктрині під такими шлюбами маються на увазі подружні пари, в яких сторони: (1) мають різні громадянства; (2) мають одне громадянство, але проживають поза межами держави свого походження; (3) мають постійне місце проживання у різних державах [154]. У вітчизняній доктрині також існує поняття "транзитних" або "гостьових" шлюбів – шлюбів, у яких чоловік та дружина проживають окремо на

території різних держав [155; 1]. Іноді трапляється, що іноземний елемент в суб'єктному складі виникає вже під час перебування в шлюбі, коли одружена особа змінює громадянство чи постійне місце проживання. У такому випадку відбувається трансформація шлюбу з національного сімейного права до міжнародного приватного права [156; 528].

Збільшення кількості транскордонних пар є одним із найбільш яскравих трендів у сучасному міжнародному сімейному праві. Він є наслідком цілої низки об'єктивних проявів глобалізації, серед яких:

- 1) Посилення інтеграційних процесів – збільшення економічної та політичної співпраці держав призводить до поживлення інтеграційних процесів, особливо на регіональному рівні. Це веде до істотного спрощення процедури перетину кордонів між державами, взаємної гармонізації законодавства, введення свободи пересування товарів, осіб, послуг і капіталів. Особливо яскраво подібні явища проявляються на європейському континенті. Усі ці тренди істотно збільшують кількість контактів між іноземцями, а відповідно – і кількість транскордонних пар.
- 2) Збільшення міграції – все більше людей виїжджає в іноземні країни з метою навчання, працевлаштування чи пошуку кращих умов для життя. Це має суттєвий вплив на кількість шлюбів з іноземним елементом у суб'єктному складі. Так, на кожних двох нових мігрантів в середньому припадає один новий транскордонний шлюб [157]. При цьому, як вказує італійський дослідник Г. Ланзієрі, міграційні процеси і диверсифікація населення в Європі з часом буде лише збільшуватись [158]. В Україні міграційні процеси відчутно поживились після введення безвізового режиму з ЄС у 2017 році. Надзвичайно сильно на міграцію також вплинули воєнні дії 2022-2023 років. Зокрема, за оцінками ООН за перші півроку після широкомасштабного вторгнення РФ на територію України 24 лютого 2022 року з нашої держави виїхало понад 11 млн осіб [159].
- 3) Розвиток засобів зв'язку – з появою доступного Інтернету та популяризацією соціальних мереж стало набагато легше обмінюватись

інформацією, знайомитись і підтримувати контакти з іноземцями. Науковці відмічають виключну роль електронних комунікацій у формуванні та підтримці транскордонних особистісних союзів [158].

- 4) Культурне взаємопроникнення – розвиток масової культури, збільшення толерантності до представників інших націй та релігій також впливає на збільшення кількості транскордонних шлюбів.
- 5) Збільшення кількості осіб з множинним громадянством – сьогодні 49% держав світу дозволяють подвійне громадянство [160]. Тому не дивно, що на фоні глобалізаційних процесів кількість біпатридів з кожним днем зростає. Вступ у шлюб осіб з множинним громадянством призводить до появи у ньому іноземного елемента в суб'єктному складі, що призводить до колізій між різними правовими системами.

З урахуванням наведених глобалізаційних чинників, статистичні дані демонструють значне зростання кількості транскордонних шлюбів в Європі та світі. Одними із лідерів європейської статистики є Швейцарія та Кіпр. Так, якщо у 1990 році кожен третій шлюб у Швейцарії був "міжнародним", то сьогодні таких шлюбів вже майже 50%. У Кіпрі транснаціональні шлюби взагалі складають 75% від усієї кількості оформлених шлюбів [157]. Динаміка також прослідковується і в інших європейських країнах. Для прикладу, якщо у 1960 році лише 6% зареєстрованих у Франції шлюбів мали хоча б одного учасника-іноземця, то у 2015 році ця цифра складала вже 14% [38; 236]. Вражаючою є і статистика ЄС – за останніми наявними оцінками Єврокомісії, 16 млн з 122 млн одружених у ЄС пар мали різне громадянство чи проживали не у державі, з якої походили [161]. Очевидно, що сьогодні ця цифра є ще вищою. В Україні кількість шлюбів з іноземцями також послідовно зростає. Так, якщо у 2008 році лише кожен 30-й шлюб в Україні укладався з іноземцем, то в 2017 році – вже кожен 15-й [162]. Зростання кількості транскордонних шлюбів означає збільшення кількості розлучень, а відповідно – і майнових спорів щодо спільно нажитого майна.

Другим варіантом прояву іноземного елемента є об'єкт. Наприклад, під час перебування в шлюбі двоє громадян Німеччини придбали квартиру в Іспанії, але не

переїхали туди і продовжували постійно проживати в Німеччині. Попри відсутність іноземного елемента в суб'єктному складі, ці правовідносини все одно мають іноземний елемент через наявність об'єкта нерухомості на території іноземної держави. Сьогодні все більш поширеною стає ситуація, коли пари навіть з середнім рівнем достатку під час перебування в шлюбі купляють нерухомість за кордоном, відкривають рахунки в іноземних банках, інвестують у акції транснаціональних корпорацій. Цьому сприяє економічна інтеграція та спрощення порядку здійснення інвестицій за кордоном. Для прикладу, придбати акції іноземної компанії можна не відходячи від комп'ютера, а оформити на себе іноземну нерухомість можна навіть під час звичайної відпустки за кордоном. Велика кількість громадян європейських держав мають банківські рахунки в третіх країнах та успішно розміщують там свої валютні кошти. Усе це безумовно збільшує кількість правовідносин з іноземним елементом в об'єктному складі.

Третім варіантом прояву іноземного елемента є юридичний факт. Найбільш очевидним прикладом тут є юридичний факт реєстрації шлюбу в іноземній державі. Такий юридичний факт може впливати на дійсність шлюбу в іншій державі, а отже – і на його правові та майнові наслідки у разі розгляду справи в іноземному суді.

В усіх цих випадках на врегулювання майнових відносин подружжя з іноземним елементом може претендувати декілька правових систем. З попереднього розділу цього дисертаційного дослідження наочно видно, що навіть у культурно споріднених сусідніх державах майнові відносини подружжя можуть регулюватись у діаметрально протилежний спосіб. Відсутність єдиних підходів до правового регулювання призводить до колізій між матеріальними нормами різних держав. На жаль, міжнародне право ще не перейшло на той рівень розвитку, на якому всі транскордонні питання вирішувалися б за допомогою так званого прямого методу регулювання – тобто через спільні уніфіковані матеріально-правові норми, закріплені у міжнародних договорах. Тому кожного разу, коли суди стикаються з сімейними відносинами, які ускладнені іноземним елементом, відбувається конфлікт двох чи більше правових систем і виникає проблема щодо

вибору застосовного права. Виникає так званий конфлікт законів – тобто ситуація, коли на врегулювання одних правовідносин претендує одразу декілька правопорядків.

Для того, щоб визначити застосовне право у разі конфлікту правопорядків, у інструментарії міжнародного приватного права існують спеціальні колізійні норми. Ці норми визначають, право якої держави підлягає застосуванню до правовідносин з іноземним елементом, у нашому випадку – до майнових правовідносин подружжя. Специфіка колізійної норми полягає у тому, що вона сама по собі не регулює спірні правовідносини, а лише вказує на необхідну норму матеріального права держави, які регулюватиме відносини по суті. Колізійні норми зазвичай закріплені у національному законодавстві кожної держави у вигляді спеціального розділу відповідних кодексів (галузевий підхід) або окремого закону про міжнародне приватне право (автономний підхід). У країнах англо-саксонської правової сім'ї колізійні норми також можуть встановлюватись у судових прецедентах. У деяких випадках колізійні норми можна знайти у міжнародних конвенціях, згода на обов'язковість яких була надана відповідною державою.

Колізійні норми у міжнародному сімейному праві, зокрема норми щодо майнових наслідків шлюбу, мають низку характерних особливостей:

- 1) Система інституційного розмежування – як відзначає Дж. Баседоу, міжнародному приватному праву загалом властива так звана законодавча техніка "пакування" [163; 315]. Це означає, що колізійні норми не встановлюють прив'язок для кожної конкретної життєвої ситуації, а натомість визначають широкі системні категорії (наприклад "дієздатність", "наслідки шлюбу", "спадкування" тощо) і встановлюють для них загальні колізійні прив'язки. У міжнародному сімейному праві узагальнена категорія "наслідки шлюбу" з плином часу розподілилась на "особисті наслідки шлюбу", "майнові наслідки шлюбу" і "утримання в шлюбі". У цьому прослідковується певна схожість з матеріально-правовими інститутами у національному сімейному праві держав, де так

само розмежують немайнові відносини подружжя, майнові відносини подружжя та питання утримання.

- 2) Наголос на рівності сторін правовідносин – розвиток колізійних прив'язок щодо майнових наслідків шлюбу пройшов тривалий шлях. Історично у разі наявності іноземного елемента суди часто використовували громадянство чоловіка як колізійну прив'язку для визначення застосовного права. Юридична спільнота не вважала це дискримінаційним, оскільки на їх думку саме застосовне матеріальне право (а не колізійна прив'язка) мала б враховувати основоположні права чоловіка і жінки та втілювати принцип рівності [16; 1236]. Втім, після 1970-х європейські країни почали відходити від цих застарілих уявлень і робити наголос на рівності сторін подружніх відносин навіть у контексті колізійних прив'язок. Для прикладу, у 1971 році Федеральний конституційний суд ФРН встановив, що до міжнародного приватного права мають застосовуватись ті ж принципи, що і до інших галузей права; при цьому вибір прив'язки має відповідати основоположним правам сторін [16; 1236]. Після цього загальним трендом стало застосування нейтральних за своїм характером прив'язок, наприклад спільного постійного місця проживання подружжя (*lex domicilii*).
- 3) Використання розгалужених норм за моделлю шкали Кегеля для встановлення права, що має найбільш тісний зв'язок з правовідносинами – як вірно вказує О.Є. Бурлай, колізійні норми щодо правовідносин подружжя у абсолютній більшості держав побудовані таким чином, щоб врахувати максимальну кількість можливих обставин і не залишити жодну варіацію відносин поза сферою правового регулювання [4; 12]. Подібний підхід носить назву каскадного принципу або шкали Кегеля. Він заснований на встановленні однієї базової та кількох додаткових колізійних прив'язок. У разі відсутності підстав для застосування базової прив'язки (наприклад, сторони не мають спільного постійного місця проживання) суд по чергово переходить до наступних додаткових

прив'язок – аж до того моменту, поки не відбудеться співпадіння. Такий підхід допомагає суду в сімейних спорах встановити право, яке дійсно має найбільш тісний зв'язок із спірними правовідносинами.

- 4) Акцент на автономії волі сторін – поняття вибору права у широкому розумінні поєднує не лише вибір застосовного права судом при вирішенні спору з іноземним елементом, а й вибір права самими учасниками приватноправових відносин [163; 311]. Значна кількість держав у своєму національному законодавстві про міжнародне приватне право закріплює принцип автономії волі сторін (*lex voluntatis*), який дозволяє подружжю самостійно обирати право, що буде застосовуватись до майнових наслідків їх шлюбу. Це видається абсолютно логічним, адже у матеріальному сімейному праві існує інститут шлюбного договору, в якому зручно визначати застосовне право. У той же час варто відзначити, що як на рівні національного законодавства, так і на регіональному та міжнародному рівні вибір права щодо майнових наслідків шлюбу завжди є обмеженим. Вибір права дозволяється лише з декількох альтернатив, які мають найбільш тісний зв'язок з правовідносинами подружжям: спільний доміцилій, спільне громадянство сторін, місцезнаходження нерухомого майна тощо. Це робиться для того, щоб виключити можливість застосування до правовідносин не властивого їм правового регулювання, забезпечити захист слабкої сторони і запобігти можливим зловживанням.

Таким чином, у сучасному світі шлюбні відносини все частіше стають пов'язаними з правовими системами декількох держав. Іноземний елемент у шлюбних відносинах зазвичай проявляється у суб'єктному або об'єктному складі. Передумовами для цього є різноманітні прояви глобалізації: інтеграційні процеси, збільшення міграції, розвиток Інтернету і соціальних мереж, культурне взаємопроникнення, збільшення кількості осіб з множинним громадянством, економічна лібералізація тощо. Відповідь на те, яке саме право підлягає застосуванню до майнових відносин подружжя з іноземним елементом, намагається дати міжнародне приватне право за допомогою свого ключового

інструментарію – колізійної норми. Колізійні норми у більшості випадків закріплені у національному праві держав, і лише у виняткових випадках – на рівні міжнародних документів. У наступних підрозділах цього дослідження мова піде саме про те, яким чином держави континентальної та англо-саксонської правової сім'ї підходять до колізійного регулювання майнових наслідків шлюбу у своєму національному праві.

2.2. Колізійне регулювання майнових наслідків шлюбу в державах континентальної системи права на прикладі Французької Республіки та України

Франція і Україна є яскравими представниками континентальної правової традиції у матеріальному регулюванні режимів майна подружжя. Незважаючи на певні особливості у підходах, їх матеріальне регулювання є схожим та базується на однакових принципах. Втім, таке твердження є менш актуальним для колізійного регулювання майнових наслідків шлюбу в Україні та Франції. Так, навіть в рамках однієї правової сім'ї держави можуть обрати для себе різні базові прив'язки для визначення застосовного права. На це в першу чергу впливають різноманітні міжнародні акти, учасником яких виступає (або не виступає) кожна з держав. Мова зокрема іде про регламенти ЄС і міжнародні конвенції, що поширюються на Францію і не розповсюджуються на Україну. У цьому підрозділі ми розберемо колізійне регулювання майнових наслідків шлюбу у Франції і Україні та побачимо, що навіть в рамках однієї правової сім'ї підходи до колізійного регулювання майнових відносин подружжя можуть відрізнятись.

Як представник романо-германської правової сім'ї, Франція завжди тяжіла до кодифікації більшості галузей права. Для сімейного і цивільного права такою кодифікацією став всесвітньо відомий Цивільний кодекс Наполеона 1804 року. Проте у галузі міжнародного приватного права такого тренду не простежується: з моменту створення Французької Республіки і по сьогоднішній день у Франції немає ані кодексу, ані окремого закону про міжнародне приватне право.

Увесь масив норм міжнародного приватного права Франції до другої половини ХХ ст. уміщався лише у кількох статтях ФЦК (ст. 3, 14, 15). Текст цих статей з часів Наполеона майже не змінювався. Так, у ст. 3 ФЦК говориться про те, що будь-яка нерухомість на території Франції підпорядковується французькому праву, а законодавство про статус і правоздатність особи застосовується до громадян Франції навіть тоді, коли вони проживають за кордоном. У ст. 14-15 ФЦК регулюється питання юрисдикції французьких судів. Такий незначний масив норм міжнародного приватного права вочевидь не міг адресувати усіх нюансів приватноправових відносин з іноземним елементом, в тому числі майнових відносин подружжя. Тому створювати і застосовувати колізійні норми доводилось самим суддям. Як вказує Г. Куніберті, французькі суди керувались усталеною практикою Касаційного суду та думками науковців при винесенні рішень. При цьому ані позиції Касаційного суду, ані роботи науковців зазвичай прямо не цитувались у судових рішеннях [164; 2080]. Починаючи з 1970-х, до ФЦК почали додавати нові норми міжнародного права. Цей процес тривав і після створення Європейського Союзу. Для прикладу, у 2005 році до ФЦК додали нову ст. 309, що визначала випадки, в яких розірвання шлюбу та сепарація підпорядковуватиметься праву Франції. Втім, низка питань продовжувала бути не врегульованими у законодавстві, а тому значний масив колізійних норм у Франції формувався саме судовою практикою [165].

Колізійне регулювання майнових відносин подружжя у Франції пройшло тривалий шлях становлення. Так, до 1992 року алгоритм визначення права, що застосовується до майнових наслідків шлюбу, встановлювався у судовій практиці. 1 вересня 1992 року вступила в силу Гаазька конвенції про право, застосовне до режимів власності подружжя, до якої Франція приєдналась ще у 1979 році. Закріплені у цій Конвенції колізійні прив'язки почали діяти для шлюбів, укладених з 1 вересня 1992 року. І нарешті 29 січня 2019 року у Франції вступив у силу Регламент ЄС №2016/1103 щодо посиленого співробітництва у сфері юрисдикції, застосовного права, визнання і виконання рішень з питань режимів майна

подружжя. Цей Регламент запровадив нові колізійні норми, які Франція мала застосовувати до правовідносин подружжя щодо майна з іноземним елементом.

З огляду на вказане, у Франції наразі одночасно діє три масиви норм міжнародного приватного права для режимів власності подружжя. Який саме із них підлягає застосуванню – залежить від дати укладення шлюбу:

- 1) Якщо шлюб укладений до 1 вересня 1992 року: суди в першу чергу перевіряють наявність волевиявлення сторін. Франція завжди мала глибокі традиції у питаннях вибору права – так, ще у XVI ст. відомий французький юрист Ш. Дюмолен відстоював ідею автономії волі сторін щодо вибору права, яке підлягає застосуванню до режиму майна подружжя [16; 1236]. Цікавим є той факт, що вибір права у шлюбах, укладених до 1 вересня 1992 року, не був обмежений жодним колом правопорядків [166]. Якщо ж сторони не здійснили вибір права, французький суд застосовував до майнових наслідків шлюбу право першого спільного місця проживання подружжя після укладення шлюбу [37]. Вважалось, що своєю дією по обранню першого місця проживання подружжя в тому числі здійснювало волевиявлення щодо вибору застосовного права. Це право охоплювало усі майнові відносини подружжя незалежно від держави місцезнаходження активів. Окрім цього, дана прив'язка мала перманентний характер – навіть якщо сторони під час шлюбу змінили місце проживання, до їх майнових відносин все одно мало застосовуватись право їх першого спільного місця проживання [38; 246]. З одного боку, подібний підхід забезпечує передбачуваність у питаннях вибору права та полегшує вирішення спорів у суді. Втім, незмінний характер прив'язки також має суттєвий недолік – навіть якщо подружжя вже багато років не проживає у країні свого першого місця проживання, суд все одно вимушений застосовувати право такої держави. На нашу думку, подібна ситуація може призвести до порушення принципу тісного зв'язку, який є одним із основоположних принципів міжнародного приватного права.

- 2) Якщо шлюб укладений у період з 1 вересня 1992 року по 29 січня 2019 року: застосовуються колізійні прив'язки Гаазької конвенції про право, застосовне до режимів власності подружжя 1978 року. Як і у попередньому випадку, пріоритет надається праву, яке сторони обрали самостійно. Втім, ст. 3 Гаазької конвенції вже обмежує *lex voluntatis* та дозволяє подружжю обрати лише один із трьох варіантів: а) право держави громадянства одного з подружжя на момент вибору права; б) право держави, де один із подружжя має постійне місце проживання на момент вибору права; в) право першої держави, де один із подружжя встановив нове постійне місце проживання після укладення шлюбу. При цьому для нерухомого майна можна обрати право держави, де таке майно знаходиться [167]. Для полегшення оформлення вибору права французький законодавець спеціально доповнив ФЦК статтями 1397² - 1397⁵, які описують механізм реалізації автономії волі сторін. Якщо сторони не здійснили вибір права – застосуванню підлягає право держави, де подружжя встановило своє перше спільне місце проживання. На відміну від базового французького регулювання, для забезпечення тісного зв'язку в ст. 7 Гаазької конвенції встановлено три випадки, коли застосовне право може автоматично змінитись: а) коли подружжя встановить своє постійне місце проживання у державі свого спільного громадянства; б) коли подружжя прожило у певній державі більше 10 років після укладення шлюбу; в) якщо подружжя не мало спільного місця проживання після укладення шлюбу (і відповідно до режиму майна застосовувалось право держави їх спільного громадянства) – коли вони встановлять спільне постійне місце проживання у одній державі. Ці та інші положення Гаазької конвенції про право, застосовне до режимів власності подружжя 1978 року, детально розкриваються у розділі 3 нашого дисертаційного дослідження про міжнародне регулювання.
- 3) Якщо шлюб укладений після 29 січня 2019 року: застосовуються норми Регламенту ЄС №2016/1103 від 24 червня 2016 року щодо посиленого

співробітництва у сфері юрисдикції, застосовного права, визнання і виконання рішень з питань режимів майна подружжя. Як і у випадку з Гаазькою конвенцією, Регламент ЄС заохочує сторони самостійно обирати застосовне право, при цьому обмежуючи можливі варіанти такого вибору. Так, згідно з ст. 22 Регламенту подружжя може обрати до режиму майна: а) право держави, в якій подружжя чи один із них має постійне місце проживання на момент вибору права; б) право держави громадянства будь-кого з подружжя на момент вибору права [129]. Якщо сторони не обрали застосовне право, по чергово застосовуються прив'язки за каскадним принципом: а) право держави, в якій подружжя мало перше спільне місце проживання після укладення шлюбу; б) право держави спільного громадянства подружжя на момент укладення шлюбу; в) право, з яким з урахуванням усіх обставин обидва з подружжя мають найбільш тісний зв'язок на момент укладення шлюбу. За виключних обставин на прохання однієї із сторін суд має право застосувати право іншої держави, якщо така сторона доведе: а) що подружжя мало останнє спільне місце проживання у такій державі значно більш тривалий час, ніж у державі, де вони мали перше спільне місце проживання; б) що обидва з подружжя спирались на право такої держави про організації чи плануванні своїх майнових відносин.

Варто зауважити, що французький суд не має звертатись до колізійних норм у абсолютно всіх спорах з іноземним елементом. Для прикладу, у комерційних справах суд не зобов'язаний застосовувати колізійні норми, якщо жодна із сторін спору цього не вимагає або не посилається на іноземне право [165]. Касаційний суд Франції вважає, що у такому випадку сторони надають мовчазну згоду на застосування *lex fori* [166]. Тим не менш, існують категорії справ, де суд зобов'язаний звертатись до колізійних норм. Сюди відносяться справи, в яких сторони "не можуть вільно розпоряджатись своїми правами" – зокрема справи про розірвання шлюбу та пов'язані з ними майнові питання [168].

На відміну від країн англо-саксонської правової сім'ї, французькі суди не прагнуть за будь-якої можливості застосовувати *lex fori* до правовідносин з іноземним елементом і не бояться використовувати іноземне матеріальне право, якщо цього вимагають колізійні прив'язки. У даному контексті варто відзначити, що саме на суддю *ex officio* покладалась відповідальність щодо визначення змісту іноземного права [169]. При цьому сторонам не заборонено залучати власних консультантів по іноземному праву і надавати суду на розгляд їх юридичні висновки.

Окремої уваги заслуговує питання перспективи кодифікації міжнародного приватного права Франції. Вперше про можливу кодифікацію французького міжнародного приватного права заговорили ще в 1950-х [170; 721]. У 1950, 1959 і 1967 роках створювались робочі групи, які проводили численні заходи і навіть мали певні чорнові напрацювання [171]. Втім, ці спроби завершилися безрезультатно. Однією з недавніх ітерацій кодифікаційних зусиль стала створена у 2018 році робоча група науковців при Міністерстві юстиції Франції. У березні 2022 року робоча група підготувала проєкт Кодексу про міжнародне приватне право з 207 статей [172], а у жовтні 2022 проєкт було презентовано публічно. Питання права, що застосовується до режимів майна подружжя, розкривається у ст. 71-77 проєкту Кодексу. Запропоновані норми за своєю сутністю не сильно відрізняються від поточного правового регулювання у Франції. Так, згідно з ст. 72 проєкту застосовне право для пар, одружених у період 1 вересня 1992 року - 28 січня 2019 року визначається на основі положень Гаазької конвенції 1978 року, а для одружених з 29 січня 2019 року – на підставі норм Регламенту ЄС №2016/1103. У ст. 73 проєкту говориться про визнання вибору права, що здійснений сторонами згідно з положеннями Гаазької конвенції 1978 року та Регламенту ЄС №2016/1103 [173].

Підсумовуючи, у Франції одночасно діє три масиви колізійних норми для визначення права, що застосовується до режимів майна подружжя. Від дати укладення шлюбу залежить, який саме масив прив'язок підлягає застосуванню. Для шлюбів, укладених до 1 вересня 1992 року застосовуються норми, вироблені

французькою судовою практикою, на шлюби у період 1 вересня 1992 року - 29 січня 2019 року поширюються норми Гаазької конвенції 1978 року, а на одружених після 29 січня 2019 року – положення Регламенту ЄС №2016/1103. Усі три варіанти регулювання віддають пріоритет праву, обраному сторонами, а за його відсутності – визначають прив'язку до першого постійного місця проживання подружжя як основну. Відмінності у свою чергу проявляються у переліку юрисдикцій, з яких можливо здійснити вибір права, а також у встановленні винятків та додаткових прив'язок. На нашу думку, з точки зору забезпечення виконання основоположного принципу тісного зв'язку найбільш вдалим є саме Регламент ЄС №2016/1103. Регламент передбачає можливість вибору права з близьких сторонам юрисдикцій та має гнучкий інструментарій додаткових колізійних норм, що побудований за каскадним принципом.

На відміну від Франції, в Україні міжнародне приватне право є кодифікованим. У 2005 році Верховна Рада України прийняла прогресивний Закон України "Про міжнародне приватне право", який зібрав у собі колізійні норми в усіх галузях права. Ця автономна кодифікація була розроблена за зразком швейцарського Федерального акту про міжнародне приватне право 1987 року [174]. Як зазначав один із співавторів закону А.С. Довгерт, спершу відповідна кодифікація планувалась як розділ Цивільного кодексу за зразком цивільного кодексу Квебеку. Втім, на кінцевих етапах законотворчої роботи кодифікацію все ж оформили як окремий закон [175; 2602].

Колізійним нормам сімейного права присвячений окремий Розділ IX Закону України "Про міжнародне приватне право". Норми щодо права, яке застосовується до режиму майна подружжя, локалізовані у ст. 59-62 Закону. Відповідні норми підлягають застосуванню українськими судами і державними органами у разі вирішення питань щодо майнових правовідносин подружжя з іноземним елементом. Природа та особливості застосування цих колізійних норм розкривались у наукових працях автора цієї дисертації [176] [177] та детально аналізуються нижче.

Як вже вказувалось у розділі I цього дослідження, абсолютна більшість країн виділяє два режими матеріального регулювання режиму майна подружжя: легальний і договірний. Після укладання шлюбу майнові відносини подружжя а priori регулюються за допомогою закону – тобто діє легальний режим. У той же час сторонам надається право за взаємною згодою відійти від встановленого за замовченням легального режиму і диспозитивно врегулювати свої майнові відносини шляхом укладення шлюбного договору. Втім, принцип диспозитивності лежить в основі не лише матеріальних норм сімейного права України, а й колізійних норм вітчизняного законодавства про міжнародне приватне право. Так, оскільки в Україні подружжя має право врегулювати свої майнові відносини шляхом укладення шлюбного договору, законодавець у ст. 59 Закону України "Про міжнародне приватне право" передбачив можливість сторін обрати право, що застосовуватиметься до такого шлюбного договору. Встановлені законом "легальні" колізійні прив'язки щодо майнових наслідків шлюбу підлягатимуть застосуванню лише у разі, якщо сторони самостійно не виберуть право в рамках договірному режиму. Право, обране подружжям до шлюбного договору, поширюватиметься на дійсність шлюбного договору та його тлумачення, права та обов'язки сторін, виконання договору, наслідки його невиконання чи неналежного виконання, припинення договору та наслідки його недійсності. Втім, як вбачається з ч. 1 ст. 32 і ч. 1 ст. 43 Закону "Про міжнародне приватне право", в деяких випадках автономію волі сторін може бути обмежено певним колом правопорядків. Саме таке обмеження має місце у випадку із шлюбним договором. Так, згідно з ч. 1 ст. 59, ч. 1 ст. 61 Закону подружжя може підпорядкувати його лише одному з трьох нижченаведених правопорядків, які за логікою законодавця мають найбільш тісний зв'язок з правовідносинами [178]:

- 1) Право особистого закону одного з подружжя – в Україні особистим законом особи вважається право держави її громадянства (*lex patriae*). Якщо один з подружжя є біпатридом, його особистий закон визначатиметься за принципом найбільш тісного зв'язку, серед іншого за місцем проживання чи місцем основної діяльності. Особистим законом апатрида

вважатиметься право держави, в якій така особа має місце проживання, а за його відсутності – місце перебування.

- 2) Право держави, у якій один з подружжя має звичайне місце перебування (*lex domicilii*).
- 3) Щодо нерухомого майна – право держави, у якій таке майно знаходиться (*lex rei sitae*).

Вибір права до шлюбного договору чи майнових наслідків шлюбу не з вищенаведеного списку може бути прийнятий як обхід закону, що згідно з ст. 10 Закону має наслідком нікчемність відповідного правочину.

У разі відсутності у подружжя шлюбного договору ст. 61 Закону "Про міжнародне приватне право" все одно дозволяє одруженій парі окремо обрати право, що буде застосовуватись до майнових наслідків шлюбу. Такий вибір права оформлюється у вигляді окремого письмового правочину і може бути здійснений з того ж самого кола трьох правопорядків, що перелічені вище для шлюбного договору: громадянство одного з подружжя, доміціль одного з подружжя чи право держави місцезнаходження нерухомого майна.

Окремо варто наголосити на важливій особливості українського закону, що має на меті забезпечити тісний зв'язок обраного права з фактично існуючими відносинами подружжя. Так, згідно з ч. 2 ст. 61 Закону "Про міжнародне приватне право" обране сторонами право припиняє застосовуватись або змінюється за згодою сторін у випадку зміни особистого закону чи звичайного місця перебування того з подружжя, до особистого закону або звичайного місця перебування якого було прив'язане обране право. При цьому нове право застосовується до правових відносин ретроспективно з моменту укладення шлюбу, якщо сторони письмово не домовились про інше.

З вищенаведених норм про вибір права одразу ж видно, що український підхід до *lex voluntatis* щодо майнових наслідків шлюбу відрізняється від французького. Для забезпечення виконання принципу тісного зв'язку та захисту слабкої сторони українське право обґрунтовано обмежує перелік юрисдикцій для вибору права. Це є ознакою прогресивності українського правового регулювання

порівняно з французьким регулюванням для шлюбів, укладених до 1 вересня 1992 року, де вибір права дозволений з необмеженого кола юрисдикцій. Норма щодо можливості обрати право доміцилію чи громадянства одного з подружжя у ч. 1 ст. 61 Закону "Про міжнародне приватне право" подібна до ст. 22 Регламенту ЄС №2016/1103, що передбачає аналогічні опції для вибору права. На додаток до цього, українське законодавство дозволяє обрати стосовно нерухомого майна право держави, у якій таке майно знаходиться. Така можливість не передбачена у Регламенті ЄС №2016/1103, проте наявна у Гаазькій конвенції про право, застосовне до режимів власності подружжя 1978 року. На нашу думку, існування такої прив'язки в українському праві є обґрунтованим, оскільки дозволяє подружжю забезпечити максимально тісний зв'язок між обраним правом та їх відносинами щодо нерухомого майна.

Можливість застосування принципу автономії волі при виборі права до шлюбного договору і майнових наслідків шлюбу є прогресивним нововведенням Закону України "Про міжнародне приватне право". Втім, по сьогоднішній день у професійних колах триває дискусія щодо доцільності обмеження автономії волі сторін певним колом правопорядків. Хоча з першого погляду обмеження *lex voluntatis* може здатись невинуватим, на нашу думку такий підхід є вірним, оскільки враховує специфіку шлюбних відносин та принцип найбільш тісного зв'язку. Більше того, з нашої точки зору автономію волі сторін у даному випадку можна обмежити навіть більше. Так, хоча приватноправові відносини *de jure* виходять із засад юридичної рівності сторін, *de facto* сторони вкрай рідко перебувають в рівних умовах: потужний роботодавець і звичайний працівник, дрібний постачальник та держава, дієздатний піклувальник і обмежено дієздатний підопічний, дорослі батьки та неповнолітня дитина тощо. Хоча у більшості ситуацій це зумовлено об'єктивними обставинами, в окремих сенситивних випадках закон має стати на захист більш вразливої сторони правовідносин. Для цього в міжнародному приватному праві існує принцип *lex benignitatis*, що зокрема знайшов своє відображення у ст. 24 (відносини опікун – підопічний) та ст. 66 (права і обов'язки батьків та дітей) Закону "Про міжнародне приватне право". При

укладанні шлюбного договору або угоди про вибір права сторони часто знаходяться в нерівних умовах – в силу майнового стану чи стану здоров'я, життєвого досвіду та правової обізнаності, рудиментів патріархату тощо. Такі обставини можуть створити загрозу того, що вибір застосовного права буде свідомо нав'язаний одним з подружжя іншому, внаслідок чого більш вразлива сторона або спільні діти можуть опинитись у вкрай не вигідному матеріальному становищі. У зв'язку з цим, пропонується внести зміни до ч. 1 ст. 61 Закону "Про міжнародне приватне право" та викласти її в такій редакції: "Подружжя може обрати для регулювання майнових наслідків шлюбу право особистого закону одного з подружжя або право держави, у якій один з них має звичайне місце перебування, або, стосовно до нерухомого майна, право держави, у якій це майно знаходиться. При цьому обране сторонами право не має значно погіршувати становище дитини або одного з подружжя у порівнянні з правом, яке застосовуватиметься до майнових наслідків шлюбу у разі відсутності вибору права".

Незважаючи на детально описані юридичні механізми автономії волі, на практиці у подружжях з іноземним елементом не завжди має місце укладення шлюбного договору з *lex voluntatis* чи окремої угоди про вибір права до майнових наслідків шлюбу. Саме тому в Законі України "Про міжнародне приватне право" встановлені колізійні прив'язки, які застосовуються за замовчуванням за відсутності вибору права. Так, згідно з ч. 3 ст. 61 Закону у разі відсутності вибору права майнові наслідки шлюбу мають регулюватись правом, що застосовується до правових наслідків шлюбу. Під правовими наслідками шлюбу відповідно до ст. 36 СК України розуміється сукупність як майнових, так і немайнових прав і обов'язків подружжя. Отже, поняття "правові наслідки шлюбу" (ст. 60 Закону) є ширшим та включає в себе поняття "майнові наслідки шлюбу" (ст. 61 Закону).

Правові наслідки шлюбу згідно з ч. 1 ст. 60 Закону визначаються спільним особистим законом подружжя (тобто правом спільного громадянства), а за його відсутності – правом держави, у якій подружжя мало останнє спільне місце проживання, за умови, що хоча б один з подружжя все ще має місце проживання у

цій державі, а за відсутності такого – правом, з яким обидва з подружжя мають найбільш тісний зв'язок іншим чином. Як зазначав В.Я. Калакура, до кола таких правопорядків, які мають найбільш тісний зв'язок іншим чином, можна зокрема включити право країни місця укладення шлюбу, право країни особистого закону одного з подружжя та право країни місцезнаходження майна [179; 42]. Одразу можна простежити різницю з нормами Регламенту ЄС №2016/1103, які діють у Франції для усіх шлюбів, укладених після 29 січня 2019 року. Так, базовою прив'язкою за Регламентом є право держави, в якій подружжя мало перше спільне місце проживання після укладення шлюбу, а право держави спільного громадянства сторін на момент укладення шлюбу чи інша юрисдикція з тісним зв'язком виступають альтернативними прив'язками. Натомість Україна обрала саме право спільного громадянства сторін як базову прив'язку. З нашої точки зору, цей підхід є нічим не гіршим за європейський – він просто інший. Існують ситуації, коли такий підхід здатний забезпечити краще втілення принципу тісного зв'язку, ніж європейський варіант. Більше того, на нашу думку навіть альтернативна українська прив'язка до останнього спільного місця проживання забезпечує кращий тісний зв'язок, аніж європейська базова прив'язка до першого спільного місця проживання. Okремо варто підкреслити, що Україна не брала не себе міжнародних зобов'язань щодо уніфікації своїх колізійних норм сімейного права до положень права ЄС, в тому числі в Угоді про асоціацію 2014 року [180].

Закон України "Про міжнародне приватне право" також дозволяє подружжю у певних випадках обирати право, застосовне до правових наслідків шлюбу. Якщо подружжя не уклало шлюбний договір чи окрему угоду про вибір права щодо майнових наслідків шлюбу, такий вибір права подружжя щодо загальних правових наслідків шлюбу може поширюватись і на майнові правовідносини сторін. Згідно з ч. 2 ст. 60 Закону України "Про міжнародне приватне право" якщо подружжя не має спільного громадянства чи місця проживання або ж якщо громадянство жодного з них не збігається з правом їх спільного місця проживання, закон дозволяє такому подружжю здійснити вибір права до правових наслідків шлюбу. При цьому коло правопорядків, що можуть бути обрані при реалізації *lex voluntatis*,

знову ж таки обмежено – на цей раз виключно правом особистого закону одного з подружжя без застосування положення щодо особистого закону біпатридів. Така угода про вибір права до припиняється, якщо особистий закон подружжя стає спільним.

Окремо звертаємо увагу на вимоги до форми *lex voluntatis*, що є обов'язковими для будь-якого вибору права у шлюбних правовідносинах. Так, згідно з ст. 62 Закону "Про міжнародне приватне право" подібний вибір права має бути здійснений у письмовій формі або ж явно впливати з умов шлюбного договору. Якщо ж угода сторін про вибір права укладається в Україні, вона обов'язково має бути нотаріально посвідчена – інакше вона вважатиметься нікчемною та не братиметься до уваги українським судом.

Розкривши питання застосовного права, варто зупинитись на правилах застосування норм іноземного права в українських судах. Як і у Франції, український суд в питаннях сімейних відносин з іноземним елементом зобов'язаний використовувати право, на яке вказує колізійна прив'язка, а не просто застосовувати право держави суду (*lex fori*). Як і в більшості континентальних держав, застосування іноземного права в Україні є питанням права, а не факту. За ст. 8 Закону України "Про міжнародне приватне право" український суддя *ex officio* на підставі принципу *jura novit curia* ("суд знає закони") має встановити зміст норм іноземного права на підставі їх офіційного тлумачення, практики застосування і доктрини іноземної держави. Це підтверджується численною судовою практикою, для прикладу постановою Одеського апеляційного суду від 11.02.2021 у справі №523/13748/16-ц [181]. За потреби український суд може отримати консультацію у Міністерства юстиції України чи іншого компетентного органу, в тому числі за кордоном, або залучити експертів. Сторони також можуть подавати свої юридичні висновки щодо змісту положень іноземного права. Втім, як і у Франції, якщо зміст правових норм держави не був встановлений у розумний строк попри вжиття вказаних заходів, суд може застосувати *lex fori* – тобто право України.

Розглянувши питання теорії, перейдемо до огляду правозастосовної практики українських судів у спорах щодо подружнього майна з іноземним

елементом. Заздалегідь варто зауважити, що з моменту прийняття Закону України "Про міжнародне приватне право" у 2005 році і по сьогоднішній день судова практика українських судів про поділ майна подружжя з іноземним елементом є незначною. Так, за результатами нашого аналізу станом на грудень 2022 року в Єдиному державному реєстрі судових рішень виявлено всього 79 судових рішень, в яких суд посилався на ст. 61 Закону "Майнові відносини подружжя". При цьому лише 45 із них є рішеннями по суті, тобто мають форму рішень і постанов, а не процедурних ухвал. Більше того, із цих 45 рішень по суті лише близько половини стосуються саме вирішення питань щодо майнових наслідків шлюбу. Решта є рішеннями про розірвання шлюбу чи іншими суміжними спорами, в яких ст. 61 Закону "Про міжнародне приватне право" про майнові наслідки шлюбу згадується лише побіжно.

Переважає більшість судових рішень належать до першої й апеляційної інстанції. Існує і кілька рішень касаційної інстанції, проте вони переважно стосуються повернення справи на новий розгляд. Показово, що практика розгляду майнових спорів подружжя з іноземним елементом ніколи не систематизувалась на рівні касаційної інстанції. Чи не єдиною ремаркою на рівні касації залишається абз. 12 п. 11 Листа Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ "Про практику розгляду судами цивільних справ з іноземним елементом" від 16.05.2013 №24-754/0/4-13, де суд наголосив на необхідності вирішення питання про поділ майна подружжя з іноземним елементом відповідно до вимог ст. 61 Закону України "Про міжнародне приватне право" [182].

У якості першого блоку судової практики можна виокремити справи, де подружжя в рамках *lex voluntatis* самостійно обрало право, що підлягає застосуванню до їх майнових відносин. Нижче наведемо найбільш ілюстративні приклади рішень із цього блоку:

- 1) У рішенні Овідіопольського районного суду Одеської області від 05.07.2022 у справі №509/778/22 суддя визнав та застосував угоду, в якій подружжя громадян Туреччини обрали право України для регулювання відносин щодо нерухомого майна на території України [183]. Такий вибір

права повністю відповідав ч. 1 ст. 61 Закону України "Про міжнародне приватне право", що дозволяла подружжю обирати право держави місцезнаходження нерухомого майна для регулювання своїх майнових відносин.

- 2) Цікавим прикладом є постанова Черкаського апеляційного суду від 17.09.2020 у справі №711/6037/18 за позовом дружини-українки до чоловіка-італійця про поділ спільного майна подружжя [184]. Суд встановив, що під час укладення шлюбу в Італії у 2009 році сторони підпорядкували свої майнові відносини праву Італії та обрали італійський режим роздільності. Визнавши легітимність вибору права, український суддя проаналізував Цивільний кодекс Італії і прийшов до висновку, що італійський режим роздільності в принципі не передбачає спільного майна подружжя. З огляду на це, суд відмовив у задоволенні позову про поділ майна подружжя.

Другим блоком української судової практики є справи, в яких подружжя самостійно не обирало право для своїх майнових відносин. У таких ситуаціях українські суди переважно успішно застосовували ч. 3 ст. 61 Закону України "Про міжнародне приватне право", за якою при відсутності вибору права майнові наслідки шлюбу визначаються правом, яке застосовується до правових наслідків шлюбу (ч. 1 ст. 60 Закону). Нижче наводимо декілька наочних прикладів:

- 1) У 2020 році Корсунь-Шевченківський районний суд Черкаської області розглядав справу №699/817/19 за позовом дружини-українки до чоловіка-йорданця [185]. Предметом спору був поділ придбаних під час шлюбу земельних ділянок і будинку. Місцем проживання обох з подружжя була і залишалась Україна. Сторони не здійснювали вибір права та були громадянами різних держав, тобто не мали спільного особистого закону в розумінні ст. 16 Закону України "Про міжнародне приватне право", З огляду на це, суд на підставі ч. 3 ст. 61, ч. 1 ст. 60 Закону обрав альтернативну колізійну прив'язку останнього спільного місця проживання подружжя і здійснив поділ майна за правом України.

2) На увагу заслуговує ухвала Апеляційного суду міста Києва від 31.10.2013 у справі № 22-ц/796/14100/2013 про визнання недійсним договору купівлі-продажу частки у статутному капіталі господарського товариства [186]. Відповідно до обставин справи двоє громадян Болгарії уклали шлюб у м. Плевен (Болгарія) у 1977 році. У 2010 році чоловік і дружина спільно заснували в Україні ТОВ «Вента БГ», в якому кожен з них став власником 50% частки у статутному капіталі. У 2011 році чоловік без отримання згоди дружини уклав договір купівлі-продажу частини своєї частки у розмірі 17%. Після цього дружина подала позов до суду щодо визнання цього договору купівлі-продажу недійсним, оскільки внески до статутного капіталу були здійснені за спільні кошти подружжя та є спільною сумісною власністю, а отже за ст. 65 СК України відповідна частка могла відчужуватись лише за наявності згоди дружини. Під час розгляду справи апеляційний суд встановив, що порушені у позові питання належать до майнових наслідків шлюбу та містять іноземний елемент у суб'єктному складі, а отже необхідно застосувати положення ст. 60-61 Закону України "Про міжнародне приватне право". Суд підкреслив, що у зв'язку з відсутністю угоди сторін відповідно до ч. 1 ст. 60 Закону до майнових наслідків шлюбу застосовуватиметься прив'язка Закону про правові наслідки шлюбу, а саме – спільний особистий закон подружжя, тобто право Болгарії. При цьому апеляційний суд не взяв до уваги аргументи позивача про те, що до правовідносин мають застосовуватись норми СК України як імперативні на підставі ст. 14 Закону України "Про міжнародне приватне право". Для встановлення змісту норм Сімейного кодексу Болгарії суд відповідно до ст. 8 Закону України "Про міжнародне приватне право" врахував юридичний висновок болгарської адвокатської компанії "Стоєва, Кумджиєва і Вітліємов", в якому зазначалось, що згідно з рішенням Верховного касаційного суду Болгарії частка учасника ТОВ не входить до масиву спільного майна подружжя. Виходячи з цього, апеляційний суд залишив в силі рішення суду першої інстанції про

відмову в задоволенні позовних вимог про визнання недійсним договору купівлі-продажу частки 17%, оскільки згідно з правом Болгарії згода іншого з подружжя на відчуження такої частки не вимагалась.

- 3) Ще одним репрезентативним прикладом є справа №442/6855/13, що розглядалась Апеляційним судом Львівської обласні у 2014 році [187]. Відповідно до обставин справи біпатрид з громадянством Франції та громадянка України з 2000 по 2011 рік перебували у зареєстрованому шлюбі, який було укладено у м. Андіран (Франція). У 2000 році між сторонами було укладено шлюбний договір, згідно з яким набуто за час шлюбу майно вважалось власністю того з подружжя, на чие ім'я воно придбане. При цьому в шлюбному договорі сторонами не було обране право, що до нього застосовуватиметься. З огляду на відсутність у подружжя спільного громадянства та враховуючи, що останнім спільним місцем проживання подружжя було м. Дрогобич (Україна), суд згідно з ч. 1 ст. 60 Закону України "Про міжнародне приватне право" застосував до майнових наслідків шлюбу право України та залишив в силі законне рішення суду першої інстанції.

Таким чином, українські суди переважно вірно застосовують колізійні норми Закону України "Про міжнародне приватне право" щодо майнових наслідків шлюбу. Втім, в українських судів іноді виникають проблеми при виборі колізійної норми для поділу нерухомого майна подружжя на території України. У деяких випадках суд не бере до увагу ст. 61 Закону України "Про міжнародне приватне право" щодо майнових відносин подружжя, а натомість застосовує ч. 1 ст. 38 Закону, за якою право власності на нерухоме майно визначається правом держави місцезнаходження майна, та ч. 1 ст. 39 Закону, згідно з якою виникнення і припинення права власності визначається законом держави місцезнаходження майна на відповідний момент. Для прикладу, у справі №755/13857/19 Дніпровський районний суд м. Києва [188] при вирішенні питання про поділ квартири у м. Києві між подружжям іноземців застосував право України згідно з ч. 1 ст. 38 Закону, оскільки нерухоме майно знаходилось на території України. Втім, на нашу думку

такий підхід є неправильним. Норма ст. 61 Закону України "Про міжнародне приватне право" щодо майнових відносин подружжя є *lex specialis* по відношенню до загальної норми ч. 1 ст. 38 Закону стосовно нерухомого майна. Тому при визначенні права, що застосовується при поділі нерухомого майна, варто обирати право на підставі ст. 61 Закону, а не відповідно до прив'язки *lex rei sitae* із ч. 1 ст. 38 Закону. Зазначене підтверджується численною судовою практикою вищих судів:

- 1) Першим наочним прикладом може стати справа про поділ майна подружжя, яка почала розглядатись в Оболонському районному суді м. Києва ще у 2015 році. За 7 років справа тричі доходила до Верховного Суду і направлялась на новий розгляд. У цій справі суд вирішував питання про значного масиву спільного майна, серед якого була квартира у м. Марбелья (Іспанія). Відповідач переконував суд, що на підставі прив'язки *lex rei sitae* слід застосувати право Іспанії при поділі іспанської квартири. Інша сторона казала про необхідність застосування ч. 1 ст. 60 Закону та права України як спільного особистого закону подружжя, оскільки чоловік і дружина були громадянами України. У серпні 2022 року Верховний Суд нарешті поставив остаточну крапку в цьому спорі та застосував спільний особистий закон подружжя, а не *lex rei sitae* [189].
- 2) Ще одним гарним прикладом є судовий спір 2014-2015 рр., який так само пройшов через касаційну інстанцію. У цій справі дружина-громадянка Ірану подала позов до чоловіка-іранця, який постійно проживає в Україні. Предметом спору серед іншого була квартира, розташована в Україні. При цьому спільним особистим законом подружжя було право Ісламської Республіки Іран, оскільки чоловік і дружина мали іранське громадянство. Вибору права подружжя не здійснювало. У зв'язку з цим перед судами постало питання, чи слід застосувати до правовідносин право України (на підставі прив'язки *lex rei sitae* за ч. 1 ст. 39 Закону) або ж право Ірану (на підставі спільного особистого закону подружжя за ч. 1 ст. 60 Закону). Врешті-решт в ухвалі Апеляційного суду м. Києва у справі №22-8529 від

10.12.2015 суд прийшов до вірного висновку: "З урахуванням того, що ОСОБА_4 і ОСОБА_11 є подружжям, є громадянами Ісламської Республіки Іран, мали останнє спільне місце проживання в Ірані, ОСОБА_4 має постійне місце проживання в Ірані, суд дійшов висновку про необхідність застосування до майнових наслідків шлюбу ОСОБА_4 і ОСОБА_10 права особистого закону подружжя, яким є право Ісламської Республіки Іран. При цьому суд зважав, що положення ч. 1 ст. 39 Закону, відповідно до яких право власності на нерухоме майно визначаються правом держави, у якій це майно знаходиться, якщо інше не передбачено законом, не підлягають застосуванню до відносин подружжя ОСОБА_4 і ОСОБА_10, оскільки законом передбачено інше (ст.ст. 61, 62 Закону)" [190]. Надалі український суд застосував положення Цивільного кодексу Ірану на підставі фахових роз'яснень Департаменту консульської служби Міністерства закордонних справ України.

Підсумовуючи усе вищезазначене, в Україні колізійні норми щодо майнових наслідків шлюбу закріплені у ст. 59-61 Закону України "Про міжнародне приватне право". Законодавець в першу чергу передбачив право сторін самостійно обрати застосовне право з обмеженого кола правопорядків, а у разі відсутності вибору права визначив право спільного громадянства сторін як основну колізійну прив'язку та декілька додаткових альтернативних прив'язок. Запропоновані прив'язки дещо відрізняються від підходів, обраних у Гаазькій Конвенції про право, застосовне до режимів власності подружжя 1978 року та Регламенті ЄС №2016/1103. Втім, на нашу думку це в жодному разі не свідчить про їх алогічність чи некоректність. Більше того, на наше переконання в міжнародному приватному праві України можна запровадити навіть більший рівень захисту слабкої сторони за допомогою внесення додаткового обмеження автономії волі принципом *lex benignitatis*. Так, у ст. 61 Закону України "Про міжнародне приватне право" слід включити норму, яке забороняє сторонам обирати право, що значно погіршує становище дитини або одного з подружжя у порівнянні з правом, яке застосовуватиметься до майнових наслідків шлюбу у разі відсутності вибору права.

Практика розгляду українськими судами справ з іноземним елементом щодо майнових відносин подружжя є незначною за обсягом, проте досить репрезентативною. Аналіз судової практики показує, що суди переважно правильно застосовують положення ст. 59-61 Закону та вірно обирають право, що підлягає застосуванню до майнових відносин подружжя з іноземним елементом. Втім, в деяких випадках суди мають складнощі у правозастосуванні, зокрема коли необхідно обрати колізійну норму для поділу об'єкту нерухомого майна між ч. 1 ст. 39 Закону (*lex rei sitae*) і ст. 61 Закону (спеціалізовані прив'язки для майнових відносин подружжя). Також слід зауважити, що з 2013 року суд касаційної інстанції не видавав будь-яких системних роз'яснень, оглядів судової практики чи інформаційних листів з питань застосування норм міжнародного приватного, в тому числі у сімейних відносинах. З огляду на це, варто порекомендувати Верховному Суду зробити детальний огляд судової практики у сімейних спорах з іноземним елементом для уніфікації практики на рівні судів першої та апеляційної інстанції.

2.3. Колізійне регулювання майнових наслідків шлюбу в державах загального права на прикладі Англії та Уельсу

Країни англо-саксонської правової сім'ї мають особливості не лише у матеріально-правовому, а й у колізійному регулюванні. Відмінності від держав романо-германської правової сім'ї, зокрема Франції та України, проявляється у багатьох чинниках: починаючи від джерел міжнародного приватного права і закінчуючи підходом до застосування норм іноземного права. Нижче ми розглянемо ключові особливості системи загального права на прикладі її титульного представника – юрисдикції Англії та Уельсу.

Традиційною ознакою усіх галузей англійського права є їх некодифікованість, і галузь міжнародного приватного права – не виняток. У Англії та Уельсі ніколи не існувало автономної кодифікації норм міжнародного приватного права: ані кодексу, ані окремого закону, ані розділу в цивільному кодексі (як, до речі, і самого цивільного кодексу). Засадничі принципи

міжнародного приватного права закладались у судових прецедентах, а з ХХ ст. – також у розрізних законодавчих актах. На початку ХХІ ст. значну роль почало відігравати вторинне право ЄС. Саме у регламентах ЄС (Регламенти Рим I, Рим II тощо) можна було знайти велику кількість колізійних норм для встановлення застосовного права, а також правил для визначення юрисдикції в різних галузях права. Низка фахівців навіть почали говорити про перетворення Англії та Уельсу на юрисдикцію з "європейською структурою міжнародного приватного права" [191; 3]. Втім, вихід Великобританії з ЄС перекреслив цю "європейську структуру" та розпочав нову еру в англійському міжнародному приватному праві. 31 грудня 2020 року завершився перехідний період після так званого Брекзиту [192], внаслідок чого абсолютна більшість норм права ЄС перестала діяти на території Великобританії для нових правовідносин і спорів. На перший план повернулись національні закони Великобританії, і звісно ж – судові прецеденти. Як підкреслюють фахівці, доктрина прецедентного права *stare decisis* діяла і діє в Англії та Уельсі як в контексті звичайного матеріального права, так і в контексті застосування колізійних норм міжнародного приватного права [193; 2614].

Розвиток міжнародного сімейного права Англії та Уельсу відбувався не зовсім паралельно із загальним напрямом еволюції англійського міжнародного приватного права. По-перше, вплив права ЄС на міжнародне приватне право Великобританії у сфері шлюбних відносин майже не проявлявся. Так, на відміну від Франції та більшості інших країн ЄС, навіть до Брекзиту англійці не приєднувались до механізму посиленого співробітництва ЄС у сфері майнових відносин подружжя. Мова іде про Регламент ЄС №2016/1103 від 24 червня 2016 року, який окреслював механізми посиленого співробітництва у сфері юрисдикції, визнання і виконання рішень з питань режимів майна подружжя, а також визначав колізійні норми у цій сфері [18; 693]. Вплив права ЄС на питання поділу майна подружжя з іноземним елементом проявлявся лише побіжно через Регламент ЄС Брюссель-ІІа №2201/2003 від 27 листопада 2003 року, який регулював питання юрисдикції у справах про розірвання шлюбу до завершення перехідного періоду Брекзиту 31 грудня 2020 року. По-друге, Великобританія ніколи не брала участь у

багатосторонніх міжнародних договорах з матеріально-правовими чи колізійними нормами щодо режимів майна подружжя. Для прикладу, на відміну від Франції, Великобританія не є учасником Гаазької Конвенції 1978 року про право, що застосовується до режимів власності подружжя. По-третє, ключову роль у розвитку англійського колізійного права щодо майнових наслідків шлюбу відіграє саме судовий прецедент, а не норми законів (статутів) [194]. У той час як з низки інших питань міжнародного сімейного права (наприклад утримання) в Англії діють спеціальні законодавчі акти, питання конфлікту законів щодо режиму майна подружжя вирішуються саме на підставі усталеної прецедентної практики.

Станом на сьогодні єдиною і основоположною колізійною прив'язкою для вирішення питань про поділ майна подружжя в Англії та Уельсі є *lex fori* (право держави суду). Як зазначають фахівці, англійські суди при розгляді справ про розірвання шлюбу та пов'язаних із цим питань компенсації чи поділу майна застосовують саме *lex fori*, тобто рідне англійське право [98; 112]. До іноземців в судовому процесі ставляться так само як і до англійців [96], а законодавство інших держав не застосовується [82; 4]. Теоретично подружжя не позбавлене можливості самостійно обрати застосовне право (*lex voluntatis*), проте навіть за наявності такого вибору англійський суд все одно буде застосовувати *lex fori* [195]. Потенційний результат згідно з обраним правом може бути взятий до уваги судом хіба що при визначенні намірів сторін і дискреційній реалізації принципу справедливості в ході судового розгляду.

Отже, якщо англійський суд встановить свою юрисдикцію для розгляду майнового спору подружжя з іноземним елементом, він візьме таку справу до провадження і буде застосовувати право Англії та Уельсу. Тому будь-яка сторона, яка задовольняє вимоги стосовно юрисдикції, може звернутись до англійського суду за розлученням і вирішенням пов'язаних фінансових питань та обґрунтовано очікувати на застосування англійського права до таких правовідносин. Якщо ж на думку англійського суду спір краще було б розглядати в іншій юрисдикції, суд на підставі доктрини загального права *forum non conveniens* визнає себе неповноважним [87; 431]. Це означає, що англійський суддя може відмовити у

встановленні власної юрисдикції, якщо на його думку існує інший суд, який був би більш підходящим для розгляду певного спору. Цікавим є те, що англійський суд може прийняти угоду сторін про вибір застосовного права як угоду про вибір юрисдикції та вирішити, що спір має розглядатись у суді держави, право якої було обрано до відповідних правовідносин [192]. З огляду на вказане, в Англії та Уельсі на першому плані перебувають саме питання юрисдикції. Юрисдикція у спорах про подружнє майно визначається за юрисдикцією у справах про розірвання шлюбу. До моменту виходу Великобританії з ЄС англійський суд визначав свою юрисдикцію відповідно до вищезгаданого Регламенту ЄС Брюссель-ІІа №2201/2003. Втім, з огляду на Брекзїт Регламент Брюссель-ІІа припинив своє застосування, і юрисдикція щодо будь-яких спорів після 31 грудня 2020 року визначається за положеннями секції 5 (2) Акту про місце проживання і шлюбні процедури 1973 року (Domicile and Matrimonial Proceedings Act) [196]. Так, англійський суд матиме юрисдикцію розглядати справу про розірвання шлюбу (і відповідно пов'язані з цим фінансові питання), якщо на момент подання позовної заяви: (а) обидва з подружжя постійно проживають в Англії та Уельсі; (б) обидва з подружжя мали останнє спільне місце проживання в Англії та Уельсі, і один із них продовжує проживати там; (в) відповідач має постійне місце проживання в Англії та Уельсі; (г) у разі подання спільної заяви – якщо хоча б один із подружжя проживає в Англії та Уельсі; (д) позивач постійно проживає в Англії та Уельсі та постійно проживав там хоча б один рік до моменту подання заяви; (е) позивач має доміцилій та постійне місце проживання в Англії та Уельсі та постійно проживав там хоча б 6 місяців до моменту подання заяви; (є) обидва з подружжя мають доміцилій у Англії та Уельсі; (є) будь-хто з подружжя має доміцилій у Англії та Уельсі [197].

У країнах загального права ані національні, ані іноземні шлюбні договори юридично не зобов'язують суд. Саме тому в Англії та Уельсі не існує окремих колізійних норм щодо права, яке застосовується до шлюбного договору, а також положень про дотримання вимог щодо форми шлюбного договору для його дійсності. Як тільки англійський суд встановлює власну юрисдикцію, до усіх питань майна подружжя, в тому числі до шлюбних договорів, буде застосовуватись

lex fori [16; 1245]. Згідно з правовою позицією у відомій судовій справі *Radmacher v. Granatino* (2010) шлюбний договір за іноземним правом може бути врахований при вирішенні фінансових питань подружжя, проте не є обов'язковим для суду [95]. Так само згідно з ст. 25 Закону про подружні спори (*Matrimonial Causes Act*) наявність шлюбного договору за іноземним правом є лише одним із факторів, що можуть бути враховані судом при вирішенні питання про фінансовий бік розлучення [80].

Отже, у спорах про розірвання шлюбу англійський суд може з'ясовувати суть іноземного права хіба що для того, щоб врахувати його для справедливого поділу майна у тому обсязі, в якому він вважає за потрібним. На противагу континентальній правовій сім'ї, в системі загального права іноземне право вважається питанням факту, що підлягає доведенню сторонами [87; 431]. Тобто тягар доведення змісту іноземного права лежить саме на особі, що зацікавлена у його застосуванні. Англійський суддя *ex officio* не зобов'язаний самостійно досліджувати питання застосування чи змісту іноземного права. Як влучно зазначає А. Дікенсон, діє презумпція "іноземне право таке ж саме, як і англійське, якщо не доведено інше" [193; 2616]. Для доведення змісту іноземного права сторони часто залучають експертів з питань іноземного права, які намагаються переконати суддю своїми висновками.

Підсумовуючи, колізійне регулювання майнових наслідків шлюбу в Англії та Уельсі ніколи не зазнавало ані впливу права ЄС, ані будь-яких багатосторонніх міжнародних договорів. Основним джерелом колізійного регулювання у цій сфері був і залишається судовий прецедент. Єдиною і основоположною прив'язкою для вирішення питань про поділ майна подружжя в Англії та Уельсі є *lex fori*. Навіть за наявності *lex voluntatis* сторін англійський суддя все одно застосовує рідне право Англії та Уельсу до спорів про розірвання шлюбу та поділ майна з іноземним елементом. Укладений за іноземним правом шлюбний договір також не є обов'язковим для суду, а може хіба що враховуватись судом на власний розсуд.

2.4. Колізійне регулювання майнових наслідків парних союзів сімейного типу на національному рівні

Розвиток суспільних відносин у царині парних союзів сімейного типу суттєво випереджає розвиток відповідного правового регулювання. У галузі міжнародного приватного права це випередження є навіть більш відчутним, ніж у галузі національного сімейного права. Навіть ті держави, що мають у своєму сімейному праві норми для матеріального регулювання фактичних шлюбних відносин, зареєстрованих партнерств чи одностатевих шлюбів, часто не мають жодних колізійних норм для цих парних союзів у своєму міжнародному приватному праві. Що вже й говорити про ті держави, які в принципі не визнають існування цих парних союзів у своєму сімейному праві – природньо, що практично жодна з цих держав не має колізійних норм для таких правовідносин з іноземним елементом.

На фоні глобалізації, істотного поживлення міграції та посилення економічної інтеграції питання колізійного регулювання майнових відносин у парних союзах з іноземним елементом давно перестало бути суто теоретичним. Тому в цьому підрозділі ми розглянемо, яких успіхів змогли досягти держави у колізійному регулюванні парних союзів сімейного типу на національному рівні.

Серед усіх парних союзів сімейного типу найбільш розповсюдженими є колізійні норми щодо зареєстрованих партнерств. Як вірно відзначає Р. Майклз, колізійні норми для партнерств зазвичай виникають у міжнародному приватному праві держави саме тоді, коли інститут зареєстрованого партнерства запроваджується у її національному сімейному праві. Наприклад, в Німеччині колізійні норми для партнерств розробили лише тоді, коли цей інститут був втілений у німецькому сімейному праві [171; 423]. Хоча офіційної статистики щодо кількості держав з колізійними нормами для зареєстрованих партнерств немає, за нашими оцінками абсолютна більшість з 50 держав, де партнерство існує як інститут сімейного права, має спеціальні колізійні прив'язки для партнерств з іноземним елементом у своєму міжнародному приватному праві.

На початку 2000-х років під час обговорення можливих колізійних прив'язок для зареєстрованих партнерств у професійних колах часто лунала ідея розглядати

партнерство як договір та передбачити для нього колізійні норми, аналогічні до транскордонних договорів [198; 337]. Втім, цей підхід було врешті-решт відкинуто. Майже усі фахівці зійшлись на думці, що партнерства слід розглядати саме як сімейні відносини [127; 1507]. Це істотно вплинуло на природу колізійних прив'язок, встановлених у національному законодавстві для зареєстрованих партнерств.

Станом на сьогодні усі держави, які визнають інститут зареєстрованих партнерств, можна поділити на три групи з огляду на підхід до визначення застосовного права: 1) держави з базовою прив'язкою *lex loci registrationis*; 2) держави, що поширюють стандартні шлюбні прив'язки на зареєстровані партнерства; 3) держави, які застосовують інші колізійні прив'язки (тісний зв'язок, *lex fori* тощо).

Перша і найбільша група у нашій класифікації представлена державами, в яких правові наслідки партнерств за умови відсутності вибору права регулюються правом держави місця їх реєстрації. Тобто, застосовується колізійна прив'язка *lex loci registrationis* – аналог класичної шлюбної прив'язки *lex loci celebrationis*. Ця прив'язка почала домінувати одразу після введення перших колізійних норм для зареєстрованих партнерств на початку 2000-х років. Зокрема, у відповідях на розісланий ЄС опитувальник *Green Paper* у 2008 році переважна більшість європейських урядів, науковців та юридичних асоціацій висловились саме за застосування права держави місця реєстрації партнерства як базової колізійної прив'язки [199]. Слід зауважити, що ця прив'язка носить універсальний характер і зазвичай поширюється державою на абсолютно усі правові наслідки зареєстрованих партнерств – як на загальні, так і на майнові. Тут простежується контраст з класичними шлюбними прив'язками, де традиційно є поділ на прив'язки для правових і майнових наслідків шлюбу.

Окрім таких очевидних плюсів як простота і передбачуваність, прив'язка *lex loci registrationis* має низку інших переваг. По-перше, у разі використання цієї прив'язки суду не потрібно аналізувати право будь-якої іншої держави для встановлення дійсності іноземного партнерства – як питання дійсності

партнерства, так і його наслідки встановлюються за єдиним правом місця реєстрації партнерства. По-друге, у разі застосування будь-яких інших прив'язок замість *lex loci registrationis* завжди існує ризик відсилання до іноземного права, що в принципі не містить матеріально-правового інституту партнерства. У той же час держава місця реєстрації партнерства завжди міститиме відповідне матеріально-правове регулювання його правових і майнових наслідків. По-третє, ця прив'язка створює елемент передбачуваності для сторін, оскільки під час реєстрації партнерства у певній державі партнери часто мають обґрунтовані сподівання, що партнерство і надалі буде регулюватись правом такої держави. *Lex loci registrationis* в цілому здатна забезпечити тісний зв'язок правовідносин із застосовним правом.

До першої групи можна віднести переважну більшість європейських держав: Францію, Чеську Республіку, Німеччину, Грецію тощо. Наприклад, у Франції згідно з ст. 515-7-1 ФЦК до питань створення і наслідків (в тому числі майнових) застосовується право держави, де була здійснена реєстрація партнерства [26]. Повністю аналогічна норма міститься у законодавстві Греції [200]. Відповідно до секції 67 Акту про міжнародне приватне право Чехії до усіх питань, пов'язаних з партнерствами і аналогічними правовідносинами (право сторін на укладення партнерства, порядок їх укладення та розірвання, особисті та майнові наслідки), має застосовуватись колізійна норма *lex loci registrationis* [201]. Згідно з законодавством Італії до зареєстрованих партнерств так само має застосовуватись право місця їх реєстрації. Винятки можливі у ситуаціях, коли одна із сторін звернулася із проханням до суду "застосувати право, де сторони прожили більшу частину свого спільного життя" [202]. Також сторонам дозволено обрати право громадянства чи постійного місця проживання будь-кого з партнерів у якості права, що буде застосовуватись до майнових наслідків партнерства. Окремо варто зауважити, що у 2019 році після вступу в силу Регламенту ЄС №2016/1104 щодо посиленого співробітництва у питаннях юрисдикції, застосовного права, визнання і виконання рішень щодо майнових наслідків зареєстрованих партнерств у більшості держав ЄС була запроваджена єдина прив'язка *lex loci registrationis*, яка застосовується до режимів майна партнерів за відсутності вибору права.

Детальніше ми розглянемо положення цього Регламенту ЄС у розділі 3 дисертаційного дослідження.

До другої групи у нашій класифікації належать ті держави, в яких до правових і майнових наслідків зареєстрованих партнерств за аналогією застосовують колізійні прив'язки, передбачені для подружжя. Яскравим представником цієї групи є Швейцарія. Так, згідно з Главою 3-а швейцарського Закону про міжнародне приватне право до майнових наслідків партнерств застосовуються класичні шлюбні прив'язки – обмежений *lex voluntatis*, спільний доміцилій і громадянство. Якщо ж праву іноземної держави, на яке вказує така колізійна прив'язка, не знайомий інститут зареєстрованого партнерства – застосуванню підлягає *lex fori*, тобто право Швейцарії [203]. До типових представників другої групи держав також відноситься Бельгія. Згідно з бельгійським законодавством до правових наслідків партнерства мали застосовуватись шлюбні прив'язки: право спільного доміцилію сторін, за його відсутності – право спільного громадянства, а якщо і цього немає – то національне право Бельгії [204].

З наведених вище прикладів видно, що підхід другої групи держав має істотний недолік. Якщо інститут шлюбу в тому чи іншому вигляді існує у всіх країнах, то інститут партнерства поки що наявний менш ніж у третині держав світу. Це означає, що класичні шлюбні прив'язки на кшталт спільного громадянства чи доміцилію сторін можуть відсилати до права держави, що в принципі не має будь-яких правових норм щодо зареєстрованих партнерств. У якості вирішення цієї проблеми усі досліджені нами держави закріплювали колізійну норму *lex fori* як прив'язку "останньої надії". Втім, використання *lex fori* призводитиме до кардинальної зміни умов партнерства порівняно з правом, де таке партнерство було первинно зареєстроване. Застосування права держави суду може не відповідати принципу тісного зв'язку та правомірним очікуванням сторін партнерства.

До третьої групи у нашій класифікації можна віднести держави, які використовують інші колізійні прив'язки для зареєстрованих партнерств. Наприклад, законодавство Хорватії визначало, що усі правові наслідки

zareєстрованого партнерства регулюються правом, з яким таке партнерство має найбільш тісний зв'язок [205]. Деякі держави одразу встановлюють прив'язку *lex fori* і за будь-яких обставин застосовують власне національне законодавство до правових наслідків іноземного партнерства [127; 1512]. Для прикладу, такий підхід застосовується у англо-саксонських юрисдикціях на кшталт Великобританії чи штату Каліфорнія [206; 51]. Так, відповідно до англійського Акта про цивільні партнерства (Civil Partnership Act) 2004 року зареєстроване за кордоном партнерство позначається загальним поняттям "закордонні стосунки" (*overseas relationship*) та має такі ж правові наслідки, як і англійське зареєстроване партнерство [207; 173].

Окремо хотілося б зупинитись на визначенні поняття "zareєстроване партнерство" в міжнародному приватному праві. Справа в тому, що навіть якщо держава має колізійні норми для зареєстрованих партнерств, перед їх застосуванням суддя має визначити, що відносини у певному спорі можна класифікувати як зареєстроване партнерство. Проблемою тут є те, що держави часто не визначають поняття "zareєстроване партнерство" для цілей власних колізійних норм, а також не вказують, яким чином воно має тлумачитись – згідно з *lex fori* чи за якимось іншим підходом. Типовим прикладом тут може слугувати міжнародне приватне право Франції та Німеччини до вступу в силу Регламенту ЄС №2016/1104 у 2019 році. Законодавство обох держав мало колізійні норми щодо зареєстрованих партнерств, проте не визначало умови, за яких певний союз можна було б вважати зареєстрованим партнерством для цілей застосування цих колізійних норм. Природньо, що це породжувало правову невизначеність та негативно відображалось на судовій практиці. Зазвичай держави використовують підхід *lex fori* при визначенні поняття партнерства для цілей застосування колізійних норм. Як вказано у дослідженні Гаазької конференції з міжнародного приватного права, у більшості держав колізійні норми щодо іноземних зареєстрованих партнерств застосовуються саме до тих партнерств, які кореспондують із розумінням зареєстрованого партнерства за їх національним правом [206; 46]. Втім, окремі держави змогли передбачити подібні проблеми та

ввели критерії для партнерств, при виконанні яких мають застосовуватись відповідні колізійні норми. Наприклад, згідно з ст. 61 (5) Книги 10 Цивільного кодексу Данії іноземне партнерство визнається партнерством для цілей застосування колізійних норм, якщо: (1) воно існує у формі близьких особистих відносин між двома особами, що були зареєстровані місцевим компетентним органом влади; (2) сторони партнерства не мають змоги одружуватись чи укласти інше партнерство з третьою особою; (3) наслідки такого партнерства загалом схожі до наслідків шлюбу [127; 1509].

Незважаючи на стрімкий розвиток інституту зареєстрованого партнерства та відчутний прогрес у його суспільному визнанні, переважна більшість держав світу все ще не має жодних колізійних норм для зареєстрованих партнерств. Мова іде не лише про держави Африки – до цього списку належать пострадянські держави включно з Україною, а також розвинуті європейські демократії на кшталт Польщі, Естонії, Литви чи Словаччині. У разі виникнення в суді такої держави спору, що стосується зареєстрованого партнерства з іноземним елементом, суддя не матиме розуміння, право якої держави слід застосовувати до таких правовідносин. Не зрозумілим є також і те, чи має суддя в принципі визнавати наявність між сторонами будь-яких юридично значимих відносин, якщо його національне право не визнає подібного правового інституту. Окрім цього, у судді може виникнути питання про необхідність застосування застереження про публічний порядок, особливо якщо мова іде про одностатеве партнерство. Розуміючи, що іноземне зареєстроване партнерство в сучасному світі поки що відноситься до кульгаючих правовідносин, в деяких державах встановлено обов'язок державного реєстратора повідомляти сторони про ризик невизнання партнерства в інших юрисдикціях [207; 178].

Доктрина і судова практика кожної такої держави напрацьовує власні варіанти виходу із ситуації. Часто подібні варіанти генеруються *ad hoc* для певної конкретної справи та не мають достатнього рівня усталеності і правової визначеності. Загалом можна виокремити два підходи: 1) застосування до партнерств колізійних прив'язок для звичайного шлюбу за аналогією; 2)

застосування до партнерств загальних колізійних прив'язок договірному і зобов'язального права. Одним із апологетів першого підходу є Словаччина. Словацька доктрина схиляється до того, що партнерство за своєю природою є ближчим до сімейних, аніж договірних відносин, і тому пропонує поширювати на партнерства колізійні норми щодо правових і майнових наслідків шлюбу [208; 159]. До представників другого підходу можна наприклад віднести Естонію. Втім, естонський суд може застосувати до партнерства і колізійні прив'язки сімейного права – якщо вирішить, що відносини між партнерами за своєю природою більше нагадують сімейні, а не договірні відносини [209].

В Україні станом на сьогодні відсутнє як матеріально-правове, так і колізійне регулювання для зареєстрованих партнерств. Хоча питання розробки закону для матеріально-правового регулювання зареєстрованих партнерств вже багато років перебуває на порядку денному КМУ і широко обговорюється у суспільстві, проблематика встановлення колізійних норм для зареєстрованих партнерств з іноземним елементом не є частиною цього дискурсу. Варто також зауважити, що у Єдиному державному реєстрі судових рішень ми не виявили жодного судового спору, який хоча б побічно стосувався іноземних зареєстрованих партнерств.

Втім, це зовсім не означає, що в Україні не може виникнути спір між іноземними партнерами. Можемо для прикладу змодельювати ситуацію, за якої підданий Великобританії та громадянка Франції уклали між собою партнерство формату PACS у Франції. Під час перебування в партнерстві вони придбали квартиру в Україні, яку зареєстрували на громадянку Франції – бо вона постійно проживає в Україні. Якщо її партнер-англієць ініціює в Україні позов про поділ цієї квартири, український суд буде вимушений встановити власну юрисдикцію та прийняти справу до провадження. Суддя не матиме право відмовити у розгляді справи, оскільки це означало б неправомірну відмову у здійсненні правосуддя. На нашу думку суддя також не матиме правових підстав застосовувати застереження про публічний порядок (ст. 12 Закону України "Про міжнародне приватне право"), оскільки питання поділу спільно нажитої квартири між двома особами є суто майновим питанням, що не призводить до наслідків, явно несумісних з основами

правопорядку України. Тому перед українським судом неминуче постане питання щодо визначення застосовного права. Згідно з ч. 1 ст. 4 Закону України "Про міжнародне приватне право" право, що підлягає застосуванню до приватноправових відносин з іноземним елементом, визначається згідно з колізійними нормами та іншими положеннями колізійного права цього Закону, інших законів, міжнародних договорів України. При цьому за ч. 2 ст. 4 Закону якщо згідно з частиною першою цієї статті неможливо визначити право, що підлягає застосуванню, застосовується право, яке має більш тісний зв'язок із приватноправовими відносинами. Оскільки спеціальні колізійні норми щодо зареєстрованих партнерств у законах та міжнародних договорах України відсутні, суддя на підставі ч. 2 ст. 4 Закону України "Про міжнародне приватне право" повинен буде застосувати право, яке має більш тісний зв'язок з цими партнерськими відносинами. Оскільки поняття зареєстрованого партнерства (в даному випадку французького PACS) не відоме праву України та не може бути визначене шляхом тлумачення правом України, при правовій кваліфікації цього партнерства суддя на підставі ч. 2 ст. 7 Закону України "Про міжнародне приватне право" має враховувати право іноземної держави, тобто Франції.

Безумовно, через відсутність спеціальних колізійних норм подібний спір матиме великий ступінь правової невизначеності. Тісний зв'язок відносин з певним правопорядком стане предметом доказування для сторін, і суд матиме значний рівень дискреції у цьому питанні. Це призведе до неоднозначності та непередбачуваності судової практики, а відповідно – до зменшення якості правосуддя та порушення інтересів сторін. З огляду на це, доцільно доповнити Закон України "Про міжнародне приватне право" спеціальними колізійними нормами щодо зареєстрованих партнерств. На наше переконання, найбільш вдалим базисом для цих новел буде прив'язка *lex loci registrationis* – з огляду на ті переваги, які були викладені вище. Партнерам також варто буде надати можливість обирати право до своїх майнових відносин з обмеженого кола правопорядків. З огляду на поточні тренди у науковій доктрині щодо квазісімейної (а не договірної) природи партнерств, у питаннях вибору права на нашу думку слід використати аналогію з

класичними подружніми відносинами. Враховуючи вищезазначене, пропонуються доповнити Закон України "Про міжнародне приватне право новими статтями такого змісту:

Стаття 58¹. Дійсність зареєстрованого партнерства

1. Зареєстровані партнерства між двома особами, що укладені відповідно до права іноземної держави, є дійсними в Україні.

Стаття 60¹. Правові наслідки зареєстрованого партнерства

1. Правові наслідки зареєстрованого партнерства визначаються правом держави, у якій таке партнерство було зареєстроване.

Стаття 61¹. Майнові наслідки зареєстрованого партнерства

1. Партнери можуть обрати для регулювання майнових наслідків зареєстрованого партнерства право особистого закону одного із партнерів або право держави, у якій один із них має звичайне місце перебування, або право держави місця реєстрації партнерства, або, стосовно до нерухомого майна – право держави, у якій це майно знаходиться.

2. Право, вибране згідно з частиною першою цієї статті, припиняє застосовуватися або змінюється за згодою сторін у разі зміни особистого закону або звичайного місця перебування того з партнерів, до особистого закону або звичайного місця перебування якого було прив'язане обране право. Нове право застосовується до правових відносин з моменту укладення шлюбу, якщо інше письмово не встановлене партнерами.

3. У разі відсутності вибору права партнерами майнові наслідки зареєстрованого партнерства визначаються правом, яке застосовується до правових наслідків зареєстрованого партнерства.

Стаття 62¹. Форма вибору права для майнових наслідків зареєстрованого партнерства

1. Вибір права, передбачений частиною першою статті 61¹ цього Закону, має бути здійснений у письмовій формі.

Окремо варто зауважити, що для запровадження вищевказаних колізійних норм законодавцю не обов'язково очікувати на прийняття закону щодо матеріального регулювання зареєстрованих партнерств в Україні. Виходячи з реалій воєнного часу та поточних пріоритетів нашої держави, підготовка та узгодження такого законопроекту з усіма стейкхолдерами може зайняти тривалий час. Натомість запровадження точкових змін у колізійне регулювання не потребуватиме настільки значних інвестицій часу і ресурсів, проте зможе ліквідувати прогалини у колізійному регулюванні.

Другим типом парних союзів сімейного типу є фактичні шлюбні відносини, тобто спільне проживання сім'єю двох осіб без формальної реєстрації шлюбу. Хоча фактичні шлюбні відносини є найбільш розповсюдженими серед парних союзів, станом на сьогодні вони є найменш врегульованими у міжнародному приватному праві. Як відзначає іноземний фахівець П. Ватлет, законодавче регулювання в контексті міжнародного приватного права для незареєстрованих союзів у більшості країн відсутнє [127; 1506].

Як і у випадку із зареєстрованими партнерствами, наявність у держави колізійних норм для фактичних шлюбних відносин залежить від того, чи наявне в такій державі матеріально-правове регулювання цього інституту на національному рівні. За результатами нашого аналізу не було виявлено жодної європейської держави, яка б мала колізійні норми щодо конкубінату і при цьому не мала б такого інституту у своєму матеріальному праві. Поряд із цим непоодинокими є випадки, коли держави детально регулюють наслідки проживання сім'єю без реєстрації шлюбу в своєму сімейному праві, проте не встановлюють спеціальних колізійних норм для таких відносин [103; 159].

У науковій доктрині питання розробки спеціальних колізійних норм для фактичних шлюбних відносин вперше було піднято на початку 1980-х років. Так, ще у 1981 році хорватський вчений П. Сарчевич висловив ідею про необхідність розробки відповідних колізійних норм [210; 45]. Перше системне дослідження цієї проблематики на міжнародному рівні було проведено Постійним бюро Гаазької конференції у 1987 році [211; 2]. Після цього Гаазька конференція видавала

результати своїх досліджень у 1993, 2000, 2008 та 2015 роках [212]. Сьогодні вивчення цього питання продовжується у працях іноземних вчених.

В контексті підходів до законодавчого регулювання держави світу можуть бути поділені на дві групи: 1) держави, де існують спеціальні колізійні прив'язки для фактичних шлюбних відносин; 2) держави, де будь-які спеціальні прив'язки для *de facto* проживання сім'єю без укладення шлюбу відсутні.

До першої групи можна віднести колишню Югославію, Хорватію, Словенію, Угорщину та деякі інші держави. Цікаво, що перша спроба закріпити колізійні прив'язки для фактичних шлюбних відносин на законодавчому рівні відбулась у Югославії в 1982 році. Так, згідно з ст. 39 югославського Закону про міжнародне приватне право майнові відносини між співмешканцями мали врегульовуватись правом держави їх спільного громадянства, а за його відсутності – правом держави їх спільного місця проживання. Договірні майнові відносини між співмешканцями мали врегульовуватись правом, що застосовується до їх майнових відносин в момент укладення відповідного договору [213; 1056]. У 1991 році ця норма без будь-яких змін була перенесена до ст. 39 Акту про міжнародне приватне право Хорватії [214], а у 1999 році – у ст. 40 Акту про міжнародне приватне право і процедуру Словенії [215]. Схожі прив'язки наразі діють і в Угорщині. Так, згідно з міжнародним приватним правом Угорщини до питань створення, припинення та правових наслідків фактичних шлюбних відносин застосовується право держави спільного громадянства сторін, за його відсутності – право держави їх поточного спільного місця проживання, а за відсутності такого – право їх останнього спільного місця проживання. Якщо ж застосовне право неможливо встановити за жодною із цих прив'язок, застосуванню підлягає прив'язка *lex fori*. Сторонам також дозволяється самотійно обрати застосовне право в рамках *lex voluntatis* [216].

До другої групи відноситься переважна більшість країн світу – як ті, в яких інститут фактичних шлюбних відносин наявний у матеріальному сімейному праві, так і ті держави, яким цей інститут в принципі не знайомий. Представники другої групи держав переважають не лише у світі, а й у Європі. Для прикладу, специфічне колізійне регулювання для фактичних шлюбних відносин відсутнє у Франції,

Австрії, Бельгії, Іспанії, Португалії, Чехії, Словаччині, Болгарії, Польщі, Литві, Естонії тощо. Суди кожної з цих держав обирають різні моделі поведінки у разі виникнення питань, пов'язаних з фактичними шлюбними відносинами з іноземним елементом. Так, суди деяких держав взагалі відмовляється розглядати подібні спори по суті з посиланням на те, що фактичні шлюбні відносини у їх державі не визнаються, а отже не можуть вважатись правостворюючим юридичним фактом і не породжують будь-яких правових наслідків. Натомість окремі держави хоча і розглядають співмешканців як чужих один одному людей, але намагаються вийти з ситуації шляхом застосування аналогій із колізійним законодавством у сфері шлюбних, договірних чи зобов'язальних правовідносин. Наприклад, у Словаччині для фактичних шлюбних відносин за аналогією застосовують колізійні прив'язки, призначені для договірних зобов'язань [208; 164]. В Австрії судова практика пішла шляхом застосування колізійних норм зобов'язального права до відносин конкубінату з іноземним елементом [210; 43]. В Естонії залежно від природи фактичних шлюбних відносин суддя застосовує колізійні норми для подружніх відносин або договірних зобов'язань [209]. У Франції залежно від обставин справи і природи конкретних відносин до фактичних шлюбних відносин застосовують колізійні прив'язки для недоговірних зобов'язань, права власності і спадкування [165]. У Португалії суди іноді застосовують стандартні шлюбні колізійні прив'язки до фактичних шлюбних відносин [217].

В Україні інститут фактичних шлюбних відносин існує на національному рівні. Як вже вказувалось у розділі 1 дисертації, у СК України та судовій практиці досить детально врегульовані майнові відносини між чоловіком і жінкою, що проживають однією сім'єю та не перебувають у шлюбі. Втім, Закон України "Про міжнародне приватне право" не містить будь-яких спеціальних колізійних норм для фактичних шлюбних відносин. У Єдиному державному реєстрі судових рішень також не було виявлено жодного рішення суду, в якому б вирішувалось питання права, що підлягає застосуванню до певного аспекту фактичних шлюбних відносин з іноземним елементом. На нашу думку, якщо б такий спір постав перед українським судом, з огляду на відсутність спеціальної колізійної норми суддя на

підставі ч. 2 ст. 4 Закону України "Про міжнародне приватне право" мав би застосувати право, що має найбільш тісний зв'язок зі спірними правовідносинами. Втім, як і у випадку із зареєстрованим партнерством, це б створило значний рівень невизначеності для сторін та могло б завадити формуванню усталеної судової практики з цього питання. Додатковою проблемою також було б визначення того, чи між сторонами в принципі наявні фактичні шлюбні відносини. Відсилання до права держави місця укладення шлюбу чи права держави місця реєстрації партнерства для встановлення дійсності фактичних шлюбних відносин є неможливим, адже сама природа цих відносин не передбачає будь-яких дій щодо їх формалізації в державних органах.

З огляду на це, існує потреба у впровадженні нових норм у Закон України "Про міжнародне приватне право" щодо фактичних шлюбних відносин:

Стаття 58². *Існування між двома особами відносин проживання однією сім'єю без перебування в шлюбі*

1. *Існування між двома особами відносин проживання однією сім'єю без перебування в шлюбі визначається спільним особистим законом цих осіб, а за його відсутності – правом держави, у якій ці особи мали останнє спільне місце проживання. Якщо відповідне право не визнає такі відносини, застосовується право України.*

2. *Якщо однією з сторін відносин проживання однією сім'єю без перебування в шлюбі є громадянин України, існування таких відносин визнається у разі, коли їх сторонами є жінка і чоловік, які не перебувають у шлюбі між собою або в будь-якому іншому шлюбі.*

Стаття 60². *Правові наслідки проживання однією сім'єю без перебування в шлюбі*

1. *Правові наслідки проживання однією сім'єю без перебування в шлюбі визначається спільним особистим законом цих осіб, а за його відсутності – правом держави, у якій ці особи мали останнє спільне місце проживання. Якщо відповідне право не визнає такі відносини, застосовується право України.*

Стаття 61². *Майнові наслідки проживання однією сім'єю без перебування в шлюбі*

1. *Особи можуть обрати для регулювання майнових наслідків проживання однією сім'єю право особистого закону одного із них або право держави, у якій один із них має звичайне місце перебування, або, стосовно до нерухомого майна – право держави, у якій це майно знаходиться.*

2. *Право, вибране згідно з частиною першою цієї статті, припиняє застосовуватися або змінюється за згодою сторін у разі зміни особистого закону або звичайного місця перебування тієї з сторін, до особистого закону або звичайного місця перебування якого було прив'язане обране право. Нове право застосовується до правових відносин з моменту початку проживання однією сім'єю без перебування в шлюбі, якщо інше письмово не встановлене сторонами.*

3. *У разі відсутності вибору права сторонами майнові наслідки проживання однією сім'єю без перебування в шлюбі визначаються правом, яке застосовується до правових наслідків таких відносин.*

Стаття 62². *Форма вибору права для майнових наслідків проживання однією сім'єю без перебування в шлюбі*

1. *Вибір права, передбачений частиною першою статті 61² цього Закону, має бути здійснений у письмовій формі. Угода сторін про вибір права, що укладена в Україні, має бути нотаріально посвідченою.*

Детальна аргументація запропонованих колізійних прив'язок розглядалась у нашому попередньому науковому дослідженні [103]. Так, прив'язка *lex patriae* як базова відповідає правовій традиції України в контексті встановлення найбільш тісного зв'язку в шлюбних правовідносинах. Додаткова прив'язка останнього спільного доміцилію логічно впливає з самої природи правовідносин, в яких спільне проживання відіграє ключову роль. Прив'язка щодо використання права держави місця першого спільного місця проживання для фактичних шлюбних відносин на наше переконання підходить погано, оскільки через відсутність будь-якого формального акта про створення такого союзу може бути складно визначити

конкретне місце його виникнення. Якщо ж право держави, до якої відсилають ці колізійні прив'язки, не містить регулювання для фактичних шлюбних відносин, суддя матиме право застосувати *lex fori*. Це пропонується з метою уникнення ситуацій, коли колізійні норми відсилають до права, яке в принципі не має інституту фактичних шлюбних відносин. Оскільки українське право містить такий інститут, вважаємо за доречним закріпити можливість застосування права України як "прив'язки останньої надії". Для майнових наслідків конкубінату сторони зможуть самостійно обрати застосовне право із обмеженого кола правопорядків. Перелік таких правопорядків запропонований нами за аналогією з нормою для класичних шлюбних відносин. Це здійснено тому, що в українській правовій традиції проживання однією сім'єю є інститутом сімейного, а не договірною права. Підтвердженням цьому є розташування норм про проживання однією сім'єю саме в СК України, а також використання у складовій цього поняття слова "сім'я" (а не властиві договірному праву категорії "сторони" або "учасники").

Станом на сьогодні основною проблемою міжнародного приватного права в контексті фактичних шлюбних відносин залишається фрагментарність визнання таких відносин у світі. Ключовим недоліком будь-якої запропонованої колізійної норми є те, що вона може відсилати до правопорядку, в якому матеріальне регулювання фактичних шлюбних відносин відсутнє в принципі. Якщо для зареєстрованого партнерства завжди точно існує один правопорядок, який має матеріальні регулювання для такого партнерства (держава місця реєстрації партнерства), то у випадку з конкубінатом як закон спільного громадянства, так і закон спільного доміцилію може вказувати на право, в якому такого інституту немає. На даному етапі розвитку правових систем світу, коли більшість держав світу не визнає інститут фактичних шлюбних відносин, повністю усунути цю проблему на жаль неможливо. Проте для держав, які мають відповідний інститут у своєму національному сімейному праві, можна закріпити у якості останньої прив'язки *lex fori* – як це і запропоновано нами для України.

Третім і найбільш контроверсійним типом парних союзів сімейного типу є одностатеві шлюби. Як вже зазначалось, цей тип парних союзів юридично

зародився пізніше за інші – вперше регулювання цього інституту на національному рівні з'явилося лише у 2001 році в Нідерландах. За останні 20 років відбувся стрімкий прогрес у визнанні і матеріально-правовому регулюванні цього інституту, особливо на європейському континенті. Втім, переважна більшість країн все одно продовжує не визнавати одностатеві шлюби з посиланням на публічний порядок, традиційні суспільні цінності та релігійні канони. Оскільки лише 32 з близько 200 держав світу визнають одностатеві шлюби, вони є наочним прикладом так званих "кульгаючих правовідносин" (*limping relations*) – тобто правовідносин, які визнаються в одній державі та не визнаються в інших [218; 97]. У кожній державі наявне власне поняття шлюбу і матеріальні вимоги до його дійсності, а тому іноземний одностатевий шлюб у одній державі може визнаватись юридично дійсним, а в іншій вважатись нікчемним і не породжувати жодних правових наслідків [219; 143].

До початку огляду законодавства конкретних держав варто зауважити, що у міжнародному приватному праві загалом одностатеві шлюби не мають своїх унікальних колізійних прив'язок, як це наприклад має місце з *lex loci registrationis* для зареєстрованих партнерств. Під час дослідження одностатевих шлюбів у розділі 1 дисертації ми встановили, що одностатеві шлюби з юридичної точки зору є звичайними шлюбами, просто між особами однією статі. Тому держави, які визнають одностатеві шлюби, поширюють на них усе матеріальне законодавство про звичайні шлюби, за виключенням хіба що окремих немайнових питань на кшталт усиновлення. У міжнародному приватному праві цих держав спостерігається така ж ситуація: якісь спеціальні колізійні прив'язки для одностатевих шлюбів відсутні, оскільки після визнання одностатевих шлюбів вони стають частиною поняття "звичайного" шлюбу і на них починають поширюватись класичні колізійні прив'язки для звичайних шлюбів. Як вказує В. Пінтенс, наразі не відомо про будь-яку правову систему, яка б встановила якісь спеціальні колізійні прив'язки саме для одностатевих шлюбів [220; 1609]. У зв'язку з цим, в одностатевих шлюбах на першому плані знаходиться саме питання визнання іноземних одностатевих шлюбів, а не арсенал колізійних прив'язок для них.

У контексті підходів до визнання іноземних одностатевих шлюбів та їх наслідків держави світу можна поділити на три групи: (1) держави, які визнають іноземні одностатеві шлюби та застосовують до них класичні шлюбні прив'язки; (2) держави, які не визнають іноземні одностатеві шлюби та "понижують" їх до зареєстрованих партнерств; (3) держави, які не визнають іноземні одностатеві шлюби та не вважають їх такими, що породжують правові наслідки.

До представників першої групи переважно відносяться держави, що мають інститут одностатевих шлюбів у своєму національному сімейному праві. У цієї категорії держав немає жодних проблем із питаннями публічного порядку при розгляді справ з іноземним елементом за участю гомосексуального подружжя, адже їх правова система вважає такі правовідносини юридично прийнятними. У цих державах іноземні одностатеві шлюби визнаються на тих же умовах, що і традиційні гетеросексуальні шлюби. До цієї групи відноситься Франція, Великобританія, Нідерланди, Іспанія, Швеція, Норвегія та багато інших країн, у яких легалізовані одностатеві шлюби. Для прикладу, у Великобританії згідно з Marriage (Same Sex Couples) Act 2013 року для визначення дійсності одностатевих шлюбів застосовуються ті ж колізійні норми, що і для гетеросексуальних шлюбів [221]. Законодавство про міжнародне приватне право у державах цієї групи поширює на одностатеві шлюби усі колізійні прив'язки для традиційних гетеросексуальних шлюбів [207; 145]. Також існують держави, які забороняють укладення одностатевих шлюбів на своїй території, але визнають іноземні одностатеві шлюби, якщо вони були укладені у державі, де такі шлюби дозволені, а особистий закон кожної із сторін також допускає одностатеві шлюби. Прикладом такої юрисдикції може бути Ізраїль [222].

Цікавим є те, що у першій групі держав категорія публічного порядку може застосовуватись не як аргумент на користь нікчемності одностатевих шлюбів, а навпаки – як аргумент на користь їх визнання. Зокрема, якщо особистий закон одного із партнерів не дозволяє йому/їй вступити в одностатевий шлюб у державі, де такі шлюби дозволені, ця держава може застосувати застереження про публічний порядок для ігнорування особистого закону особи [207; 147].

Наприклад, таку практику застосовує нотаріальна палата Іспанії: вони дозволяють укладення одностатевих шлюбів у Іспанії навіть тоді, коли особистий закон одного/обох із партнерів не дозволяє цього робити [220; 1608].

До другої категорії у нашій класифікації належать держави, де іноземні одностатеві шлюби не визнаються, а натомість "понижуються" до категорії зареєстрованих партнерств. Так наприклад відбувається у деяких державах ЄС, які не визнають одностатеві шлюби, проте беруть участь у посиленому співробітництві ЄС у питаннях юрисдикції, застосовного права, визнання і виконання рішень щодо майнових наслідків зареєстрованих партнерств згідно з Регламентом ЄС №2016/1104. Зокрема, ідеться про Хорватію, Кіпр, Чехію, Грецію, Італію та Словенію. Національне законодавство цих держав не визнає одностатеві шлюби, і тому у разі наявності спору їх суди використовують колізійні прив'язки для зареєстрованих партнерств для визначення застосовного права. Наприклад, в Італії закордонний одностатевий шлюб між італійцями або між італійцем та іноземцем розглядається як зареєстроване партнерство [223; 230]. У Хорватії абсолютно усі іноземні одностатеві шлюби, в тому числі укладені без участі громадян Хорватії, згідно з ст. 32 (2) Закону про міжнародне приватне право визнаються як зареєстровані партнерства [214].

До третьої і найбільшої групи у класифікації належать держави, де майнові наслідки іноземних одностатевих шлюбів не визнаються. Сюди зокрема можна віднести абсолютну більшість держав, які не мають у своєму національному законодавстві категорії одностатевих шлюбів. Суди та державні органи цих країн відмовляють у визнанні будь-яких майнових наслідків іноземних шлюбів, зазвичай з посиланням на застереження про публічний порядок. Як вказує В. Пінтенс, деякі європейські держави навіть спеціальні змінили свої конституції та визначили шлюб як союз чоловіка і жінки для повного невизнання одностатевих шлюбів (ст. 46 Конституції Болгарії, ст. 28 Конституції Литви, ст. 18 Конституції Польщі, ст. 110 Конституції Латвії, ст. 62 Конституції Сербії, ст. L Конституції Угорщини, ст. 62 (2) Конституції Хорватії, ст. 41 Конституції Словаччини) [220; 1605].

На окрему увагу заслуговує ситуація з визнанням іноземних одностатевих шлюбів в Україні. Як вже було встановлено у розділі 1 цього дослідження, в Україні відсутній інститут одностатевих шлюбів. На території України неможливо укласти одностатевий шлюб, навіть якщо із заявою про це до ДРАЦС звернулись іноземні громадяни. Втім, можливо уявити собі ситуацію, коли громадянин України та іноземець (апатрид) або ж два іноземці (апатриди) зареєстрували одностатевий шлюб за кордоном, а потім звернулись до українського суду для вирішення спору щодо певних майнових наслідків такого шлюбу. Цікавим є те, що у Єдиному реєстрі судових рішень станом на квітень 2023 року відсутні будь-які судові рішення щодо визнання або невизнання правових чи майнових наслідків іноземних одностатевих шлюбів. Втім, це не означає, що подібні ситуації не можуть виникнути у майбутньому.

Спершу розглянемо ситуацію, коли такий одностатевий шлюб був укладений за кордоном за участі хоча б одного громадянина України. Згідно з ч. 1 ст. 58 Закону України "Про міжнародне приватне право" шлюб між громадянами України, шлюб між громадянином України та іноземцем, шлюб між громадянином України та особою без громадянства, що укладений за межами України відповідно до права іноземної держави, є дійсним в Україні за умови додержання щодо громадянина України вимог Сімейного кодексу України щодо підстав недійсності шлюбу. Згідно з ч. 1 ст. 38 СК України підстави недійсності шлюбу закріплюються в ст. 22, 24-26 цього Кодексу. Цікаво, що жодна із цих статей не містить посилання на заборону шлюбу між особами однією статі. Проте, у основоположній ст. 21 СК України "Поняття шлюбу" шлюб визначається саме як сімейний союз жінки та чоловіка. Тобто, різні статі кожного з подружжя є частиною самого поняття шлюбу в Україні. Також слід пам'ятати про норму ч. 1 ст. 51 Конституції України, за якою шлюб ґрунтується на вільній згоді жінки і чоловіка. Як вже розбиралось у розділі 1 дисертації, ця норма тлумачиться державними органами та переважною більшістю науковців як конституційна заборона одностатевих шлюбів. З усього вищенаведеного можемо зробити висновок, що невизнання одностатевих шлюбів є основою правопорядку нашою держави. Тому на наше переконання український

суд з посиланням на застереження про публічний порядок (ст. 12 Закону України "Про міжнародне приватне право") відмовиться визнавати будь-які правові чи майнові наслідки одностатевого шлюбу за участю громадянина України, навіть якщо такий шлюб був законно укладений за кордоном. Альтернативно, український суд може відмовити у позові навіть без посилання на публічний порядок. Аргументація тут може бути наступною: між особами не існує будь-яких шлюбних відносин, а тому не можна говорити про наявність будь-яких правових наслідків таких відносин (наприклад, підстав для поділу спільно нажитого майна). Схожа ситуація для прикладу існує у Словаччині: одностатеві шлюби так само заборонені на рівні Конституції і сімейного законодавства, але одностатевість подружжя не вказана серед умов недійсності шлюбу. Втім, словацькі суди все одно відмовляють у визнанні будь-яких правових наслідків таких шлюбів, зазвичай посилаючись на застереження про публічний порядок [208; 161].

Також може виникнути ситуація, за якої український суд повинен буде розглядати питання майнових наслідків одностатевого шлюбу між двома іноземцями (апатридами). Так, згідно з ч. 2 ст. 58 Закону України "Про міжнародне приватне право" шлюб між іноземцями, шлюб між іноземцями та особою без громадянства, шлюб між особами без громадянства, що укладені відповідно до права іноземної держави, є дійсними в Україні. Тобто, питання дійсності іноземного шлюбу має оцінюватись за правом держави, де такий шлюб був укладений (*lex loci celebrationis*). При цьому відповідна норма ч. 2 ст. 58 Закону сформульована гендерно нейтрально та замість категорій "чоловік" і "жінка" використовує абстрактні поняття "іноземець" і "особа без громадянства". Втім, згідно з ч. 1 ст. 12 Закону норма права іноземної держави не має застосовуватись у випадках, якщо її застосування призводить до наслідків, явно несумісних з основами правопорядку (публічним порядком) України. Постає питання – чи дійсно український суд має застосовувати застереження про публічний порядок? На жаль, ані закон, ані судова практика, ані вітчизняні наукові праці не дають однозначну відповідь на це питання. У європейській доктрині існує цікава позиція: коли суд розглядає питання дійсності одностатевого шлюбу не саме по собі, а як

попереднє питання для вирішення спору, де парі будуть надаватись певні права, які не суперечать публічному порядку (наприклад поділ майна), застосовувати застереження про публічний порядок не варто [208; 163]. Втім, така думка не є домінуючою навіть в іноземній науці. На наш погляд питання визнання одностатевих шлюбів та їх правових наслідків є одним із випадків, коли український суддя має підстави застосувати застереження про публічний порядок. Фундаментальні засади конституційного і сімейного права України, переважаючі у суспільстві традиційні погляди наразі свідчать про те, що шлюб між особами однією статі поки що є явно несумісним з основами правопорядку нашої держави. Українські фахівці з сімейного права, наприклад, Кожевнікова В.О., повністю погоджуються з цим твердженням [224; 12]. Чи зміниться ця ситуація у найближчі роки – покаже час.

Висновки до Розділу 2.

1. Активне поширення шлюбних відносин з іноземним елементом є наслідком об'єктивних проявів глобалізації: посилення інтеграційних процесів, пожвавлення міграції, розвитку засобів зв'язку, культурного взаємопроникнення, збільшення кількості осіб з множинним громадянством.

2. Для колізійних норм щодо майнових наслідків шлюбу характерна система інституційного розмежування, наголос на рівності сторін правовідносин, використання розгалужених норм за каскадним принципом для забезпечення тісного зв'язку, акцент на автономії волі сторін.

3. Навіть в рамках однієї правової сім'ї підходи до колізійного регулювання майнових наслідків шлюбу можуть відрізнятись. Прикладом цього є Україна і Франція, які належать до континентальної системи права і мають схоже матеріально-правове регулювання режимів майна подружжя, але різні підходи до колізійного регулювання.

4. У Франції одночасно діє три масиви колізійних норми для визначення права, що застосовується до режимів майна подружжя. Від дати укладення шлюбу залежить, який саме масив прив'язок підлягає застосуванню. Для шлюбів до 1

вересня 1992 року застосовуються колізійні норми з усталеної судової практики, для шлюбів з 1 вересня 1992 року по 29 січня 2019 року діють прив'язки з Гаазької конвенції про право, застосовне до режимів власності подружжя 1978 року, а для шлюбів після 29 січня 2019 року – положення Регламенту ЄС №2016/1103 від 24 червня 2016 року щодо посиленого співробітництва у сфері юрисдикції, застосовного права, визнання і виконання рішень з питань режимів майна подружжя. З точки зору забезпечення виконання принципу тісного зв'язку найбільш вдалим є прив'язки з Регламенту ЄС №2016/1103. Регламент передбачає можливість вибору права з близьких сторонам юрисдикцій, за умови відсутності вибору права встановлює базову прив'язку першого спільного місця проживання подружжя, а також має гнучкий інструментарій додаткових колізійних норм за каскадним принципом.

5. В Україні колізійні норми щодо режимів майна подружжя закріплені у ст. 59-62 Закону України "Про міжнародне приватне право". У першу чергу передбачено право сторін самостійно обрати застосовне право з обмеженого кола правопорядків. За відсутності вибору права у якості базової прив'язки встановлено право спільного особистого закону сторін, а також кілька альтернативних прив'язок за каскадним принципом. Українські прив'язки частково відрізняються від підходів, обраних у Гаазькій конвенції про право, застосовне до режимів власності подружжя 1978 року та Регламенті ЄС №2016/1103, що втім не свідчить про їх алогічність чи некоректність.

6. У міжнародному приватному праві України доречно запровадити більший рівень захисту слабкої сторони шляхом внесення змін до ст. 61 Закону України "Про міжнародне приватне право", а саме обмежити можливість сторін обирати право, що значно погіршує становище дитини або одного з подружжя у порівнянні з правом, яке застосовуватиметься до майнових наслідків шлюбу у разі відсутності вибору права (*lex benignitatis*).

7. Практика розгляду судових спорів з іноземним елементом щодо майнових наслідків шлюбу в Україні демонструє, що українські суди переважно правильно застосовують норми закону. Втім, у деяких випадках існують складнощі у

застосуванні норм ст. 39, 61 Закону України "Про міжнародне приватне право" при поділі об'єктів нерухомості. Оскільки з 2013 року суди касаційної інстанції не видавали будь-яких системних роз'яснень чи оглядів у цій сфері, Верховному Суду рекомендується зробити детальний огляд судової практики у сімейних спорах з іноземним елементом для уніфікації практики судів першої та апеляційної інстанції.

8. Колізійне регулювання майнових наслідків шлюбу в Англії та Уельсі не знавало ані впливу права ЄС, ані будь-яких багатосторонніх міжнародних договорів. Основним джерелом колізійного регулювання у цій сфері був і залишається судовий прецедент. Єдиною прив'язкою, що використовується англійським судом для визначення права, яке підлягає застосуванню до майнових наслідків шлюбу з іноземним елементом, є *lex fori*. Навіть за наявності вибору права англійський суддя все одно застосовує право Англії та Уельсу до спорів про майнові наслідки подружжя з іноземним елементом.

9. Парні союзи сімейного типу в сучасному міжнародному приватному праві зіштовхуються з юридичним невизнанням у великій кількості держав світу. Більше того, через різні підходи до визначення одних і тих же понять проблеми у визнанні певного союзу і його наслідків можуть виникати навіть між державами, у національному праві яких існує відповідний інститут. Законодавці шляхом застосування різних підходів намагаються вирішити ці питання. Втім, з об'єктивних причин питання кульгаючих правовідносин не зможе бути повністю вирішене у найближчому майбутньому. Тому поки що самі сторони некласичних парних союзів мають проявляти належну обачність, усвідомлювати існуючу фрагментарність у визнанні їх відносин та діяти з урахуванням цього.

10. Залежно від підходу до колізійного регулювання правових і майнових наслідків зареєстрованих партнерств можна виділити три групи держав: 1) держави з базовою прив'язкою до права держави місця реєстрації партнерства (*lex loci registrationis*); 2) держави, що поширюють стандартні шлюбні прив'язки на зареєстровані партнерства; 3) держави, які застосовують інші колізійні прив'язки. Втім, переважна більшість держав світу все ще не має спеціальних колізійних норм

для зареєстрованих партнерств. До таких держав відноситься і Україна. Для ліквідації правового вакууму пропонується доповнити Закон України "Про міжнародне приватне право" новими статтями про дійсність, правові і майнові наслідки зареєстрованих партнерств, в основі яких лежить базова прив'язка місця реєстрації партнерства (*lex loci registrationis*).

11. Попри розповсюдженість фактичних шлюбних відносин, навіть в Європі дуже незначна кількість держав має спеціальні колізійні норми для майнових наслідків подібних відносин. Держави, що спромоглись запровадити такі норми у своєму міжнародному приватному праві, допускають можливість вибору права, а за його відсутності використовують право держави спільного громадянства як основну прив'язку і право держави спільного місця проживання як альтернативну прив'язку. Держави без спеціальних колізійних прив'язок або взагалі відмовляються розглядати подібні спори, або намагаються встановити аналогії з шлюбними, договірними чи зобов'язальними правовідносинами. Закон України "Про міжнародне приватне право" не містить спеціальних колізійних прив'язок для майнових наслідків фактичних шлюбних відносин. З огляду на це, потрібно доповнити Закон новими статтями про існування, правові і майнові наслідки фактичних шлюбних відносин із застосуванням прив'язок щодо обмеженої автономії волі, спільного особистого закону, останнього спільного місця проживання і права суду.

12. Жодна держава світу не має особливих колізійних прив'язок для одностатевих шлюбів. Якщо держава визнає одностатеві шлюби, її суди автоматично поширюють на них існуючі колізійні прив'язки для гетеросексуальних шлюбів. Деякі держави, які не визнають одностатеві шлюби, розглядають іноземні одностатеві шлюби як зареєстровані партнерства і застосовують колізійні прив'язки для партнерств. У той же час більшість держав світу, включно з Україною, не передбачає укладення шлюбів між представниками однієї статі у своєму національному праві, що з урахуванням категорії публічного порядку ставить під сумнів визнання будь-яких правових наслідків іноземних одностатевих шлюбів у таких державах. В Україні не було жодної судової справи,

в якій би розглядались питання визнання майнових наслідків іноземного одностатевого шлюбу. Втім, якщо б така справа надійшла на розгляд українського суду, суддя з високою вірогідністю застосував би застереження про публічний порядок та відмовився визнавати дійсність та майнові наслідки одностатевого шлюбу.

РОЗДІЛ 3. УНІФІКАЦІЯ ПРАВОВИХ НОРМ ЩОДО РЕЖИМІВ МАЙНА ПОДРУЖЖЯ ТА ПАРНИХ СОЮЗІВ СІМЕЙНОГО ТИПУ НА МІЖНАРОДНОМУ РІВНІ

3.1. Уніфікація матеріально-правового регулювання режимів майна подружжя на міжнародному рівні

"Шлюб має глибоко вкорінені соціальні і культурні конотації, що можуть сильно відрізнятись у різних суспільствах" [225] – саме таку характеристику інституту шлюбу надав Європейський суд з прав людини. Дійсно, як було встановлено нами у розділі 1 дисертації, правове регулювання шлюбних відносин у кожній державі має свої істотні національні особливості. Ці особливості зумовлені історичними факторами, відмінностями в культурі, релігії, ментальності, традиціях тощо.

Пожвавлення глобалізаційних процесів і збільшення кількості подружніх відносин з іноземним елементом актуалізувало ці відмінності та стало новим викликом для держав. Найбільш поширеною реакцією на цей виклик стало впровадження спеціальних колізійних прив'язок на національному рівні – тобто використання класичного колізійного методу. Втім, окремі науковці і правники не полишають надій на втілення іншого методу міжнародного приватного права – так званого прямого методу. Його сутність полягає не у вирішенні колізій між відмінними національними системами права, а в повній ліквідації таких колізій. Це досягається шляхом створення єдиного для держав матеріально-правового регулювання майнових наслідків шлюбу. Нижче ми розглянемо існуючі спроби уніфікації матеріального регулювання у цій сфері, а також проаналізуємо, чи можлива така уніфікація в принципі на поточному рівні розвитку міжнародного приватного права.

Першим і найбільш амбітним способом здійснення матеріально-правової уніфікації є прийняття багатосторонніх міжнародних конвенцій на глобальному рівні. Зазвичай подібні конвенції розробляються під егідою певних міжнародних організацій: Міжнародної організації праці (МОП) у сфері трудового права, Міжнародної організації цивільної авіації (ІКАО) у сфері авіаційного права, Комісії

ООН з права міжнародної торгівлі (ЮНСІТРАЛ), Міжнародного інституту з уніфікації приватного права (УНІДРУА) і Конференції ООН з торгівлі та розвитку (ЮНКТАД) у сфері права міжнародної торгівлі тощо. Втім, у підгалузі міжнародного сімейного права наразі немає жодної глобальної міжнародної міжурядової чи неурядової організації, яка б проголосила своєю метою матеріально-правову уніфікацію міжнародного сімейного права загалом чи законодавства про режими майна подружжя зокрема. Єдиний існуючий кандидат на таку позицію – Гаазька конференція з міжнародного приватного права – займається питаннями унормування сімейних відносин переважно на колізійному рівні та не має жодних конвенцій, яка б містила уніфіковані матеріально-правові норми щодо майнових наслідків шлюбу. Відповідно, у світі наразі також відсутня глобальна міжнародна конвенція, яка б встановлювала уніфіковане матеріальне регулювання з питань режимів майна подружжя. Як влучно вказує О.В. Мельниченко, у сфері правового режиму майна подружжя наразі не існує національного чи міжнародного порядку поділу майна – лише національний [8; 7]. Більше того, питання про матеріальну уніфікацію норм у цій сфері наразі не перебуває на порядку денному міжнародної спільноти. Основною причиною цього є істотні розбіжності у культурі, традиціях і принципах сімейного права між країнами різних регіонів: Європи, Азії, Африки, Америки, Австралії та Океанії. Навіть у регіонах з аналогічною культурою, традиціями, релігією та побудовою правової системи (наприклад в європейському регіоні) законодавство держав з питань режимів майна подружжя все одно сильно різниться залежно від країни. З урахуванням цього, на даний момент передумови для розробки глобальної міжнародної конвенції з питань режимів майна подружжя відсутні. Науковий дискурс щодо перспектив глобальної уніфікації влучно підсумував М. Дієтер: "Хоча уніфікація матеріального сімейного права через міжнародний договір є теоретично можливою, трудомісткість розробки та узгодження положень такого договору в поєднанні з обмеженими шансами на його ратифікацію та суто рамковим характером будь-яких норм, які скоріше за все будуть міститись у такому договорі,

вказує на те, що повноцінна та ефективна уніфікація сімейного права не зможе бути досягнута в такий спосіб" [130; 15].

Другим варіантом здійснення уніфікації матеріальних норм щодо режимів майна подружжя є розробка конвенцій чи інших актів на регіональному рівні. Втім, як і у випадку з глобальною уніфікацією, на регіональному рівні поки що відсутні будь-які значні досягнення у цій сфері. Поодинокі спроби реалізувати регіональну матеріально-правову уніфікацію з питань подружнього майна, що мали місце в Європі, поки що не мали істотного успіху.

Однією з відомих спроб є регіональне співробітництво скандинавських держав у сфері сімейного права після 1920-х. О.В. Мельниченко вказує, що ця співпраця призвела до фактичної гармонізації сімейного законодавства Швеції, Нідерландів та Данії у сфері матеріальних норм щодо майнових прав подружжя [226; 10]. Як зазначає В. Пінтенс, її наслідком стало створення спільної скандинавської моделі подружньої власності [22; 45]. Втім, мусимо зауважити, що результатами такого співробітництва не було розроблено жодного проєкту міжнародної конвенції. У країнах Скандинавії відбулось лише певне зближення, взаємопроникнення національних законодавств щодо майнових наслідків шлюбу на основі спільних принципів.

Окремі спроби регіональної уніфікації сімейного законодавства мали місце в рамках Ради Європи. Втім, конвенції Ради Європи переважно стосувались дітей (Конвенція про усиновлення дітей 1967 року, Конвенція про правовий статус дітей, народжених поза шлюбом 1975 року тощо) і жодним чином не торкались проблематики режимів подружнього майна. Станом на сьогодні ані офіційні представники організації, ані західні експерти не вказують на плани Ради Європи зайнятись цим питанням у майбутньому. При цьому судовий орган Ради Європи – Європейський суд з прав людини – постійно вимушений нагадувати, що не має юрисдикції розглядати спори про поділ майна подружжя, адже відповідачем у його справах може виступати тільки держава [227; 6].

Платформою для втілення регіональної гармонізації матеріальних норм щодо режимів майна подружжя могла б стати ЄС. Втім, сімейне право ЄС все ще

перебуває на первинних етапах формування, і будь-які матеріальні уніфікації щодо режимів майна подружжя в ЄС наразі відсутні. Справа в тому, що діючий Лісабонський договір 2007 року прямо не надає ЄС повноваження на гармонізацію матеріальних норм сімейного права. Дійсно, ст. 81 Договору про функціонування ЄС (ДФЄС) дає ЄС повноваження щодо судової співпраці у цивільних справах з транскордонними наслідками, яка може включати здійснення заходів щодо наближення законів держав-членів, зокрема коли це необхідно для нормального функціонування внутрішнього ринку [228]. Втім, гармонізація матеріальних норм саме у галузі сімейного права в установчих документах ЄС не згадується. У цьому немає нічого дивного, адже питання майнових відносин подружжя навряд чи можна вважати таким, що істотно впливає на функціонування внутрішнього ринку [130; 6]. Переважна більшість науковців вважає, що ст. 81 ДФЄС стосується лише заходів у сфері колізійного міжнародного приватного права і не санкціонує гармонізацію матеріального права держав-членів. Така позиція тим більше поширюється на сімейні питання, які європейські експерти називають "чутливою політичною сферою" [229; 691]. Сьогодні загальновизнаним фактом є те, що ЄС не має повноважень у сфері гармонізації матеріальних норм сімейного права [230; 2]. Зокрема, С. Вінклер відносить питання матеріального регулювання майнових відносин подружжя до виключних повноважень держав-членів, а не ЄС [231; 255]. Ця теза підтримується і у вітчизняній науці, зокрема українським науковцем О.С. Простибоженком [232; 379]. Втім, варто відзначити, що на поточному рівні розвитку права ЄС західна доктрина поки що не бачить у цьому істотної проблеми. Як вказує М. Діетер, гармонізація матеріального сімейного права в Європі може в принципі не знадобитись за умови впровадження уніфікованої системи колізійних норм у цій сфері [130; 7-8].

Третім способом досягнення принаймні якогось рівня уніфікації матеріального регулювання є двосторонні міжнародні договори. Втім, для матеріальних норм щодо режимів майна подружжя цей шлях уніфікації також виявився малорезультативним. Абсолютна більшість двосторонніх договорів про правову допомогу не містять матеріально-правових норм щодо режимів майна

подружжя. Зокрема, за результатами нашого аналізу встановлено, що жоден двосторонній міжнародний договір України не містить матеріальних норм у цій сфері. У подібних договорах встановлюються хіба що колізійні норми для особистих і майнових наслідків шлюбу (див. наприклад ст. 25 Договору між Україною і Республікою Польщею про правову допомогу та правові відносини у цивільних і кримінальних справах [233]).

Втім, один успішний приклад двосторонньої матеріально-правової уніфікації норм про режими майна подружжя все ж існує. Мова іде про Конвенцію між ФРН та Французькою Республікою щодо створення факультативного подружнього режиму спільності придбань (2010) [234]. У 2013 році ця Конвенція вступила в силу і стала першим у світі режимом майна подружжя, який був би спільним для двох країн [235; 12].

Як було встановлено в розділі 1 дисертації, Франція і ФРН мають різні легальні режими майна подружжя: французький режим обмеженої спільності проти німецького режиму спільності придбань. Обидва ці режими базуються на діаметрально різних підходах і не можуть бути поєднані в один єдиний режим без втрати своїх визначальних ознак. Саме тому розробники Конвенції вирішили знайти режим, що є аналогічним за правовим регулюванням в обох країнах. Ним виявився режим спільності придбань, що існує у ФРН як базовий легальний режим та у Франції як один із варіантів договірного режиму майна подружжя.

Запропонований у Конвенції режим є факультативним (договірним), тобто застосовується лише тоді, коли подружжя спеціально обрали його до своїх майнових відносин. Згідно з ст. 1 Конвенції обрати цей режим мають право лише ті пари, до режиму майна яких застосовується право держави-учасника Конвенції (тобто право Франції або Німеччини). Це не обов'язково мають бути пари з французьким чи німецьким громадянством, а й будь-які інші пари, які згідно із застосовним правом можуть обрати французьке чи німецьке право як закон, що застосовується до майнових наслідків шлюбу (наприклад подружжя українців, які постійно проживають у Франції). Як вказує А. Фотшл, будь-яка система національного міжнародного приватного права, яка дозволяє парі обрати

французьке чи німецьке право для їх режиму подружнього майна, також дозволяє обрати і режим за Конвенцією [236; 400].

Конвенційний режим спільності придбань за своєю сутністю дуже схожий на німецький легальний і французький договірний режим спільності придбань. Під час перебування у шлюбі він діє як режим роздільності: усе набуте в шлюбі майно вважається особистою власністю кожного з подружжя, кожен із них окремо може користуватись і розпоряджатись таким майном. Єдиним винятком із цього правила є сімейне помешкання, яким жоден із подружжя не може розпоряджатись без згоди іншого. У разі припинення режиму (у зв'язку з розірванням шлюбу, смертю чи за згодою сторін) конвенційний режим проявляє свою спільність. Зокрема, відбувається співставлення первинних та кінцевих активів окремо по кожному з подружжя. До первинних активів відноситься набуте до шлюбу майно; майно, що було успадковане, подароване чи отримане як особисте відшкодування під час шлюбу, а також пасиви на момент укладення шлюбу. Кінцевими активами є майно, що належить кожному з подружжя на дату припинення режиму. Після співставлення первинних і кінцевих активів фіксується приріст у придбаннях по кожному з подружжя. Якщо приріст одного із подружжя перевищує приріст іншого, ця інша сторона згідно з ст. 12 Конвенції може претендувати на компенсацію половини суми від різниці між її придбаннями та придбаннями іншого з подружжя. Компенсація зазвичай відбувається у формі грошових виплат. Деталі регулювання цього режиму, зокрема особливості оцінки вартості первинних і кінцевих активів, є компромісом між французьким і німецьким режимами відкладеної спільності.

Від самого початку роботи над Конвенцією розробники мали амбіції перетворити її на багатосторонній міжнародний договір. Саме тому ст. 21 Конвенції дозволяє будь-якій державі-члену ЄС приєднатись до Конвенції. З 2013 року про такий намір вже заявляли Люксембург, Угорщина і Болгарія [237; 228]. Цікаво, що у 2018 році Бельгія практично повністю скопіювала конвенційний режим до свого Цивільного кодексу та презентувала його як договірний режим участі у придбаннях. Хоча Бельгія врешті-решт не ратифікувала Конвенцію, вона

повернула інтерес до неї у фахових колах. Незважаючи на це, жодна нова держава ЄС поки не приєдналась до Конвенції.

Загалом Конвенція отримала схвальну оцінку науковців. Наприклад, А. Девокс назвала її проривом у галузі міжнародного сімейного права [237; 216], М. Віедерманн – першим кроком до гармонізації європейського сімейного права [238]. У Європарламенті Конвенцію вважають прикладом того, що гармонізація сімейного права на європейському рівні можлива [239]. Деякі спеціалісти навіть стверджують, що Конвенція має потенціал стати майбутнім європейським режимом власності [240; 514]. Ми повністю поділяємо ці позитивні відгуки про Конвенцію. Вона є прикладом успішної матеріальної гармонізації "знизу", доки централізована гармонізація "зверху" через ЄС неможлива. Вибір конвенційного режиму майна подружжя також є вдалим – у багатьох європейських державах режим відкладеної спільності в тому чи іншому вигляді існує або як легальний, або як договірний режим. Вирішення майнових питань шляхом фінансової компенсації різниці у прирості замість повного поділу майна в натурі також спрощує вирішення транскордонних спорів. Вдалим є і формат Конвенції – вона не пропонує державам відмовлятися від своїх базових легальних режимів, а натомість пропонує факультативний договірний режим на вибір сторін. Хоча такий формат все ж не можна назвати повноцінною уніфікацією матеріально-правових норм про майнові наслідки шлюбу, Конвенція однозначно може стати першим кроком до такої уніфікації на теренах Європи. Маємо сподівання, що нещодавнє збільшення інтересу до Конвенції призведе до нових ратифікацій з боку держав-членів ЄС.

Окрім описаних вище видів уніфікації існують також додаткові інструменти, які сприяють її досягненню. Мова іде про акти м'якого права (soft law): принципи, рекомендації, резолюції тощо. Такі акти зазвичай розробляються міжнародними організаціями або науковими установами, не мають обов'язкової юридичної сили та по суті виступають зразком для майбутніх міжнародних конвенцій чи реформ законодавства на національному рівні. Хоча сьогодні в світі не існує жодної міжурядової організації, яка б спеціалізувалась на матеріально-правовій уніфікації чи розробці soft law саме для режимів майна подружжя, певних успіхів у цій сфері

досягнути все ж вдалось. Мова іде про Комісію з європейського сімейного права та її Принципи європейського сімейного права щодо майнових відносин подружжя.

Комісія з європейського сімейного права (Commission on European Family Law – CEFL) була заснована у 2001 році як академічна неурядова фундація. Станом на сьогодні до її складу входить 33 визнані міжнародні експерти у сферах сімейного і порівняльного права, серед яких відомі професори К. Боеле-Волькі, А. Барлоу, Н. Лоу, Ф. Ферранд, Н. Детлоф, Д. Мартіні, М. Антокольська та інші. Як визначає голова CEFL К. Боеле-Волькі, метою організації є вивчення і гармонізація національного сімейного законодавства європейських держав [241; 56]. М.В. Менджул вказує, що основною метою CEFL є започаткування новаторських теоретичних і практичних заходів щодо гармонізації сімейного права в Європі [12; 27]. Деякі науковці бачать ціль CEFL ще амбітніше – так, О.Є. Бурлай вважає її метою організацію роботи по створенню єдиного сімейного права Європи [4; 5-6].

Алгоритм роботи CEFL наступний: підготовка опитувальників для держав з певного питання сімейного права, отримання і систематизація відповідей, порівняльно-правовий аналіз законодавства та підготовка принципів європейського сімейного права з цього питання. Саме в такий спосіб у 2013 році CEFL розробила Принципи європейського сімейного права щодо майнових відносин подружжя. Цей документ став результатом 6 років інтенсивної роботи експертів організації. Хоча Принципи не були офіційно затверджені жодною державою чи міжурядовою організацією, вони вважаються авторитетним джерелом м'якого права в наукових колах.

За своєю правовою природою Принципи є рекомендаційним документом, який містить звід загальних постулатів щодо організації майнових відносин подружжя. Документ складається з преамбули, 3 глав та 58 принципів.

У преамбулі розкривається мета розробки Принципів. Їх автори справедливо зазначають, що існуючі у Європі відмінності у національних законодавствах щодо майнових відносин подружжя заважають вільному руху осіб в Європі. У зв'язку з цим, гармонізація сімейного права була визначена однією з основних цілей Принципів [230].

У Главі І встановлюються загальні права і обов'язки подружжя, які мають застосовуватись завжди незалежно від режиму майна подружжя. Мова в першу чергу іде про принцип рівності у шлюбі (принцип 4:2) і гарантії правоздатності кожного з подружжя (принцип 4:3). Поряд із цим, визначається обов'язок кожного з подружжя робити внесок у потреби сім'ї відповідно до своїх можливостей (принцип 4:4). При цьому такий внесок не обов'язково має бути грошовим – він може виражатись у веденні домашнього господарства, турботі про потреби іншого з подружжя, а також утриманні, вихованні і освіті дітей. Спільним для усіх режимів майна подружжя визначено принцип особливого статусу сімейного помешкання. Так, будь-яке розпорядження сімейним помешканням і предметами домашньої обстановки вимагає згоди обох з подружжя (принцип 4:5). Також встановлюється, що орендоване сімейне помешкання завжди вважається орендованим обома з подружжя, навіть якщо договір укладений на ім'я одного з них. З огляду на це, один із подружжя не може припинити чи змінити умови оренди помешкання без згоди іншого (принцип 4:6). Ще одним важливим принципом є обов'язок кожного з подружжя інформувати іншого про свої активи, борги і значні правочини щодо управління майном у тій мірі, в якій це потрібно для реалізації прав іншого з подружжя (принцип 4:8). Також серед принципів є право подружжя вільно укладати між собою шлюбні договори для врегулювання своїх майнових відносин (принцип 4:9). Слід відзначити, що усі проаналізовані нами європейські правові системи в тому чи іншому вигляді намагаються втілити ці принципи у своєму національному законодавстві з урахуванням місцевої специфіки. Сімейний кодекс України також втілює усі ці принципи, окрім хіба що особливого режиму сімейного помешкання та необхідності інформування іншого з подружжя про свої активи, борги і значні правочини. Українське законодавство захищає права того з подружжя, який не є власником приміщення, через сервітутне право проживання у помешканні як члена сім'ї. Втім, ми повністю погоджуємось з ідеєю М.В. Менджул [242; 121] щодо доповнення Сімейного кодексу України нормою про обов'язок інформування іншого з подружжя про свої активи, борги і значні правочини (принцип 4:8).

Глава II Принципів регулює питання шлюбних договорів щодо майна. В основі глави лежить норма, за якою сторонам дозволяється домовитись про застосовний до них режим майна – як до укладення шлюбу, так і під час перебування в ньому. Така домовленість має бути письмовою і складається нотаріусом чи іншим фахівцем з аналогічними функціями. Такий фахівець або нотаріус зобов'язані надати кожній зі сторін незалежну юридичну консультацію, а також переконатись, що кожен із подружжя розуміє наслідки укладення договору та діє добровільно (принцип 4:13). Варто зауважити, що останній принцип втілений далеко не в усіх законодавствах європейських країн. Так, у Франції чи в Україні нотаріус не зобов'язаний надавати окрему юридичну консультацію кожній зі сторін – лише роз'яснити права та переконатись у добровільності їх дій; роль юридичних радників можуть виконувати адвокати, яких окремо залучили сторони. Ще одним положенням Принципів є обов'язок кожного з подружжя розголошувати іншому інформацію про своє активи і зобов'язання перед укладенням шлюбного договору (принцип 4:12). Попри очевидну доцільність такої норми, відповідне правило відсутнє у сімейному законодавстві низки європейських держав, в тому числі в Україні. З огляду на це, варто було б доповнити Главу 10 СК України нормою про обов'язок сторін шлюбного договору розкривати один одному повну інформацію про свій майновий стан і фінансові зобов'язання на момент укладення договору.

У Главі III Принципів описуються два варіанти режимів подружнього майна: участь у придбаннях (секція А) та режим спільності (секція В).

Режим участі у придбаннях (принципи 4:16 – 4:32) є варіантом класичного режиму відкладеної спільності і за своєю сутністю схожий на німецький режим спільності придбань. Так, під час перебування в шлюбі цей режим діє як режим роздільності. Особисте майно кожного з подружжя поділяється на дві групи: придбання (*acquisitions*) та зарезервоване майно (*reserved property*). До придбань належать усі активи, набуті під час шлюбу, за винятком зарезервованого майна. До зарезервованого майна відноситься: майно, що належало кожному з подружжя до шлюбу; отримані під час шлюбу подарунки і спадщина; активи, отримані внаслідок міни зарезервованого майна; речі для індивідуального користування та

професійних занять; приріст у вартості всіх перелічених активів. Кожен у шлюбі може самостійно розпоряджатись своїм особистим майном, за винятком сімейного помешкання і предметів домашньої обстановки. Борги кожного із подружжя вважаються особистими. У разі припинення режиму (наприклад при розірванні шлюбу) кожен із подружжя має право взяти участь у придбаннях іншого. Вартість чистих придбань чоловіка і дружини на момент припинення режиму порівнюється, і сторона з меншим розміром чистих придбань має право на половину суми, на яку придбання партнера перевищують її придбання. Відшкодування відбувається у грошовій формі, якщо сторони не домовляться про інше. При цьому суд має право присудити сімейне помешкання та предмети домашнього вжитку одному з подружжя, а також у виключних обставинах змінити порядок розподілу приросту або не брати до уваги укладений між сторонами шлюбний договір.

Режим спільності (принципи 4:33 – 4:58) є другим варіантом модельного режиму, що запропонований у Принципах CEFL. За своєю правовою природою він схожий на класичний режим обмеженої спільності, який діє у Франції. Так, спільним майном подружжя вважається усе набуте під час шлюбу майно, за винятком особистого майна. Особистим майном вважаються: дошлюбні активи; подароване і успадковане під час шлюбу майно; активи, отримані внаслідок міни чи інвестування особистого майна; речі для індивідуального користування та професійних занять. При цьому у принципі 4:39 запроваджена презумпція спільності майна: будь-який актив за замовчуванням вважається спільним, якщо не було доведено інше. Також розмежовуються категорії спільних боргів подружжя та особистого боргів кожного із них. Під час дії режиму кожен може самостійно розпоряджатись спільним майном, проте спільна згода вимагається для деяких важливих правочинів (щодо нерухомого майна, значних договорів позики, гарантії чи поруки, а також коштовних подарунків). У разі відсутності згоди правочин може бути визнаний недійсним. Варто виокремити прогресивний принцип 4:44 (2), згідно з яким у випадку відмови одного з подружжя надати згоду на правочин щодо спільного майна інший з подружжя може звернутись до суду з проханням надати право вчинити такий правочин одноосібно. Ця норма дозволяє уникнути випадків

недобросовісного блокування правочинів другим з подружжя і на нашу думку могла б бути перенесена до Глави 8 Сімейного кодексу України "Право спільної сумісної власності подружжя". Наостанок, у разі припинення режиму спільне майно у рівних долях розподіляється між подружжям, якщо сторони не домовились про інше. При цьому суд може присудити одному з подружжя сімейне помешкання, предмети домашньої обстановки і речі для професійних занять, врахувавши їх вартість при розподілі загального масиву спільного майна. Також суд у виключних обставинах може відійти від принципу рівності часток або не брати до уваги укладений між сторонами шлюбний договір.

Цікаво, що у Принципах не передбачений режим роздільності майна подружжя за англійською системою. Втім, основоположний принцип 4:9 дозволяє сторонам укласти між собою будь-які договори щодо режимів подружнього майна. Це означає, що CEFL визнає право подружжя на власний розсуд домовитись про правовий режим роздільності майна.

Таким чином, Принципи CEFL є спробою "примирити" існуючі в Європі режими майна подружжя та звести їх до певного спільного знаменника на засадах справедливості, солідарності та автономії сторін. Голова CEFL К. Боеле-Волькі відмічала складність роботи над документом через значну кількість юридичного матеріалу та відмінності між правовими системами [241; 49]. Експерт CEFL М. Антокольська вказувала, що для визначення кінцевої редакції норм доводилось використовувати концепцію "кращого права" (better law) [243; 162]. Оскільки віднайти спільні засади через значний рівень різноманітності було не завжди можливо, академічні експерти були вимушені брати на себе відповідальність та вирішувати, яка норма з їх точки зору краще відповідає сучасному рівню розвитку суспільних відносин на європейському континенті. І навіть з урахуванням цього, експерти CEFL все одно не змогли обрати лише один режим майна подружжя та зупинились на описі двох режимів: участі у придбаннях та спільності.

Попри рекомендаційний характер Принципів, вони однозначно можуть служити джерелом натхнення для вдосконалення національного законодавства. Зокрема, доробок CEFL при реформуванні свого законодавства ретельно вивчала

Португалія, Норвегія, Бельгія і Шотландія [240; 505]. Як вірно відмічає М.В. Менджул, Принципи утверджують ідею можливості гармонізації сімейного права ЄС та його уніфікації, а також є підґрунтям для внесення змін до національних законодавств держав-членів та розробки загальноєвропейських актів [244; 188]. Західні науковці підтримують таку позицію та наголошують на важливості Принципів CEFL як джерела м'якого права у процесі європеїзації сімейного права [231; 264]. На наше переконання, Принципи можуть стати першим кроком для зближення законодавств європейських держав на регіональному рівні.

Окремо варто розглянути питання щодо того, чи можлива уніфікація норм щодо режимів майна подружжя в принципі. У міжнародному приватному праві завжди існувало дві взаємовиключні тенденції: з одного боку тенденція до інтеграції та взаємного зближення законодавств держав, а з іншого – до захисту власного суверенітету, національних і культурних особливостей. Серед науковців поширеною є думка, що сімейне право поки що знаходиться під переважаючим впливом другої тенденції. Ще у 1968 році В. Мюллер-Фреінфелс відзначав: "Концепції сімейного права особливо знаходяться під впливом моральних, релігійних, політичних та психологічних факторів. Сімейне право має тенденцію до інтровертності, оскільки історичні, расові, соціальні та релігійні погляди відрізняються залежно від країни та створюють різні системи сімейного права" [245; 175]. Так у другій половині ХХ ст. виник відомий у науці міжнародного сімейного права "аргумент про культурні обмеження" (cultural constraints argument). Його сутність полягала в тому, що культурні, історичні та соціальні особливості різних держав зумовлюють неможливість гармонізації та уніфікації матеріальних норм сімейного права. На думку апологетів цієї теорії, нові норми сімейного права не зможуть закріпитись у чужому для них соціально-культурному контексті. М. Дієтер відмічав, що порівняно з багатьма іншими галузями права сімейне право має локальну природу [130; 9]. Відомий вчений О. Кан-Фреунд взагалі назвав уніфікацію норм сімейного права "безнадійним квестом" [246; 141]. Сьогодні позицію про те, що національні особливості створюють труднощі для

уніфікації міжнародного сімейного права, підтримує багато українських дослідників [244; 187].

Втім, протягом останніх 20 років деякі вчені почали переглядати свої радикальні погляди на аргумент про культурні обмеження. Наприклад, на думку Дж. Майлза і Дж. Шерпе держави рухаються до схожих соціально-економічних моделей, що у свою чергу робить гармонізацію можливою [87; 425-426]. М. Антокольська також вказує, що держави рухаються в одному напрямку, просто з різними швидкостями [19; 501]. Німецька дослідниця Н. Детлоф висловила припущення, що гармонізація сімейного права не призведе до втрати культурної ідентичності, принаймні якщо мова іде про європейський континент [247; 59-60]. Так виникла нова теорія відносної автономії права, яка не визнає всеохоплюючий зв'язок сімейного права і особливостей суспільства. На фоні цього почалось вивчення процесів гармонізації у сімейному законодавстві – тобто процесів, які мають наслідком збільшення рівня одноманітності у законодавстві різних держав. У вітчизняній науці питання доцільності гармонізації сімейного права також вивчали М.В. Менджул, О.В. Розгон, О.А. Явор, Л.В. Красицька та інші. Окремо варто підкреслити абсолютно резонну думку О.В. Розгон: "Гармонізація (зближення, уніфікація) з урахуванням норм міжнародного сімейного права не повинна призводити до повної єдності (ідентичності)" [248; 67].

У цьому контексті варто звернути увагу на класифікацію видів гармонізації у сімейному праві, що запропонована М. Антокольською [19; 16-26]:

- 1) Гармонізація "зверху" – вид гармонізації, яку цілеспрямовано санкціонує певний вищий орган через юридично обов'язкові інструменти. Типовим прикладом тут є ЄС, де гармонізація досягається шляхом прийняття вторинного законодавства (директив, регламентів). Втім, навіть сама М. Антокольська досить скептично ставляться до методології свідомої гармонізації "зверху" у матеріальному регулюванні майнових відносин подружжя.
- 2) Свідома гармонізація "знизу" – вид гармонізації, за якого наближення законодавства не санкціонується якимось вищим органом, а натомість

досягається через координовані зусилля. Така гармонізація може відбуватись шляхом розвитку спільних наукових проєктів, розробку модельних принципів під егідою міжнародних організацій тощо. Гарним прикладом тут є описана нами робота CEFL щодо розробки Принципів, які можуть слугувати орієнтирами для національних законодавців при оновленні національного сімейного права.

- 3) Спонтанна гармонізація "знизу" (конвергенція) – спонтанне наближення правових норм держав, яке відбувається в рамках еволюційного наближення правових систем. Існує вірогідність, що усі правові системи рано чи пізно досягнуть схожих рішень з різних вихідних точок.

М. Дієтер вказує, що за рахунок усіх цих видів гармонізації в сучасному сімейному праві стало набагато менше протиріч з таких істотних питань як статева рівність, надання рівних прав позашлюбним дітям, свободи розірвання шлюбу. На його думку, сьогодні основні розбіжності стосуються порядку імплементації та правових наслідків втілення цих принципів [130; 9]. Тобто загальних напрямків і трендів є єдиними – відрізняються лише засоби їх досягнення. Подібні тенденції відмічають не лише іноземні, а й українські науковці. Так, Я.В. Новохатська вказує на тенденцію взаємного перетікання і запозичення правових засобів з однієї системи правового регулювання майнових відносин подружжя, що певною мірою призводить до їх зближення і конвергенції [17; 5].

На підтвердження факту гармонізації науковці вказують, що усі класичні європейські режими майна подружжя у тій чи іншій мірі відповідають трьом ключовим принципам: рівності, солідарності та автономії [19; 496]. По-перше, усі європейські режими майна подружжя відповідають принципу рівності. У режимі обмеженої спільності кожен із подружжя має право управляти своїм особистим майном та брати рівну участь в управлінні спільним майном. Натомість в англійській системі роздільності кожен може вільно розпоряджатись своїм майном та мати рівне право на розпорядження певними категоріями захищених активів, наприклад сімейним помешканням. Окрім цього, правила судового поділу майна не залежать від статі. По-друге, спільним для усіх європейських режимів майна

подружжя також є принцип солідарності. Так, кожен із подружжя несе рівну відповідальність за добробут сім'ї. Суто фінансовий внесок у благополуччя сім'ї юридично не впливає на обсяг прав кожного із членів сім'ї. Втім, як відмічає Б. Браат, принцип солідарності краще дотримується у режимах спільності, адже одразу після укладення шлюбу сторони починають накопичувати спільно нажите майно [249; 416]. По-третє, в усіх класичних режимах майна подружжя існують принципи автономії сторін. Кожен із подружжя є незалежним суб'єктом, має право вільно реалізовувати свої цивільні права і обов'язки за винятком певних визначених випадків. Втім, у режимі роздільності принцип автономії виражений набагато яскравіше, ніж у режимі обмеженої чи відкладеної спільності. Зокрема, в англійській системі кожен із подружжя може вільно розпоряджатись практично будь-яким набутих під час шлюбу майном без згоди іншого.

Отже, різні режими майна схожі на функціональному рівні, оскільки мають в основі принципи рівності, автономії та солідарності. При цьому не можна сказати, що якась система є кращою за іншу – у кожній із них просто існують різні точки балансу між принципами рівності, автономії і солідарності. Але попри схожість у принципах, у кожному з цих режимів вони досягаються абсолютно різними законодавчими способами. Незважаючи на спільні тренди, різноманітність у правовому регулюванні майнових відносин подружжя у різних країнах сьогодні приблизно така ж сама, як і 250 років тому [19; 496]. Як свідчить аналіз, проведений у розділі 1 дисертації, навіть базові європейські режими майна подружжя містять абсолютно різні погляди на правовий режим набутого під час шлюбу майна, шлюбні договори, судову дискрецію при поділі майна тощо. Як зазначає В. Пінтенс, саме ця різниця у правовому інструментарії систем спільності і роздільності заважає створити єдиний європейський режим майна за замовченням на основі *jus commune* [22; 43]. Взаємна конвергенція безумовно відбувається, проте переважно має місце між представниками однієї групи держав – представників обмеженої, відкладеної спільності чи роздільності. У той же час ці системи залишаються принципово різними та відмінності між ними не можуть бути просто перекреслені.

Станом на сьогодні дискусія щодо реалістичності уніфікації норм сімейного права далека від завершення. Як вказує М. Дієтер, незважаючи на існуючі процеси конвергенції, рівень унікальності у національних підходах залишається досить значним [130; 10]. Самі ж прихильники гармонізації відзначають, що навіть у Європі поки що зарано говорити про наявність широкого консенсусу щодо необхідності уніфікації матеріального сімейного права [19; 159]. Звісно, про наявність такого консенсусу між державами регіону Європи і регіонів Азії чи Африки поки що не може бути і мови. Хоча теоретична можливість здійснити таку матеріально-правову уніфікацію існує, на даному етапі спроби її реалізації на нашу думку не будуть результативними.

Втім, як вказує Г. Віллекенс, навряд чи нас чекає "кінець історії" у розвитку міжнародного сімейного права, особливо в питаннях права власності подружжя [250; 60]. Хоча глобальна матеріально-правова уніфікація на даний момент є об'єктивно неможливою, з плином часу вона може стати реальністю. Наразі держави мають усіма можливими способами заохочувати ініціативи низової гармонізації через м'яке право, а також не перешкоджати еволюційній конвергенції, яка поступово зближує національні правові системи. Окрім цього, перспективними є дво- і багатосторонні домовленості між сусідніми державами про створення спільних режимів майна подружжя. Зразком для цього може слугувати перша у своєму роді франко-німецька Конвенція 2013 року.

3.2. Уніфікація колізійного регулювання майнових наслідків шлюбу на міжнародному рівні

Якщо ще 50 років тому транскордонні шлюби та подружні відносини з іноземним елементом вважались виключенням, сьогодні це – нова норма нашого життя. Такі зміни поставили держави перед необхідністю шукати юридичні механізми, які б могли адресувати ці виклики. Звісно, оптимальною відповіддю на такі виклики могла б стати повна матеріально-правова уніфікація норм про майнові відносини подружжя. Втім, з урахуванням тенденцій розвитку міжнародного сімейного права подібна матеріальна уніфікація навряд чи можлива у найближчій

перспективі. Альтернативною опцією є запровадження колізійних прив'язок у законодавстві держав на національному рівні. Цей варіант дозволяє вирішити певний обсяг задач, проте одночасно породжує і нові проблеми. Так, різні держави можуть запроваджувати абсолютно різні колізійні прив'язки для одних і тих же правовідносин, що створює проблеми при правозастосуванні та збільшує рівень невизначеності для сторін правовідносин. Як вірно вказує В.В. Попко, навіть незначні розбіжності у нормах можуть суттєво відбиватись на вирішенні конкретних справ [251; 10]. З огляду на це, логічним є прагнення держав до уніфікації норм колізійного регулювання на міжнародному рівні в рамках універсальних, регіональних чи двосторонніх інструментів.

Питання щодо універсальної кодифікації норм міжнародного приватного права у різних підгалузях традиційно опрацьовується в рамках профільних міжнародних організацій. На жаль, наразі у світі відсутня будь-яка глобальна міжнародна організація, яка б визначила своєю основною метою здійснення уніфікації колізійних норм саме у сфері міжнародного сімейного права. Втім, питання розробки колізійних норм у сфері сімейних відносин є одним із фокусів роботи Гаазької конференції з міжнародного приватного права – однієї з найбільших міжурядових організацій, яка займається розробкою колізійних норм у різних підгалузях міжнародного сімейного права. Організація функціонує з 1893 року та наразі об'єднує в собі 90 держав-членів та 1 регіональне утворення – ЄС [252]. Метою функціонування Гаазької конференції є саме розробка норм про вибір права, юрисдикцію, визнання і виконання судових рішень, а не розробка уніфікованих матеріальних норм чи принципів, як це наприклад робить УНІДРУА [253; 871]. За 130 років свого існування Гаазька конференція розробила 44 конвенції, 12 з яких стосуються сфери міжнародного сімейного права. Лише дві з цих 12 конвенцій мають безпосереднє відношення до колізійних норм щодо режимів майна подружжя: Гаазька конвенція про колізійні норми щодо наслідків шлюбу для прав і обов'язків подружжя щодо їх особистих відносин та відносин щодо власності (1905) і Гаазька конвенція про право, застосовне до режимів власності подружжя (1978).

Гаазька конвенція 1905 року стала першою в світі спробою запровадити уніфіковане колізійне регулювання питань майна подружжя на міжнародному рівні. Вона відноситься до так званих "старих" Гаазьких конвенцій – тобто конвенцій, які були розроблені Гаазькою конференцією за перші 50 років її діяльності та наразі замінені більш сучасними міжнародними договорами. Конвенція 1905 року дозволяла подружжю у шлюбному договорі самостійно обрати право, яке б застосовувалось до майнових наслідків шлюбу. При цьому дійсність такого договору та його наслідки встановлювались за правом громадянства чоловіка на момент укладення шлюбу, а у разі укладення договору вже під час шлюбу – правом держави громадянства подружжя на момент укладення шлюбного договору. Це ж право визначало, чи можливо та якою мірою подружжя може обирати інше застосовне право. Якщо ж вибір права не здійснювався, то згідно з ст. 2 Конвенції до майнових наслідків шлюбу щодо рухомого і нерухомого майна застосовувалось громадянство чоловіка, яке він мав на момент укладення шлюбу [254]. При цьому подальша зміна громадянства чоловіка чи дружини будь-якого впливу на майнові наслідки шлюбу не мала.

Конвенція 1905 року була прогресивною на момент її укладення, оскільки давала можливість реалізації *lex voluntatis*, а також встановлювала чітку колізійну прив'язку за умови відсутності вибору права. Конвенція була ратифікована 9 державами: Німеччиною (1905), Францією (1912), Італією (1912), Нідерландами (1912), Португалією (1912), Румунією (1912), Швецією (1912), Бельгією (1913) та Польщею (1929). Втім, переважна більшість держав пізніше денонсувала цю Конвенцію, і наразі вона діє лише для Італії, Португалії та Румунії. Як вказує В. Пінтенс, основною причиною цьому стала архаїчна прив'язка до громадянства чоловіка, яка почала суперечити уявленням про рівність та недискримінацію у шлюбі [16; 1237].

На початку 1970-х у професійних колах заговорили про необхідність нової уніфікації колізійних норм щодо режимів майна подружжя. Так, у 1974 році відомий французький науковець Г. Дроз порушив питання щодо розробки нової міжнародної конвенції у цій сфері [255; 27]. Після декількох років роботи Гаазька

конференція розробила нову Гаазьку конвенція про право, застосовне до режимів власності подружжя (1978) [167]. Конвенція регулює виключно питання визначення права, що застосовується до режимів майна подружжя. Питання утримання, спадкування чи правоздатності подружжя знаходяться поза межами її регулювання. Конвенція була відкрита до підписання у 1978 році та вступила в силу 1 вересня 1992 року після набрання необхідного мінімуму в три ратифікації. Наразі конвенція підписана 5 державами (Нідерланди, Люксембург, Франція, Португалія, Австрія) та ратифікована лише 3 із них (Нідерланди, Люксембург, Франція) [256]. Цікаво, що після останньої ратифікації Нідерландами у 1992 році жодна інша держава до Конвенції не приєдналась. У той же час слід зауважити, що положення Конвенції застосовуються у Нідерландах, Люксембурзі і Франції навіть тоді, якщо громадянство чи постійне місце проживання подружжя або застосовне право не є правом договірної держави.

Традиційно Конвенція надає пріоритет *lex voluntatis* – так, у ст. 3 і 6 подружжю дозволяється самотійно обрати застосовне право. Для забезпечення виконання принципу тісного зв'язку вибір права обмежений декількома юрисдикціями. Так, до укладення шлюбу сторони можуть обрати один із трьох варіантів: а) право держави громадянства одного з подружжя на момент вибору права; б) право держави, де один із подружжя має постійне місце проживання на момент вибору права; в) право першої держави, де один із подружжя встановив нове постійне місце проживання після укладення шлюбу. Якщо вибір права буде здійснюватися вже під час перебування в шлюбі, перелік варіантів є навіть більш обмеженим: а) право держави громадянства одного з подружжя на момент вибору права; б) право держави, де один із подружжя має постійне місце проживання на момент вибору права. Обране таким чином право застосовується до усього масиву подружнього майна. При цьому для усіх чи деяких об'єктів нерухомого майна подружжя завжди може обрати право держави, де таке майно знаходиться. Це означає, що Конвенція допускає так званий *dépeçage* – коли різні питання в межах однієї справи регулюються правом різних держав.

Якщо ж подружжя не здійснило вибір права, згідно з ст. 4 Конвенції до режиму їх майна застосовується право держави, де подружжя встановило своє перше спільне місце проживання після укладення шлюбу. Втім, до режиму майна має застосовуватись право держави спільного громадянства подружжя, якщо:

- 1) така держава зробила спеціальну декларацію за ст. 5 Конвенції та її застосування не виключається п. 2 нижче;
- 2) така держава не є стороною Конвенції та згідно з нормами її міжнародного приватного права має застосовуватись внутрішнє право такої держави, і при цьому подружжя встановили своє перше спільне місце проживання після шлюбу (а) у державі, що зробила декларацію за ст. 5 Конвенції; або (б) у державі, яка не є стороною Конвенції та норми міжнародного приватного права якої також передбачають застосування права спільного громадянства подружжя;
- 3) подружжя не встановило своє перше спільне місце проживання після укладення шлюбу в одній державі.

Як вказують фахівці, у такий спосіб автори Конвенції намагались знайти компроміс між двома популярними базовими прив'язками – спільного громадянства і спільного місця проживання [16; 1242]. Важливим є також той факт, що у разі відсутності у подружжя першого спільного місця проживання чи спільного громадянства у якості прив'язки "останньої надії" передбачений принцип тісного зв'язку – тобто застосування права, з яким їх режим майна подружжя найбільш тісно пов'язаний з урахуванням усіх обставин.

Якщо подружжя не обрало застосовне право та не уклало шлюбний договір, право держави нового спільного місця проживання в деяких випадках може почати застосовуватись замість попереднього застосовного права. Згідно з ст. 7 Конвенції така ситуація зокрема можлива у випадках, якщо нове постійне спільне місце проживання не змінюється протягом 10 років.

Для забезпечення тісного зв'язку в ст. 7 Гаазької конвенції встановлено три випадки, коли застосовне право може автоматично змінитись: а) коли подружжя встановить своє постійне місце проживання у державі свого спільного

громадянства; б) коли подружжя прожило у певній державі більше 10 років після укладення шлюбу; в) якщо подружжя не мало спільного місця проживання після укладення шлюбу (і відповідно до режиму майна застосовувалось право держави їх спільного громадянства) – коли вони встановлять спільне постійне місце проживання у одній державі.

Загалом Конвенція складається із 31 статті та є досить складною для розуміння звичайних громадян. Надмірно розгалужена система колізійних прив'язок та підстави для автоматичної зміни застосовного права можуть вважатись причинами її непопулярності. Попри значну критику та лише три ратифікації, іноземні фахівці все ж відзначають Гаазьку конвенцію 1978 року як віху в розвитку міжнародного сімейного права. К. Боеле-Волькі вказує, що Конвенція стала джерелом натхнення для написання колізійних норм навіть у тих державах, які її не ратифікували – наприклад у Фінляндії та Швеції. За її словами Конвенція також вплинула на міжнародне визнання принципу автономії волі сторін щодо майнових наслідків шлюбу в різноманітних юрисдикціях [241; 52]. У вітчизняній науці до Конвенції відносяться як до авторитетного джерела, яким можна керуватись при подальшому розвитку міжнародного приватного права в Україні – на це вказували О.Є. Бурлай [4; 14], М.В. Менджул [12; 51] та інші науковці. Втім, на нашу думку ратифікація Гаазької конвенції 1978 року не є пріоритетом України станом на сьогодні з огляду на не виправдано складну систему колізійних прив'язок і незначну кількість держав-учасниць Конвенції. Попри це, варто відзначити значну важливість діяльності Гаазької конференції для розвитку міжнародного приватного права. Як зазначають науковці, саме в рамках діяльності Гаазької конференції було досягнуто найбільш вагомих результатів щодо уніфікації норм у сфері сімейного права [4; 4-5]. Гаазька конференція дійсно є гарним форумом для розробки нових конвенційних інструментів щодо вирішення колізій у сфері майнових відносин подружжя. Важливим при цьому є те, що приєднатись до будь-якої такої конвенції зможуть не лише учасники Гаазької конференції, а й інші держави світу. Саме тому варто продовжувати науковий аналіз і дискурс питань щодо режимів майна подружжя в форматі Гаазької

конференції, і Україна як повноправний член організації має докладати зусиль до активізації такої діяльності.

Спроби уніфікації колізійних норм щодо режимів майна подружжя за допомогою конвенцій мали місце і на регіональному рівні. Тут слід окремо виділити Скандинавську конвенцію щодо окремих положень міжнародного приватного права про шлюб, усиновлення та опікунство. Конвенція була ратифікована у 1931 році п'ятьма скандинавськими країнами: Норвегією, Данією, Фінляндією, Ісландією та Швецією [257]. У 2006 році положення Конвенції були істотно доопрацьовані, і нова редакція Конвенції почала діяти для цих п'яти держав з 1 грудня 2008 року.

Скандинавська конвенція застосовується до подружжя, яке на момент укладення шлюбу мало громадянство у одній з п'яти країн та після одруження продовжують мати громадянство і місце проживання у одній з цих країн. К. Боеле-Волькі вказує, що у такий спосіб автори Конвенції прагнули підтримати вільний рух осіб в межах Скандинавії [241; 52]. Відповідно до ст. 3-а Конвенції подружжя може обрати право держави-сторони Конвенції, якщо один із подружжя є громадянином чи має постійне місце проживання у такій державі-сторони Конвенції на момент вибору права. При цьому такий вибір права може бути здійснений як до, так і після укладення шлюбу. Якщо ж один чи обидва з подружжя переїдуть до іншої держави-сторони Конвенції і стануть там постійно проживати, вони також матимуть змогу обрати право цієї держави [16; 1241]. Якщо сторони не обирали застосовне право, до їх фінансових відносин згідно з ст. 3 (1) Конвенції застосовується право держави, в якій подружжя постійно проживало на момент укладення шлюбу (за умови, що обидва з подружжя є громадянами держави-учасниці Конвенції). Якщо ж подружжя пізніше переїхало до іншої договірної держави та прожило там принаймні 2 роки, застосовним стає право цієї держави. Якщо ж подружжя раніше проживало в цій державі разом чи обидва з них мають громадянство цієї держави, право такої держави стає застосовним відразу без 2-річного очікування (ст. 3 (2) Конвенції). При цьому коли подружжя підпадає під положення ст. 3 Конвенції, проте пізніше переїжджає до держави, що не є стороною

Конвенції, Конвенція не застосовується до їх фінансових відносин (ст. 4-а Конвенції).

Отже, Скандинавська конвенція є цікавим прикладом регіональної уніфікації колізійних норм міжнародного сімейного права. Втім, сфера її дії поширюється лише на 5 держав і навряд чи буде розширена, оскільки Конвенція розроблена виключно під скандинавський регіон та з урахуванням його специфіки.

На окрему увагу заслуговують досягнення Європейського Союзу в сфері уніфікації колізійних норм щодо режимів майна подружжя. Ці питання детально розкривались автором дисертації у окремому науковому дослідженні [258]. Так, питання режиму майна подружжя у шлюбах з іноземним елементом почало стрімко набирати актуальність для Європейського Співтовариства ще на початку 2000-х років. У 2007 році в ЄС вже налічувалось 16 млн міжнародних шлюбів, а судові витрати на юридичні послуги у відповідних транскордонних спорах оцінювались у вражаючу суму 1,1 млрд євро на рік [259]. Станом на початок 2020 року 3% населення ЄС проживало на території держави-члена ЄС, в якій вони не мали громадянства, а 5% проживаючих на території ЄС осіб були громадянами третіх держав [260]. Всі ці фактори впливають на кількість транскордонних пар і майнових спорів з іноземним елементом, а отже – і на пріоритети ЄС щодо розробки уніфікованого колізійного регулювання цих питань.

Європейське Співтовариство отримало компетенцію у сфері розробки норм міжнародного приватного права 1 травня 1999 року з вступом в силу положень Амстердамського договору [261; 330]. Після цього у європейських наукових колах почали активно обговорюватись питання уніфікації колізійних норм міжнародного приватного права. Оскільки одним із пріоритетів ЄС був розвиток спільного економічного простору і спрощення руху осіб, важливе місце у цих обговореннях посідали саме питання майнових відносин подружжя з іноземним елементом. У 2006 році Єврокомісія підготувала Зелену книгу (Green paper) щодо колізійних норм з питань режимів майна подружжя, юрисдикції та взаємного визнання [14]. Цей документ являв собою опитувальник із 23 питань, метою якого було з'ясувати погляди урядів держав-членів ЄС, а також європейських юридичних асоціацій і

провідних науковців на колізійне регулювання майнових наслідків шлюбу, фактичних шлюбних відносин і партнерств. Через два роки Єврокомісія отримала від стейкхолдерів відповіді на опитувальник і почала роботу над відповідним нормативним актом. Приблизно в цей же час 1 грудня 2009 року вступив в силу Лісабонський договір, що істотно розширив повноваження ЄС у сфері міжнародного приватного права. Так, ст. 81 Договору про функціонування Європейського Союзу (ДФЄС) надала ЄС компетенцію здійснювати заходи щодо наближення законодавства держав-членів, в тому числі у сфері колізійного регулювання сімейних відносин [228]. Саме ця стаття ДФЄС і стала правовою базою для розробки вторинного права ЄС щодо колізійного регулювання режимів майна подружжя.

Уніфікацію колізійних норм щодо режимів майна подружжя в ЄС вирішили реалізовувати саме через механізм регламенту, а не директиви чи багатостороннього міжнародного договору. Перевага регламенту полягала в тому, що він не потребує ратифікації держав, має пряму дію і примат над національним правом держав-членів ЄС. Після кількох років роботи Єврокомісія у 2011 році презентувала проєкт регламенту щодо юрисдикції, застосовного права, визнання і виконання рішень щодо режимів майна подружжя, а також проєкт окремого регламенту щодо майнових наслідків зареєстрованих партнерств. На жаль, під час обговорення проєктів не вдалось досягти одноголосності всіх 28 держав щодо прийняття цих двох регламентів. З огляду на це, була застосована концепція "Європи різних швидкостей" [232; 387]. Регламенти були прийняті через механізм посиленого співробітництва, який замість одноголосності вимагає згоди лише 9 чи більше держав-членів ЄС (ст. 20 Договору про ЄС, ст. 326-334 ДФЄС). Кожна держава-член ЄС могла на власний розсуд приєднатись або відмовитись від участі у вказаних регламентах.

Станом на сьогодні до Регламенту ЄС №2016/1103 щодо режимів майна подружжя і Регламенту ЄС №2016/1104 щодо майнових наслідків зареєстрованих партнерств приєдналось 18 держав-членів ЄС: Бельгія, Болгарія, Кіпр, Чехія, Німеччина, Греція, Іспанія, Франція, Хорватія, Італія, Люксембург, Мальта,

Нідерланди, Австрія, Португалія, Словенія, Фінляндія та Швеція [262]. У інших 9 державах-членах ЄС, які не приєднались до Регламентів, продовжують застосовуватись національні колізійні прив'язки щодо режимів майна подружжя. Мова іде про Польщу, Угорщину, Данію, Естонію, Ірландію, Латвію, Литву, Словаччину і Румунію [263; 17]. Втім, якщо певна колізійна норма Регламенту буде вказувати на право держави, яка не є учасницею Регламенту або навіть не є членом ЄС, право такої держави все одно підлягатиме застосуванню.

Регламент ЄС №2016/1103 регулює питання визначення компетентного суду, застосовного права та визнання і виконання судових рішень щодо режимів майна подружжя. При цьому Регламент не містить норм щодо утримання і спадкування, адже ці питання регулюються окремими регламентами ЄС. Оскільки Регламент вступив у силу 29 січня 2019 року, він застосовується лише до тих пар, які одружились чи обрали застосовне право до режиму майна подружжя за правилами Регламенту після 29 січня 2019 року [264; 14]. Норми Регламенту застосовуються незалежно від громадянства чи постійного місця проживання подружжя – навіть коли обидва з подружжя не є громадянами ЄС і проживають за його межами. Якщо суд держави-учасниці Регламенту визнає себе таким, що має юрисдикцію у майновому спорі подружжя з іноземним елементом, до такого спору будуть застосовувати прив'язки Регламенту.

Регламент ЄС №2016/1103 не охоплює питання існування, дійсності чи визнання шлюбу. Визначення поняття "шлюб" також віднесено до компетенції національного права кожної держави-учасниці Регламенту [265]. З огляду на це, Регламент застосовується до одностатевих шлюбів лише у тих державах, де одностатевий шлюб можливий за національним правом. Наприклад, німець і француз одружились у Німеччині в 2020 році та після цього переїхали на постійне проживання в Італію. У 2021 році вони вирішили розірвати шлюб та припинити режим подружнього майна, для чого звернулись у італійський суд. Оскільки Італія не визнає одностатеві шлюби, італійський суд не буде застосовувати до такого спору колізійні норми Регламенту №2016/1103 щодо майнових наслідків шлюбу.

Але якби справа розглядалась в Німеччині, де визнаються одностатеві шлюби, німецький суд застосовував би колізійні прив'язки з Регламенту №2016/1103.

Регламент №2016/1103 вперше у законодавстві ЄС та праві усіх держав-членів ЄС встановив визначення поняття "режим майна подружжя" [232; 392]. Так, згідно з ст. 3 Регламенту режимом майна подружжя є сукупність правил щодо майнових відносин між подружжям та їх відносин з третіми особами, які виникають внаслідок шлюбу чи його розірвання [129]. Що ж до права, яке має застосовуватись до режиму майна подружжя, у Регламенті традиційно врегульовано дві ситуації: коли подружжя домовилось про застосовне право і коли такої домовленості немає. Для кожного із цих кейсів Регламент встановив свої колізійні прив'язки.

Як і будь-який інший прогресивний акт, Регламент надає пріоритет принципу автономії волі сторін. Подружжя може самостійно обрати право, що застосовується до режиму їх майна – як до укладення шлюбу, так і під час перебування в ньому. Згідно з ст. 22 Регламенту такий вибір права обмежений (1) правом держави постійного місця проживання обох чи одного з подружжя на момент вибору права; (2) правом держави громадянства будь-кого з подружжя на момент вибору права. Цікаво, що європейські автори вважають таке коло опцій для вибору права "широким" [263; 18]. При цьому варто відмітити, що подружжя не може обрати право абстрактної держави, в якій вони будуть проживати у майбутньому на момент виникнення майнового спору. Вибір такого права стане можливим тільки після переїзду до такої держави та внесення відповідних змін до шлюбного договору. Європейські дослідники вважають це одним із недоліків Регламенту [266].

Вибір застосовного права зворотної сили не має, якщо тільки подружжя не домовилось про інше. Якщо ж подружжя все-таки домовилось про ретроактивне застосування обраного права, така домовленість не повинна зачіпати права третіх осіб. Формальні вимоги до договору про вибір права окреслені у ст. 23 Регламенту: він має бути укладений письмово, містити дату і підписи сторін, а також включати додаткові формальні вимоги за національним правом держави місця спільного

проживання подружжя (або якщо така держава відсутня – то вимоги держави місця проживання хоча б одного із них). Разом із вибором права сторони також можуть погодити конкретний режим майна подружжя з обраного ними національного права (режим обмеженої спільності, режим відкладеної спільності тощо), а також визначити компетентний суд для вирішення спорів.

Важливим питанням у Регламенті є вплив обраного права на третіх осіб. Так, згідно з ст. 28 Регламенту подружжя не може посылатись на право, обране до режиму майна подружжя, у спорах з третьою особою, якщо тільки така третя особа не знала чи з урахуванням належної обачності мала б знати про застосовне право. Ця норма потрібна, щоб захистити інтереси третіх осіб і сталість цивільного обігу. Прикладом таких третіх осіб можуть бути люди, які купляють у подружжя нерухомість. Покупцям вкрай важливо розуміти застосовне право – воно зокрема може вплинути на те, чи потрібно отримувати письмову згоду від обох з подружжя на такий продаж.

Незважаючи на усіяке заохочення до вибору права, за статистикою більшість транскордонних пар все одно не домовляються про застосовне право [267; 115]. Тому в ст. 26 Регламенту передбачена серія колізійних прив'язок, які використовуються а ргіогі за відсутності вибору права. Зазначені прив'язки застосовуються по чергово за каскадним принципом:

- 1) Первинним застосовним правом є право держави, де подружжя мало перше спільне постійне місце проживання після одруження. Ця прив'язка є продовженням традицій Гаазької конвенції про режими майна подружжя 1978 року, яка також передбачає цю колізійну норму як базову. Хоча у національному законодавстві багатьох європейських держав основною колізійною прив'язкою було право спільного громадянства подружжя, ЄС все-таки вирішило відійти від цього тренду [268; 10-11]. Це само по собі не вказує на недолугість прив'язки до спільного громадянства, а лише свідчить про обраний ЄС підхід. При цьому в наукових колах досі точаться суперечки з приводу того, чому прив'язка у Регламенті встановлена саме до першого, а не до останнього спільного місця

проживання подружжя [16; 1244]. З одного боку, прив'язка до першого спільного місця проживання забезпечує стабільність, а з іншого – може призводити до ситуацій, коли застосовне право не має тісного зв'язку з правовідносинами, оскільки подружжя вже багато років тому переїхало в іншу державу. Усвідомлюючи можливість такої ситуації, у ч. 3 ст. 26 Регламенту передбачено спеціальне застереження (escape clause). За виключних обставин на прохання однієї із сторін суд має право застосувати право іншої держави, якщо така сторона доведе: а) що подружжя мало останнє спільне місце проживання у такій державі значно більш тривалий час, ніж у державі, де вони мали перше спільне місце проживання; б) що обидва з подружжя спирались на право такої держави про організації чи плануванні своїх майнових відносин.

- 2) Наступною прив'язкою є право держави спільного громадянства подружжя на момент укладення шлюбу. Вона застосовується у разі відсутності в подружжя першого спільного місця проживання. Ця альтернативна прив'язка є дуже стабільною, оскільки змінити чи набути нове громадянство завжди складніше, ніж просто кудись переїхати. Втім, дана колізійна норма не підлягає застосуванню, якщо на момент укладення шлюбу сторони мали більше ніж одне спільне громадянство.
- 3) Прив'язкою "останньої надії" є право держави, з яким обидва з подружжя з урахуванням усіх обставин мали найбільш тісний зв'язок на момент укладення шлюбу. Поняття "тісного зв'язку" в Регламенті не визначається, що на нашу думку є цілком логічним. Суд повинен мати можливість підвести це поняття під велику кількість різноманітних ситуацій, а тому його чітке нормативне унормування дійсно не є виправданим. У той же час досить дивним є те, що тісний зв'язок має визначатись на момент укладення шлюбу, а не на момент визначення застосовного права. Через це положення Регламент зазнав істотної критики з боку фахівців [267; 120].

Право, що застосовується до режиму майна подружжя, застосовуються до абсолютно всіх рухомих і нерухомих, які підпадають під режим – незалежно від їх місцезнаходження. Цей принцип єдності застосовного права передбачений у ст. 21 Регламенту і дозволяє застосовувати єдине право до усього масиву майна подружжя. О.С. Простибоженко обґрунтовано називає цей принцип однією з найбільших новел Регламенту [232; 394].

Таким чином, в ЄС вже понад три роки діють положення Регламенту №2016/1103 щодо посиленого співробітництва у сфері юрисдикції, застосовного права, визнання і виконання рішень з питань режимів майна подружжя. Регламент дозволяє подружжю обрати застосовне право із обмеженого кола правопорядків, а також визначає колізійні прив'язки, що застосовуються за відсутності вибору права. Незважаючи певну критику і окремі спірні положення документу (неможливість вибору права місця майбутнього проживання, дата визначення тісного зв'язку тощо), колізійні прив'язки Регламенту в цілому відповідають сучасним прогресивним тенденціям розвитку міжнародного сімейного права. Прийняття цього Регламенту стало без перебільшення поворотним моментом у європейському сімейному праві. Маємо сподівання, що з часом усі 27 держав-членів ЄС приєднаються до цього Регламенту, і він стане першою масштабною регіональною кодифікацією колізійних норм щодо режимів майна подружжя на європейському континенті.

Третім способом уніфікації колізійних норм щодо режимів майна подружжя є двосторонні міжнародні договори. Варто зауважити, що у світі не існує двостороннього міжнародного договору, який би стосувався виключно колізійного регулювання режимів майна подружжя. Зазвичай колізійні прив'язки з цього питання оформлюються у вигляді однієї статті у договорах про правову допомогу з цивільних справ. Порівняно з глобальною чи регіональною уніфікацією, цей спосіб уніфікації колізійних норм безумовно є менш ефективним з точки зору охоплення. У той же час він дозволяє принаймні двом державам, які мають між собою тісні економічні та соціальні зв'язки, істотно полегшити вирішення транскордонних сімейних спорів з іноземним елементом.

Станом на сьогодні Україна уклала 24 двосторонні договори про правову допомогу у цивільних справах з іноземними державами [269]. Ці договори можуть бути умовно поділені на дві групи:

- 1) 12 двосторонніх міжнародних договорів України, в яких відсутні колізійні норми про майнові наслідки шлюбу: договори з КНР (1994) [270], Монголією (2002) [271], Угорщиною (2002) [272], Грецією (2007) [273], Іраном (2007) [274], Болгарією (2005) [275], Кіпром (2006) [276], Лівією (2010) [277], Сирією (2011) [278], Об'єднаними Арабськими Еміратами (2014) [279], Індією (2017) [280] та Бразилією (2020) [281].
- 2) 12 двосторонніх міжнародних договорів, в яких наявні колізійні норми для обрання права, що застосовується до майнових стосунків подружжя: договори з Польщею (1994) [233], Литвою (1994) [282], Молдовою (1995) [283], Грузією (1996) [284], Естонією (1996) [285], Латвією (1996) [286], Узбекистаном (1999) [287], В'єтнамом (2002) [288], Македонією (2003) [289], Туреччиною (2004) [290], Чехією (2002) [291] і навіть КНДР (2004) [292].

Показово, що з 2004 року Україною не було укладено жодного двостороннього міжнародного договору, який би містив колізійні прив'язки щодо майнових наслідків шлюбу. Детальний аналіз двосторонніх договорів України та наявних у них колізійних норм щодо майнових відносин подружжя не є предметом цього дослідження, оскільки це питання вже було розкрито у працях О.Є. Бурлай [4], О.В. Мельниченко [8], М.В. Менджул [12] та інших українських науковців.

Таким чином, уніфікація колізійних норм щодо режимів майна подружжя на міжнародному рівні є гарною альтернативою повній матеріально-правовій уніфікації, що поки що залишається недосяжною. Хоча дослідники вважають справедливо колізійну уніфікацію "другою ліпшою" опцією порівняно з прямим методом регулювання [163; 316], вона все одно здатна збільшити рівень правової визначеності та полегшити вирішення транскордонних спорів. З огляду на це, варто продовжувати відповідний науковий пошук та юридичний дискурс в рамках Гаазької конференції, а також вивчати практику застосування вторинного права ЄС

з питань режимів майна подружжя. Україна як повноправний член Гаазької конференції та аспірант вступу в ЄС має потенціал і потребу для активізації в обох цих напрямках.

3.3. Уніфікація матеріально-правового і колізійного регулювання режимів майна в парних союзах сімейного типу на міжнародному рівні

Аксіомою сьогодні є те, що право ніколи не встигає за розвитком суспільних відносин. Законодавець майже завжди діє реактивно – тобто спершу зароджуються певні суспільні відносини, а лише потім для них починає розроблюватись відповідне правове регулювання. Цей розрив набагато більш відчутний у міжнародному праві, аніж у національному. Зазвичай держави спершу врегульовують певні приватноправові відносини у національному законодавстві, і лише після цього розмірковують над перспективами уніфікації на міжнародному рівні. Парні союзи сімейного типу тут не є винятком. Хоча такі союзи *de facto* виникли вже дуже давно, за останні 50 років лише низка держав світу запровадила у своєму національному праві норми для фактичних шлюбних відносин, партнерств чи одностатевих шлюбів. Все більше таких союзів є транскордонними за своєю природою, а тому уніфікація матеріальних чи колізійних норм на міжнародному рівні могла б стати гарним рішенням. Втім, як зазначалось у нашому окремому науковому дослідженні [293], успіхи держав у цьому напрямку сьогодні є дуже обмеженими.

Розпочнемо наш аналіз із фактичних шлюбних відносин. Як вже було встановлено у попередніх розділах дисертації, сьогодні кількість держав світу, які не визнають будь-які майнові наслідки фактичних шлюбних відносин, є значно більшою за кількість держав, які встановлюють принаймні якісь майнові наслідки для таких відносин. Велика кількість держав в принципі не планує встановлювати правове регулювання для такого інституту на національному рівні – їх законодавці переконані, що саме небажання сторін офіційно оформлювати свої сімейні відносини свідчить про те, що такі відносини мають існувати поза межами правового поля [231; 250]. У той же час ті держави, які визнають інститут

фактичних шлюбних відносин, визначають і регулюють його по-різному. Навіть у європейському регіоні відсутня єдність у правовому регулюванні відносин партнерів у фактичних союзах [294; 100]. Саме тому на міжнародному рівні поки що немає жодного юридично обов'язкового документа, який би містив уніфіковані матеріально-правові чи колізійні норми для фактичних шлюбних відносин. Мова може іти лише про окремі спроби на універсальному, регіональному і двосторонньому рівні.

На універсальному рівні єдиною глобальною міжурядовою організацією, яка поміж іншого вивчає питання уніфікації норм сімейного права, є Гаазька конференція з міжнародного приватного права. Одним із задекларованих напрямів її роботи є "Спільне проживання поза межами шлюбу" (Cohabitation outside marriage). Варто підкреслити, що Гаазька конференція опрацьовує цей напрямок виключно з точки зору уніфікації колізійних норм. Про матеріально-правову уніфікацію або напрацювання якихось базових принципів у сфері матеріального регулювання не ідеться в принципі.

Перше системне дослідження проблематики фактичних союзів було проведено Постійним бюро Гаазької конференції у 1987 році [211; 2]. Після цього Гаазька конференція видавала результати своїх досліджень у 1993, 2000, 2008 та 2015 роках [212]. Ці дослідження переважно носили порівняльно-правових характер та констатували не лише значні відмінності у регулюванні фактичних шлюбних відносин, а й тренд до подальшого віддалення правових систем у цій сфері [206; 57]. У 2016 році Гаазька конференція вирішила дослідити це питання ще глибше і розіслала державам-членам організації опитувальники щодо матеріально-правового і колізійного регулювання фактичних шлюбних відносин та партнерств на національному рівні. 33 держави світу надали свої розгорнуті відповіді на ці запитання [295]. За результатами перегляду заповнених опитувальників можна зробити висновок, що регулювання цього інституту кардинально відрізняється в різних державах. Немає навіть спільного бачення того, що являє собою саме поняття фактичних шлюбних відносин. Вочевидь, до такого ж висновку дійшла і Гаазька конференція, оскільки після отримання відповідей на

опитувальники будь-яких подальших дій за цим напрямком роботи Гаазька конференція не здійснювала. Така бездіяльність викликала подив у наукових колах [296; 37]. Хоча станом на сьогодні питання формально залишається на порядку денному організації, про будь-які заходи щодо його подальшого опрацювання за останні 7 років не оголошувалось.

Втім, на наше переконання, Гаазькій конференції варто продовжувати роботу в цьому напрямку і навіть розпочати обговорення проєкту міжнародної конвенції з уніфікованими колізійними нормами для правових і майнових наслідків фактичних шлюбних відносин. Основною складністю безумовно стане питання визначення фактичних шлюбних відносин. Наприклад, якщо у деяких країнах для встановлення правових відносин конкубінату потрібно прожити разом 3-5 років, у інших фактичні шлюбні відносини виникають вже на перший день спільного проживання; у окремих державах "цивільний шлюб" можливий і між представниками однієї статі, у той час як в інших це не допускається тощо. З огляду на такі істотні відмінності, розробникам конвенції навряд чи вдасться домовитись про єдине визначення фактичних шлюбних відносин. Якщо ж конвенція буде розроблена без спільного визначення, кожна держава застосовуватиме її лише до тих відносин, які відповідають поняттю "фактичних шлюбних відносин" за її національним правом. Це призведе до істотних складнощів при застосуванні положень такої конвенції. Втім, низка іноземних фахівців все одно оптимістично дивляться на можливість розробки такого документа у майбутньому. Зокрема, на думку П. Сарчевіча Гаазькій конференції цілком під силу створити конвенцію з колізійними нормами щодо фактичних шлюбних відносин. Як приклад він наводить Гаазьку конвенцію щодо трастів та їх визнання (1985) – у цій сфері також було дуже різне національне регулювання і відповідно значний скептицизм, проте врешті-решт конвенцію було розроблено [210; 46]. На наше переконання, станом на сьогодні формат Гаазької конференції поки що є єдиною надією отримати міжнародну колізійну уніфікацію з питань фактичних шлюбних відносин у середньостроковій перспективі.

На регіональному рівні наразі відсутня будь-яка юридично обов'язкова матеріально-правова чи колізійна уніфікація норм щодо режимів майна у фактичних шлюбних відносинах. Подібна уніфікація відсутня навіть на європейському рівні, де ця тематика активно обговорюється.

З моменту створення Ради Європи було видано лише один документ, який хоча б побіжно стосується майнових наслідків фактичних шлюбних відносин. Мова іде про Рекомендацію R (88) 3 Комітету Міністрів до держав-членів щодо дійсності договорів між особами, які проживають разом як неодружена пара, та їх заповідальних розпоряджень [297]. Цей документ рекомендує державам-членам Ради Європи забезпечити, щоб договори стосовно майна між особами, які проживають разом як неодружена пара, не повинні вважатись недійсними лише тому, що вони були укладені за таких умов. Метою документа було припинити практику, за якої національні суди визнавали майнові договори між фактичним подружжям такими, що протирічать суспільній моралі чи публічному порядку. Втім, жодних інших положень цей 1-сторінковий документ не містить.

В ЄС також відсутні будь-які акти вторинного права, які б уніфікували матеріально-правові чи колізійні норми щодо майнових наслідків фактичних шлюбних відносин. Як вже з'ясовувалось вище, ЄС в принципі не має компетенції щодо гармонізації норм сімейного права, а тому відсутність матеріально-правової уніфікації подиву не викликає. Втім, досить дивним є відсутність уніфікації колізійних норм з цього питання. Так, у 2016 році ЄС затвердив так звані "Регламенти-близнюки" (Twin Regulations): Регламент №2016/1103 з прив'язками щодо режимів майна подружжя і Регламент №2016/1104 з колізійними нормами для майнових наслідків зареєстрованих партнерств. Фактичні шлюбні відносини залишилися поза межами регулювання цих регламентів. Хоча деякі науковці намагаються підвести застосування Регламенту №2016/1104 щодо партнерств під фактичні шлюбні відносини, такі спроби є марними. Так, у п. 16 преамбули Регламенту №2016/1104 чітко розмежовуються поняття "фактичне спільне проживання" (*de facto cohabitation*) та "зареєстровані партнерства" (*registered partnership*). Регламент визначає зареєстровані партнерства як союзи, реєстрація

яких є обов'язковою за національним правом [298]. Це очевидно виключає застосування Регламенту до фактичних шлюбних відносин, самою сутністю яких є відсутність формальної реєстрації. Така ситуація призводить до того, що фактичні шлюбні союзи є невидимими та не мають правового захисту на рівні ЄС [231; 246]. На наше переконання, Єврокомісія має відповісти на цей виклик і взятись за розробку окремого регламенту щодо фактичних шлюбних відносин на додаток до "Регламентів-близнюків". У такому регламенті слід врегулювати питання юрисдикції, застосовного права та визнання і виконання рішень щодо майнових наслідків фактичних шлюбних відносин.

Істотних успіхів на регіональному рівні у сфері soft law вдалося досягнути на рівні CEFL. У попередніх розділах ми вже розглядали їх внесок в уніфікацію норм сімейного права та Принципи європейського сімейного права щодо майнових відносин подружжя (2013). Усвідомлюючи існуючі виклики, CEFL вирішила не зупинятись на досягнутому та у 2019 році видала Принципи європейського сімейного права щодо права власності, утримання і спадкування пар, які перебувають у фактичних шлюбних відносинах [299]. Хоча цей документ не є юридично обов'язковим і безпосередньо не регулює суспільні відносини, у ньому міститься багато засадничих принципів для матеріального регулювання фактичних шлюбних відносин. Як вказує К. Боеле-Волькі, ці Принципи можуть стати джерелом натхнення для національних законодавців під час модернізації їх внутрішнього сімейного права [300; 5].

Принципи розроблювались за класичним підходом CEFL. Спершу було розроблено опитувальник з 74 питань, потім його було розіслано представникам держав. Після отримання відповідей на опитувальник усю інформацію було ретельно проаналізовано та на її основі написано проєкт Принципів [301; 125]. Під час підготовки фінальної редакції документу CEFL традиційно застосовувало підхід "кращого права" (better law approach), за яким науковці після аналізу існуючих опцій регулювання обирали ту, яка на їх думку є об'єктивно найкращою.

Принципи складаються преамбули і 7 глав, у яких містяться 27 принципів. Починаються Принципи із визначення термінів та сфери їх застосування. Так,

згідно з принципом 5:1 виділяється два типи фактичних шлюбних відносин: *de facto* союзи (де дві особи проживають спільно як пара у тривалих стосунках) і кваліфіковані *de facto* союзи (якщо особи проживають в союзі понад 5 років чи мають спільну дитину). Таке розмежування надалі використовується для визначення окремих правових наслідків конкубінату. Багато дискусій викликало положення преамбули, згідно з яким Принципи застосовуються як до одностатевих, так і до різностатевих пар. Втім, найбільш контроверсійним є принцип 5:3, який поширює усіх норми документу навіть на ті пари, в яких один чи обидва партнери перебувають у шлюбі чи партнерстві з третьою особою. Як вказує М.В. Менджул, така норма ставить під сумнів принцип моногамії, який твердо закріплений у законодавстві європейських держав [302; 173]. Ми зі свого боку повністю погоджуємось з цим твердженням і підтримуємо позицію Сімейного кодексу України, згідно з яким спільне проживання сім'єю без укладення шлюбу можливе лише між неодруженими жінкою і чоловіком.

У принципах 5:4 - 5:9 закріплені загальні права і обов'язки сторін фактичних союзів: рівність у правах і обов'язках, участь у витратах домогосподарства, спеціальний режим захисту сімейного помешкання та предметів домашньої обстановки, свобода укладення договорів тощо. Українське сімейне законодавство в цілому відповідає цим принципам. Втім, на наш погляд ст. 74 Сімейного кодексу щодо проживання однією сім'єю можна було б доповнити новою частиною такого змісту: "3. Жінка та чоловік, що проживають однією сім'єю, але не перебувають в шлюбі між собою або в будь-якому іншому шлюбі, повинні брати участь у витратах щодо забезпечення їх співжиття відповідно до своїх можливостей". Ця норма дозволить додатково ствердити сімейну (а не виключно договірну) природу фактичних шлюбних відносин. У той же час, ми скептично ставимось до пропозиції Принципів щодо виділення окремої категорії фактичних шлюбних відносин для осіб, що спільно проживали понад 5 років. На нашу думку, факт проживання разом менше 5 років не має впливати на режим спільно нажитого майна. Сталі та близькі відносини можуть сформуватись швидше ніж за 5 років, а спільне майно може бути легко нажите і на 1-4 році таких фактичних шлюбних відносин.

У принципах 5:10 - 5:18 містяться норми про режим майна у фактичному союзі та правові наслідки його припинення. За загальним правилом особистим майном кожного з подружжя є майно, набуте особою до початку відносин, а також подароване чи успадковане під час відносин. Майно, набуте під час перебування в фактичному союзі для спільного користування вважається спільним, якщо сторони не домовились про інше. Аналогічною є і ситуація з борговими зобов'язаннями: кожен окремо несе відповідальність за особистими зобов'язаннями, проте якщо зобов'язання взяті парою спільно – то спільною є і відповідальність. У разі припинення фактичних шлюбних відносин кожна сторона залишається власником свого особистого майна, а спільне майно підлягає поділу, якщо сторони не домовились про інше. Принципи також встановлюють право на отримання компенсації, якщо один із партнерів зробив внесок до майна, бізнесу чи професійної діяльності іншого з партнерів, а також на користь спільного помешкання. В Україні на фактичні шлюбні відносини поширюються усі положення Сімейного кодексу щодо режиму майна у офіційних шлюбах: презумпція спільної сумісної власності, спільна відповідальність за борги в інтересах сім'ї, порядок поділу майна тощо. В цілому можемо констатувати, що сімейне законодавство України і в цій частині не суперечить Принципам CEFL. Хоча окремі норми законодавства України (наприклад щодо компенсацій чи боргових зобов'язань) сформульовані дещо по-іншому, CEFL не вимагає від держав дослівного копіювання положень Принципів. Головним є те, щоб загальні засади внутрішнього права в цілому відповідали сучасним прогресивним трендам, втіленим у Принципах.

Таким чином, Принципи є дуже важливим документом, який може сприяти подальшій гармонізації матеріального сімейного права в Європі. Науковці високо оцінюють якість цього документа [301; 126]. На нашу думку, він міг би стати фундаментом для зближення національного права держав Європи до того рівня, коли країни зможуть розпочати розмову про повноцінну колізійну чи навіть матеріально-правову уніфікацію норм щодо фактичних шлюбних відносин.

Що ж до уніфікації норм про конкубінат на двосторонньому рівні, то тут ми маємо констатувати повну відсутність будь-яких зрушень. Так, за результатами нашого аналізу не виявлено будь-якого двосторонньої конвенції, яка б містила матеріальні або колізійні норми щодо режимів майна у фактичних шлюбних відносинах. У цьому немає нічого дивного, оскільки формулювання класичних міжнародних договорів про правову допомогу в цивільних справах не містять згадок про фактичні союзи та у кращому випадку встановлюють лише колізійні прив'язки для майнових наслідків звичайного шлюбу.

Отже, станом на сьогодні у світі відсутня будь-яка успішна міжнародна уніфікація матеріальних чи колізійних норм щодо режимів майна фактичного подружжя. Основною перешкодою для подібної уніфікації на будь-якому рівні залишається фрагментарність визнання інституту фактичних шлюбних відносин та його різне розуміння навіть у сусідніх державах. Як влучно зазначає С. Вінклер, європейський правовий ландшафт у цій сфері настільки різниться, що поки що не існує єдиних характеристик, здатних створити хоча б найменший спільний знаменник для фактичних шлюбних союзів [231; 246]. Втім, це не означає, що потрібно повністю полишити будь-які уніфікаційні зусилля у цій сфері. Так, дослідження фактичних шлюбних відносин безумовно має продовжуватись на універсальному рівні в рамках Гаазької конференції. На регіональному рівні найкращі передумови для зрушень існують в ЄС, де за зразками Регламентів ЄС 2016 року про шлюби і партнерства можна було б розробити окремий регламент щодо майнових наслідків конкубінату. Тим часом, європейські держави мають працювати над зближенням свого внутрішнього матеріального регулювання з цих питань. Тут в нагоді стануть Принципи CEFL, що здатні закласти основу для подальших зрушень у цьому напрямку.

Другим типом парних союзів сімейного типу є зареєстровані партнерства. Попри трохи кращу ситуацію з уніфікаційними зусиллями, аніж у випадку з фактичними шлюбними відносинами, її рівень все одно залишається дуже низьким. Так, станом на сьогодні відсутній будь-який універсальний, регіональний чи двосторонній документ, який би уніфікував матеріально-правові норми щодо

майнових наслідків зареєстрованих партнерств. Враховуючи істотну різницю в правовому регулюванні цього інституту в державах світу, така уніфікація навряд чи з'явиться у найближчому майбутньому. Втім, у світі мали місце вдалі спроби уніфікації колізійних норм щодо майнових наслідків зареєстрованих партнерств, які ми розглянемо нижче.

На універсальному рівні єдиною конвенцією, яка присвячена зареєстрованим партнерствам, є Конвенція про визнання зареєстрованих партнерств 2007 року. Вона була розроблена Міжнародною комісією з питань цивільного статусу – міжнародною організацією, створеною у 1949 році для сприяння міжнародному співробітництву з питань цивільного стану. Хоча на певному етапі організація об'єднувала 16 держав, через припинення членства значною кількістю держав вона наразі має лише 5 держав-членів (Бельгія, Іспанія, Люксембург, Швейцарія, Туреччина) [303]. У Конвенції надається визначення поняттю зареєстрованого партнерства та встановлюється взаємне визнання партнерств, зареєстрованих у державах-учасниках Конвенції [304]. Втім, Конвенція зосереджується саме на питаннях взаємного визнання і не містить спеціальних колізійних прив'язок для майнових наслідків партнерств. Варто зауважити, що Конвенція є досить складною для розуміння та не отримала міжнародного визнання. Станом на сьогодні Конвенцію підписало дві держави (Іспанія, Португалія) та ратифікувала лише Іспанія у 2010 році [305]. Оскільки Конвенція потребує як мінімум двох ратифікацій для вступу в силу, станом на сьогодні вона так і не набрала чинності. Показово, що Конвенцією також не цікавляться у наукових колах. У процесі аналізу доктринальних джерел ми не виявили жодного комплексного дослідження положень цієї Конвенції.

Тема уніфікації колізійних прив'язок щодо режимів майна партнерств на універсальному рівні активно обговорювалась у Гаазькій конференції з міжнародного приватного права. Починаючи з 2000 року, паралельно зі своїми дослідженнями щодо фактичних шлюбних відносин Гаазька конференція також вивчала правове регулювання партнерств на національному рівні [212]. З проведеного порівняльного аналізу чітко видно, що матеріальне регулювання та

колізійні прив'язки у державах досить сильно відрізняються. Незважаючи на це, у 2015 році Гаазька конференція констатувала, що настав час для обговорення можливості уніфікації існуючих колізійних норм, в тому числі у сфері правових наслідків зареєстрованих партнерств [101; 19]. На жаль, після цього організація так і не видала жодного звіту чи проєкту конвенції. У офіційних джерелах Гаазької конференції також не міститься згадки про те, що з цього питання ведеться бодай якась подальша робота. Втім, на нашу думку цей напрямок має перспективу, і робота над ним однозначно має просуватись в рамках Гаазької конференції. Підготовка проєкту універсальної конвенції з колізійними прив'язками для зареєстрованих партнерств є значно простішим, аніж для фактичних шлюбних відносин. Наш аналіз у попередніх розділах дисертації свідчить, що держави мають більш-менш аналогічне розуміння поняття "зареєстроване партнерство", а також переважно застосовують єдину прив'язку *lex loci registrationis* до правових і майнових наслідків партнерств. Іноземні фахівці відзначають, що у питаннях зареєстрованого партнерства матеріальне законодавство різних держав є набагато ближчим між собою, аніж у питаннях фактичних шлюбних відносин [210; 47]. Тому на наше переконання робота Гаазької конференції над проєктом конвенції для колізійного регулювання зареєстрованих партнерств могла б бути вдалою у довгостроковій чи навіть середньостроковій перспективі.

На регіональному рівні певних успіхів в уніфікації колізійних норм щодо майнових наслідків зареєстрованих партнерств вдалося досягнути Європейському союзу. Мова іде про так звані "Регламенти-близнюки" (Twin Regulations), що були затверджені Єврокомісією у 2016 році та вступити в дію 29 січня 2019 року: Регламент №2016/1103 щодо режимів майна подружжя та Регламент №2016/1104 щодо запровадження посиленого співробітництва у сфері юрисдикції, застосовного права та визнання і виконання рішень з питань майнових наслідків зареєстрованих партнерств.

Передумови і правові засади прийняття цих двох Регламентів детально розглядалися нами вище у п. 3.2 розділу 3 дисертації. Варто лише нагадати, що ці Регламенти були прийняті в рамках спеціальної процедури "посиленого

співробітництва", а тому є обов'язковими лише для тих держав-членів ЄС, які висловити бажання до них приєднатись. Як і у випадку з Регламентом №2016/1103 щодо подружжя, до Регламенту №2016/1104 щодо партнерств приєдналось 18 держав-членів ЄС: Бельгія, Болгарія, Кіпр, Чехія, Німеччина, Греція, Іспанія, Франція, Хорватія, Італія, Люксембург, Мальта, Нідерланди, Австрія, Португалія, Словенія, Фінляндія та Швеція [265].

Регламент №2016/1104 регулює питання компетентного суду, застосовного права та визнання і виконання судових рішень щодо майнових наслідків зареєстрованого партнерства [297]. Він застосовується до тих зареєстрованих партнерств, які були утворені після 29 січня 2019 року або ж були утворені раніше, але обрали застосовне право до режиму майна партнерства за правилами Регламенту після 29 січня 2019 року [264].

У ст. 3 Регламенту закріплено визначення зареєстрованого партнерства – це передбачений законом режим, що регулює спільне співжиття двох осіб, реєстрація якого є обов'язковою за законом і який виконує юридичні вимоги, встановлені законом для його створення. Втім, цей термін використовується виключно для цілей Регламенту. Визначення самої суті зареєстрованого партнерства (наприклад того, чи включає воно різностатеві чи лише одностатеві пари) залишається у компетенції держав-учасниць Регламенту [263; 9]. Більше того, ніщо не зобов'язує держав-учасниць Регламенту врегульовувати інститут зареєстрованого партнерства у своєму національному законодавстві, якщо відповідне регулювання у них відсутнє [306].

За своєю структурою Регламент №2016/1104 щодо зареєстрованих партнерств є майже ідентичним до Регламенту №2016/1103 щодо майнових питань подружжя. При співставленні Регламентів чітко видно, що нумерація статей та навіть їх зміст у більшості випадків є однаковим. З незначними відмінностями повторюються і загальні підходи до регулювання [232; 395]. Втім, незважаючи на це, ці два документи закріплюють різні колізійні прив'язки для визначення майнових наслідків шлюбу і зареєстрованого партнерства.

Стаття 22 Регламенту №2016/1104 дозволяє партнерам самостійно обрати право, що застосовується до майнових наслідків їх відносин. Такий вибір може бути здійснений як до, так і після реєстрації партнерства. Вибір обмежений такими юрисдикціями: (1) право держави постійного місця проживання обох чи одного з партнерів на момент вибору права; (2) право держави громадянства будь-кого із партнерів на момент вибору права; (3) право держави, згідно з яким було зареєстроване партнерство. Остання прив'язка *lex loci registrationis* є специфічною саме для партнерств і відсутня у Регламенті №2016/1103 щодо майнових відносин подружжя. Також є й інша важлива особливість – сторони можуть обрати право певної держави тільки тоді, якщо воно встановлює майнові наслідки для інституту партнерства. Це застереження зроблено у ст. 22 Регламенту для того, щоб виключити ситуацію, коли вибір сторін буде вказувати на право держави без будь-якого матеріального регулювання режиму майна зареєстрованого партнерства.

Для випадків, коли сторони самостійно не обрали застосовне право, Регламент №2016/1104 передбачає базові колізійні прив'язки. Тут прослідковується контраст з шлюбним Регламентом №2016/1103 – якщо у ньому встановлено три різні прив'язки за каскадним принципом, то у Регламенті №2016/1104 щодо партнерств передбачена лише одна колізійна прив'язка. Так, якщо вибір права відсутній, то згідно з ч. 1 ст. 26 Регламенту №2016/1104 до майнових наслідків партнерства застосовується право держави, за яким це партнерство було зареєстроване (*lex loci registrationis*). Це найбільш популярна прив'язка для партнерств, яка станом на сьогодні використовується багатьма державами світу. Її безспірна перевага полягає в тому, що вона завжди відсилатиме до права, в якому наявне регулювання інституту партнерства – бо інакше сторони просто не змогли б зареєструвати партнерство за цим правом. Європейські науковці підтримують цю прив'язку, вказуючи на її чіткість і стабільність [267; 116]. Втім, так само як і з Регламентом №2016/1103 щодо майнових наслідків шлюбу, в Регламенті №2016/1104 встановлені винятки з використання базової прив'язки (*escape clause*). Відповідно до ч. 2 ст. 26 Регламенту за виключних обставин на прохання одного з партнерів суд має право застосувати право іншої держави, якщо

такий партнер доведе: а) що партнери мали останнє спільне місце проживання у такій державі значно більш тривалий час, ніж у державі, де вони мали перше спільне місце проживання; б) що обидва партнери спирались на право такої держави про організації чи плануванні своїх майнових відносин. При цьому таке запропоноване суду право має обов'язково містити матеріальне регулювання майнових наслідків партнерства.

Інші положення Регламенту №2016/1104 щодо майнових наслідків зареєстрованих партнерств в цілому повторюють відповідні норми Регламенту 2016/1103 щодо майнових наслідків шлюбу, який вже розглядалися нами вище. Додатково варто нагадати, що навіть якщо колізійна прив'язка вказує на право держави не члена Регламенту чи навіть не члена ЄС, таке право все одно підлягає застосуванню. Також норми Регламенту застосовуються судами незалежно від громадянства чи постійного місця проживання партнерів – навіть коли обидва партнери не є громадянами ЄС і проживають за його межами. Потрібно лише, щоб суд учасниці Регламенту визнав свою юрисдикцію у відповідному спорі.

Таким чином, станом на сьогодні Регламент ЄС №2016/1104 є прикладом успішної регіональної уніфікації колізійних норм щодо майнових наслідків зареєстрованих партнерств. Органи Європейського Союзу мають переконувати решту 9 держав-членів ЄС приєднуватись до цього Регламенту. Положення Регламенту №2016/1104 також можуть стати зразком для натхнення експертів Гаазької конференції з міжнародного приватного права при обговоренні проєкту конвенції щодо права, застосовного до режиму майна партнерств.

Стосовно двосторонніх міжнародних договорів – нам не відомо про будь-яку міждержавну конвенцію, яка б встановлювала уніфіковані матеріальні чи колізійні норми щодо майнових наслідків партнерств. На жаль, держави поки що не готові включати у свої договори про міжнародну правову допомогу норми про такий контроверсійний інститут як зареєстровані партнерства.

Третім видом парних союзів сімейного типу є одностатеві шлюби. Хоча за останні 20 років відбулась певна революція у визнанні одностатевих шлюбів на національному рівні, на міжнародні уніфікаційні процеси ця революція поки не

поширилась. На сьогоднішній день у міжнародному приватному праві відсутня універсальна, регіональна чи двостороння конвенція, яка була б присвячена будь-якому аспекту життя саме у одностатевих шлюбах.

У попередньому розділі дисертації було з'ясовано, що якщо певна держава визнає одностатеві шлюби, то автоматично поширює на них свої матеріальні та колізійні норми щодо "класичних" шлюбів *mutatis mutandis* з незначними застереженнями. Цей підхід є абсолютно логічним, адже з точки зору майнових відносин шлюб між чоловіком і жінкою та шлюб між двома чоловіками не матиме жодних відмінностей: мова буде йти про ті самі питання спільно нажитого майна, порядку розпорядження майном, несення витрат на потреби сім'ї тощо. Тим часом в державах, де гомосексуальні шлюби не визнаються, правова категорія "шлюб" розповсюджується лише на гетеросексуальні подружжя. Отже, в контексті міжнародної уніфікації центральним є не питання створення конвенцій з якимись спеціальними нормами для одностатевих шлюбів, а питання поширення норм існуючих та майбутніх конвенцій про режими майна подружжя на одностатеві шлюби.

На універсальному рівні жодна міжнародна конвенція з матеріальними чи колізійними нормами щодо режимів майна подружжя не поширює свою дію на одностатеві шлюби. Причина для цього є очевидною – сьогодні держави не готові до уніфікації норм про режими майна подружжя навіть для "класичних" шлюбів, а тому про одностатеві шлюби не може бути і мови. Єдиний існуючий багатосторонній міжнародний договір, який претендує на універсальність в питанні уніфікації колізійних норм про майнові наслідки шлюбу – Гаазька конвенція про режими майна подружжя 1978 року – не розповсюджується на одностатеві шлюби. Хоча Конвенція не надає визначення поняттю "шлюб", про неможливість поширення її норм на одностатеві шлюби свідчать підготовчі матеріали Конвенції та доктринальні джерела [207; 21]. Так, Конвенція була розроблена і відкрита для підписання у 1978 році – тобто за десятки років того, коли питання визнання одностатевих шлюбів в принципі обговорювались в юридичних колах.

На регіональному рівні так само відсутні будь-які акти щодо режимів майна подружжя, які б прямо вказували на поширення своєї дії на одностатеві шлюби. Про розповсюдження норм міжнародних актів на одностатеві шлюби не змогли домовитись навіть в європейському регіоні, де погляди на визнання одностатевих шлюбів є найбільш ліберальними у світі. Відсутність консенсусу в цьому питанні наочно продемонстрували переговори під час підготовки Регламенту ЄС №2016/1103 щодо колізійного регулювання режимів майна подружжя. Оскільки лише 13 з 27 держав-членів ЄС визнають одностатеві шлюби на національному рівні, держави не змогли досягти консенсусу та були вимушені відмовитись від розповсюдження норм Регламенту ЄС №2016/1103 на одностатеві шлюби. Фінальна редакція документу свідомо не містить автономного визначення поняття "шлюб", а згідно з п. 17 преамбули Регламенту поняття шлюбу має визначатись національними законами держав [129]. Це означає, що у тих державах-учасницях Регламенту, які визнають одностатеві шлюби, суди застосовуватимуть колізійні прив'язки Регламенту в тому числі і до одностатевих шлюбів. У державах, де одностатеві шлюби не визнаються, такі відносини будуть "понижуватись" до партнерства з подальшим застосуванням колізійних прив'язок з Регламенту ЄС №2016/1104 щодо зареєстрованих партнерств або ж не будуть визнаватись з посиланням на публічний порядок [223; 230].

На двосторонньому рівні ситуація з уніфікацією є нічим не кращою за універсальний та регіональний рівень. Станом на сьогодні у світі відсутня будь-яка двостороння конвенція, яка б прямо вказувала на поширення своїх положень на режими майна одностатевих шлюбів.

Таким чином, як влучно зазначив П. Ватлет, відмінність підходів держав до питання одностатевих шлюбів є найбільшою серед усіх сімейно-правових відносин [207; 40]. На поточному рівні розвитку міжнародного сімейного права поки що зарано говорити про уніфікацію колізійних і тим більше матеріальних норм щодо режимів майна одностатевих шлюбів на міжнародному рівні. Окремо варто зауважити, що одностатеві шлюби загалом не потребують якогось спеціального матеріально-правового чи колізійного регулювання у сфері майнових відносин

порівняно з "класичними" гетеросексуальними шлюбами. В першу чергу ідеться саме про поширення визначення "подружжя" у міжнародних документах на одностатеві шлюби. На нашу думку, найбільш перспективним у цьому питанні є саме європейський регіон. Рух за визнання одностатевих шлюбів в Європі посилюється, а тому з кожним роком все більше і більше держав ЄС визнають одностатеві шлюби на національному рівні. Не виключено, що через 5-10 років держави-учасниці Регламенту ЄС №2016/1103 щодо режимів майна подружжя можуть розпочати обговорення автономного визначення "подружжя", яке для цілей Регламенту буде включати в себе і одностатеві шлюби.

Резюмуючи – попри значне збільшення парних союзів сімейного типу з іноземним елементом, успіхи в уніфікації правових норм щодо режимів майна у таких союзах залишаються незначними. Жоден міжнародний документ не містить матеріального регулювання для режимів майна у фактичних шлюбних відносинах, партнерствах і одностатевих шлюбах. У питанні колізійної уніфікації можемо відмітити певні досягнення на рівні ЄС, де у 2019 році вступили в силу Регламенти №2016/1103 і №2016/1104 з колізійними прив'язками щодо режимів майна у шлюбах і зареєстрованих партнерствах. Втім, навіть до цих регламентів приєднались не усі держави-члени Європейського союзу. Основною проблемою міжнародного приватного права у цій сфері продовжує залишатись фрагментарність визнання фактичних шлюбних відносин, партнерств і одностатевих шлюбів у світі. Втім, на наше переконання ситуація може змінитись у довгостроковій чи навіть середньостроковій перспективі. Оскільки будь-якій міжнародній уніфікації зазвичай передують поява відповідних інститутів у національному праві, державам варто зосередитись над вдосконаленням свого матеріально-правового і колізійного регулювання щодо режимів майна інших союзів. Також слід підтримувати роботу міжнародних неурядових організацій на кшталт CEFL над інструментами м'якого права – принципами, керівними вказівками, дорожніми картами. Це сприятиме конвергенції законодавств держав та поступово може призвести до переговорів щодо уніфікації колізійних прив'язок з цих питань. Подібні переговори матимуть найбільші результати на регіональному

рівні, де держави вже досягнули певного рівня правової інтеграції – зокрема ЄС. Мова іде про вдосконалення існуючих регламентів та поступове приєднання до них усіх держав-членів ЄС. На універсальному рівні свою роль має зіграти Гаазька конференція з міжнародного приватного права. Її членам варто повернутись до питання уніфікації колізійних норм щодо режимів майна у фактичних шлюбних відносинах і зареєстрованих партнерствах, яке перебуває на порядку денному організації вже понад 20 років.

Висновки до Розділу 3.

1. Наразі у світі відсутня будь-яка універсальна чи регіональна конвенція, яка б містила уніфіковані матеріально-правові норми щодо режимів майна подружжя. Враховуючи відмінності в принципах сімейного права, культурі і традиціях навіть серед держав одного регіону, говорити про перспективи такої уніфікації поки зарано. Хоча певна конвергенція між національними законодавствами держав відбувається, вона має місце переважно в межах одного регіону та між державами з однієї групи режимів майна подружжя (обмеженої спільності, відкладеної спільності, роздільності). Єдиний приклад успішної матеріальної уніфікації наявний на двосторонньому рівні – це Конвенція між ФРН та Францією щодо створення факультативного подружнього режиму спільності придбань (2010). Подальша робота над дво- та багатосторонніми домовленостями між сусідніми державами про створення спільних режимів майна подружжя за зразком вказаної Конвенції може мати перспективи. Також слід відмітити розробку у сфері м'якого права – Принципи європейського сімейного права щодо майнових відносин подружжя, що були видані CEFL у 2013 році. Принципи можуть стати першим кроком для зближення національного законодавства європейських держав на регіональному рівні.

2. Міжнародна уніфікація колізійних норм щодо режимів майна подружжя є гарною альтернативою матеріальній уніфікації, яка поки що залишається недосяжною. На універсальному рівні це питання є одним із фокусів Гаазької конференції з міжнародного приватного права, яка у 1978 році розробила Гаазьку

конвенцію про право, застосовне до режимів власності подружжя. Занадто розгалужена система колізійних прив'язок та підстави для автоматичної зміни застосовного права призвели до невеликої популярності Конвенції – наразі її ратифікували лише три європейські держави. З огляду на недоліки Конвенції та незначну кількість держав-учасниць, її ратифікація наразі не є пріоритетом України. Втім, як повноправний член Гаазької конференції, Україна має докладати зусиль для активізації фахового аналізу і дискурсу щодо колізійного регулювання режимів майна подружжя в межах цієї організації. На регіональному рівні успішним прикладом колізійної уніфікації є Регламент ЄС №2016/1103, який закріплює колізійні прив'язки для режимів майна подружжя. Хоча стороною Регламенту поки що є 18 з 27 держав-членів ЄС, Регламент має потенціал для поширення на усіх членів ЄС у майбутньому. На двосторонньому рівні колізійні норми щодо майнових наслідків шлюбу зазвичай закріплюються у договорах про правову допомогу. З 24 міжнародних договорів України про правову допомогу з іноземними державами 12 містять колізійні прив'язки про майнові наслідки шлюбу.

3. Успішні приклади міжнародної уніфікації матеріальних чи колізійних норм щодо режимів майна у фактичних шлюбних відносинах відсутні. Враховуючи фрагментарність визнання цього інституту та різні підходи до поняття фактичних шлюбних відносин, наразі більш доцільно зосередитись на колізійній, а не матеріально-правовій уніфікації у цій сфері. Фундамент для розробки проєкту конвенції щодо колізійного регулювання режимів майна у фактичних шлюбних відносинах закладений Гаазькою конференцією з міжнародного приватного права, яка займається дослідженням цього питання вже понад 40 років. На регіональному рівні передумови для зрушень існують на рівні ЄС, де за зразками Регламентів ЄС 2016 року про шлюби і партнерства в середньостроковій перспективі можлива розробка окремого регламенту з колізійними прив'язками для майнових наслідків конкубітату. Поряд з цим, варто відмітити зусилля недержавних інституцій в частині розробки актів м'якого права, які б могли стати фундаментом для поступового зближення національного законодавства держав. Гарним прикладом

тут є розроблені CEFL Принципи європейського сімейного права щодо права власності, утримання і спадкування пар, які перебувають у фактичних шлюбних відносинах (2019).

4. Станом на сьогодні відсутній будь-який універсальний, регіональний чи двосторонній документ, який би уніфікував матеріальні норми щодо режимів майна зареєстрованих партнерств. Втім, існують певні досягнення і перспективи у сфері колізійної уніфікації. Підготовка проекту конвенції з колізійними прив'язками для майнових наслідків зареєстрованих партнерств є простішою задачею, аніж для фактичних шлюбних відносин. Зокрема, держави мають схожі погляди на визначення поняття партнерства, досить схоже матеріальне регулювання та переважно застосовують прив'язку *lex loci registrationis* у колізійному регулюванні. На універсальному рівні певних зусиль щодо вивчення можливості уніфікації колізійних норм для майнових наслідків партнерств з 2000 року докладає Гаазька конференція з міжнародного приватного права. На регіональному рівні успіхів в уніфікації колізійних норм щодо майнових наслідків зареєстрованих партнерств вдалося досягнути Європейському Союзу. Регламент ЄС №2016/1104 щодо запровадження посиленого співробітництва у сфері юрисдикції, застосовного права та визнання і виконання рішень з питань майнових наслідків зареєстрованих партнерств діє у 18 державах-членах ЄС, містить прогресивні колізійні прив'язки та міг би стати натхненням для подальшої більш універсальної колізійної уніфікації в цій сфері.

5. На поточному рівні розвитку міжнародного сімейного права поки що зарано говорити про будь-яку міжнародну уніфікацію щодо режимів майна одностатевих шлюбів. Варто зауважити, що одностатеві шлюби не потребують якогось спеціального матеріально-правового чи колізійного регулювання у сфері майнових відносин порівняно із гетеросексуальними шлюбами. Натомість ключовим є питання щодо поширення загального поняття "подружжя" у міжнародних документах на одностатеві подружжя. Найбільш перспективним у цьому питанні є європейський регіон. Рух за визнання одностатевих шлюбів в Європі посилюється, а тому з кожним роком все більше держав ЄС визнають

одностатеві шлюби на національному рівні. Не виключено, що через 5-10 років держави-учасниці Регламенту ЄС №2016/1103 щодо режимів майна подружжя можуть розпочати обговорення автономного визначення "подружжя", яке для цілей Регламенту буде включати в себе і одностатеві шлюби.

6. Основною проблемою уніфікації матеріальних і колізійних норм щодо режимів майна в парних союзах сімейного типу залишається фрагментарність визнання таких відносин у світі. Оскільки міжнародній уніфікації зазвичай передують поява відповідних інститутів у національному праві, державам варто зосередитись над вдосконаленням свого матеріального і колізійного регулювання режимів майна у цих союзах. Також слід підтримувати роботу міжнародних неурядових організацій на кшталт CEFL над інструментами м'якого права. Це сприятиме поступовій конвергенції національного законодавства держав та стати передумовою для переговорів щодо уніфікації колізійних прив'язок про майнові наслідки парних союзів сімейного типу. Подібні переговори матимуть найкращі результати на двосторонньому та регіональному рівні, де держави вже досягнули певного рівня правової інтеграції, зокрема на рівні ЄС. В універсальній площині свою роль має зіграти Гаазька конференція з міжнародного приватного права. Її членам варто активізувати роботу над уніфікацією колізійних норм про режими майна у фактичних союзах і партнерствах, – питанням, яке вже тривалий час перебуває на порядку денному організації.

ВИСНОВКИ

У рамках дисертаційного дослідження всебічно вивчено питання правових режимів майна подружжя та парних союзів сімейного типу в сучасному міжнародному сімейному праві та зроблено наступні ключові висновки:

1. Запропоновано визначення поняття "правовий режим майна подружжя" як системи правових норм, встановлених законодавством або договором, що регулює порядок набуття подружжям майна, розподілу його на спільне та особисте, а також визначає особливості володіння, користування і розпорядження відповідним майном, умови його поділу між подружжям і звернення на нього стягнення кредитором. Відзначено, що правовий режим майна подружжя класифікується на легальний і договірний, а легальний режим у свою чергу поділяється на три основоположні види: режим обмеженої спільності, режим відкладеної спільності та режим роздільності. Встановлено, що хоча кожна держава Європи за сукупністю ознак може бути віднесена до одного із перелічених видів, нюанси правового регулювання відрізняються навіть в межах держав одного виду.

2. Визначено, що родоначальником легального режиму обмеженої спільності майна подружжя можна вважати Францію. Поряд із легальним режимом, законодавство Франції визначає низку модельних договірних режимів. Продемонстровано, що французькі модельні договірні режими роздільності та участі у придбаннях аналогічні до англійського легального режиму роздільності та німецького легального режиму спільності придбань відповідно. Встановлено, що Україна є представником легального режиму обмеженої спільності зі східноєвропейськими особливостями. Доведено, що попри значний вплив французького Цивільного кодексу сімейне законодавство України не копіює його положення і має власні особливості. Досліджено становлення режиму роздільності в Англії і Уельсі та виокремлено ключові ознаки цього режиму. Охарактеризовано властивий англійському праву квазідоговірний режим майна подружжя, за яким суд на будь-якому етапі може на власний розсуд відійти від домовленості сторін. На прикладі Німеччини показано, що легальний режим відкладеної спільності поєднує в собі риси режиму обмеженої спільності та режиму роздільності. Також

встановлено, що модельний договірний режим роздільності в Німеччині є майже повністю аналогічним до англійського легального режиму роздільності, а модельний договірний режим спільності – до французького легального режиму обмеженої спільності.

3. Встановлено, що хоча режими обмеженої спільності, відкладеної спільності та роздільності у найближчій перспективі не поєднуються в єдиний режим, конвергенція матеріальних норм між режимами все одно відбувається. Так, попри неготовність європейських держав відмовитись від своїх легальних режимів, вони часто запроваджують аналоги легальних режимів з інших держав у якості власних модельних договірних режимів. Також подружжя з урахуванням принципу свободи договору може самостійно поєднувати окремі ознаки різних легальних режимів у своїх шлюбних договорах. Усе це є проявами конвергенції матеріальних норм щодо режимів майна подружжя в Європі.

4. В рамках дослідження запропоновано визначення поняття "парні союзи сімейного типу" як сталих одно- чи різностатевих союзів двох осіб, що породжують у сторін взаємні права і обов'язки сімейного характеру та водночас не відносяться до гетеросексуальних шлюбів. Констатовано, що наразі розповсюдження у світі отримали такі парні союзи сімейного типу: фактичні шлюбні відносини, зареєстровані партнерства, одностатеві шлюби.

5. Встановлено, що держави можуть бути класифіковані на три групи за обсягом правового регулювання майнових наслідків фактичних шлюбних відносин: 1) держави, де фактичні шлюбні відносини юридично не визнаються і не породжують майнових наслідків; 2) держави, що визнають певні майнові наслідки фактичних шлюбних відносин, але не мають окремого нормативного акта чи розділу кодексу з цього питання; 3) держави, де існує спеціальний законодавчий акт чи окремий розділ кодексу щодо фактичних шлюбних відносин. Україна відноситься до другої групи держав, має досить прогресивну нормативну базу і значну судову практику у цій сфері. Визначено, що держави з інститутом зареєстрованого партнерства можуть бути розділені на дві групи: 1) держави, в яких у партнерство можуть вступати лише особи однієї статі; 2) держави, де

партнерство можуть реєструвати одно- та різностатеві пари. Україна не належить до жодної із двох груп, оскільки не має законодавства про партнерства. У разі розробки українського закону про зареєстровані партнерства пропонується керуватись данською моделлю закону про партнерства. Продемонстровано, що одностатеві шлюби за останні 50 років пройшли шлях від повного неприйняття до офіційного визнання у 32 державах світу. Визначено, що у державах з інститутом одностатевих шлюбів їх майнові наслідки не відрізняються від гетеросексуальних шлюбів. Встановлено, що в Україні Конституція і переважаюча суспільна думка не допускають одностатевих шлюбів.

6. Визначено, що збільшення кількості шлюбних відносин з іноземним елементом є наслідком об'єктивних проявів глобалізації. В Україні на загострення проблематики майнових відносин подружжя з іноземним елементом також істотно вплинуло повномасштабне вторгнення РФ 24 лютого 2022 року. Показано, що для колізійних норм щодо майнових наслідків шлюбу характерна система інституційного розмежування, наголос на рівності сторін правовідносин, використання розгалужених норм за каскадним принципом для забезпечення тісного зв'язку з правовідносинами, акцент на автономії волі сторін. При цьому виявлено, що конкретні підходи до колізійного регулювання майнових наслідків шлюбу можуть відрізнятись навіть у рамках однієї правової сім'ї.

7. Показано, що колізійне регулювання майнових наслідків шлюбу в Україні базується на пріоритеті автономії волі сторін, базовій прив'язці спільного особистого закону подружжя та декількох альтернативних прив'язках за каскадним принципом. Зауважено, що українські колізійні прив'язки частково відрізняються від підходів, використаних у Гаазькій конвенції про право, застосовне до режимів власності подружжя (1978) та Регламенті ЄС №2016/1103. Для вдосконалення національного регулювання пропонується доповнити ст. 61 Закону України "Про міжнародне приватне право" додатковим принципом захисту слабкої сторони при виборі права (*lex benignitatis*).

8. За результатами дослідження судової практики також встановлено, що українські суди переважно правильно застосовують прив'язки щодо режимів майна

подружжя, але мають певні складнощі у застосуванні ст. 39, 61 Закону України "Про міжнародне приватне право" щодо об'єктів нерухомості. Тому запропоновано рекомендувати Верховному Суду видати детальний огляд судової практики у цій категорії справ для судів першої та апеляційної інстанції.

9. Відзначено, що парні союзи сімейного типу в сучасному міжнародному приватному праві зіштовхуються з юридичним невизнанням у великій кількості держав світу. Більше того, через різні підходи до визначення одних і тих же понять проблеми у визнанні певного союзу і його майнових наслідків виникають навіть між державами, у національному праві яких існують відповідні інститути.

10. Виявлено, що залежно від підходів до колізійного регулювання правових і майнових наслідків зареєстрованих партнерств можна виділити три групи держав: 1) держави з базовою прив'язкою до права держави місця реєстрації партнерства; 2) держави, що поширюють стандартні шлюбні прив'язки на зареєстровані партнерства; 3) держави, які застосовують інші колізійні прив'язки. З'ясовано, що переважна більшість держав світу, включаючи Україну, досі не мають колізійних норм для зареєстрованих партнерств. Для ліквідації правового вакууму запропоновано доповнити Закон України "Про міжнародне приватне право" новими статтями про дійсність, правові і майнові наслідки зареєстрованих партнерств, в основі яких лежить прив'язка до місця реєстрації партнерства (*lex loci registrationis*).

11. Продемонстровано, що попри розповсюдженість фактичних шлюбних відносин, лише незначна кількість держав має спеціальні колізійні норми щодо їх майнових наслідків. Держави, що запровадили такі норми, допускають можливість вибору права, а за його відсутності зазвичай використовують право держави спільного громадянства як основну прив'язку і право держави спільного місця проживання як альтернативну прив'язку. Держави без спеціальних колізійних прив'язок намагаються встановити аналогії з шлюбними, договірними чи зобов'язальними правовідносинами або взагалі відмовляються розглядати подібні спори. Оскільки Закон України "Про міжнародне приватне право" не містить відповідних колізійних норм, пропонується доповнити його статтями про

існування, правові і майнові наслідки фактичних шлюбних відносин із застосуванням прив'язок до вибору права з обмеженого кола правопорядків, спільного особистого закону, останнього спільного місця проживання і права суду.

12. В ході дослідження з'ясовано, що жодна держава світу не має спеціальних колізійних норм саме для одностатевих шлюбів. Визначено, що якщо держава визнає одностатеві шлюби, її суди автоматично поширюють на них колізійні прив'язки для гетеросексуальних шлюбів. Окремі держави, що не визнають одностатеві шлюби, розглядають іноземні одностатеві шлюби як зареєстровані партнерства і застосовують колізійні прив'язки для партнерств. У той же час більшість держав світу, включно з Україною, не передбачає укладення шлюбів між представниками однієї статі у своєму національному праві, що з урахуванням категорії публічного порядку ставить під сумнів визнання будь-яких правових наслідків іноземних одностатевих шлюбів у таких державах.

13. Виявлено, що у світі відсутня будь-яка універсальна чи регіональна конвенція з уніфікованими матеріальними нормами щодо режимів майна подружжя. Констатовано, що з огляду на культурні і правові розбіжності говорити про перспективи подібної уніфікації поки зарано. Єдиним прикладом успішної матеріальної уніфікації є двостороння Конвенція між Німеччиною та Францією щодо створення факультативного подружнього режиму спільності придбань (2010). Подальша робота над дво- та багатосторонніми угодами про створення спільних договірних режимів майна подружжя між сусідніми державами за зразком даної Конвенції може мати перспективи. Також показано, що перспективними для зближення матеріального законодавства держав є інструменти м'якого права, зокрема розроблені CEFL Принципи європейського сімейного права щодо майнових відносин подружжя (2013).

14. Встановлено, що міжнародна уніфікація колізійних норм щодо режимів майна подружжя є гарною альтернативою наразі недосяжній уніфікації матеріальних норм. На універсальному рівні колізійна уніфікація є одним із фокусів Гаазької конференції, на базі якої було розроблено Гаазьку конвенцію про право, застосовне до режимів власності подружжя (1978). Встановлено, що занадто

розгалужена система колізійних прив'язок та підстави для автоматичної зміни застосовного права призвели до незначної популярності Конвенції. Визначено, що на регіональному рівні успішним прикладом колізійної уніфікації є Регламент ЄС №2016/1103, який закріплює колізійні прив'язки для режимів майна подружжя. На двосторонньому рівні колізійні норми щодо майнових наслідків шлюбу зазвичай закріплюються у договорах про правову допомогу. Продемонстровано, що із 24 міжнародних договорів України про правову допомогу 12 містять прив'язки про майнові наслідки шлюбу.

15. За результатами аналізу визначено, що наразі в світі відсутні успішні приклади міжнародної уніфікації матеріальних чи колізійних норм щодо режимів майна у фактичних шлюбних відносинах. Показано, що з урахуванням фрагментарності визнання даного інституту, більш доцільно наразі зосередитись на колізійній, а не матеріальній уніфікації у цій сфері. Фундамент для розробки проєкту конвенції щодо колізійного регулювання режимів майна у фактичних шлюбних відносинах закладений Гаазькою конференцією. На регіональному рівні передумови для зрушень існують на рівні ЄС, де за зразком Регламентів ЄС 2016 року про шлюби і партнерства в середньостроковій перспективі можлива розробка окремого регламенту з колізійними нормами про майнові наслідки конкубіату. Також визначено, що істотну роль у зближенні національного законодавства держав можуть зіграти акти м'якого права, зокрема розроблені CEFL Принципи європейського сімейного права щодо права власності, утримання і спадкування пар, які перебувають у фактичних шлюбних відносинах (2019).

16. Показано, що наразі відсутня будь-яка універсальна, регіональна чи двостороння уніфікація матеріальних норми про режими майна зареєстрованих партнерств. Натомість існують перспективи у сфері колізійної уніфікації, оскільки держави мають схожі погляди на розуміння самого поняття партнерства та переважно застосовують колізійну прив'язку до місця реєстрації партнерства. На універсальному рівні аналіз доцільності подібної колізійної уніфікації здійснює Гаазька конференція. На регіональному рівні успіхів в уніфікації колізійних норм щодо майнових наслідків зареєстрованих партнерств вдалося досягнути ЄС.

Встановлено, що Регламент ЄС №2016/1104 містить прогресивні колізійні прив'язки щодо майнових наслідків зареєстрованих партнерств і може стати базисом для подальшої колізійної уніфікації в цій сфері.

17. Визначено, що сьогодні передчасно говорити про будь-яку міжнародну уніфікацію норм про режими майна в одностатевих шлюбах. Підкреслено, що одностатеві шлюби не потребують спеціального матеріального чи колізійного регулювання у сфері майнових відносин порівняно із гетеросексуальними шлюбами; натомість ключовим питанням є поширення загального поняття "подружжя" у міжнародних документах на одностатеві шлюби. Встановлено, що перспективним в частині розвитку регулювання цього питання є європейський регіон. Прогнозується, що через 5-10 років учасники Регламенту ЄС №2016/1103 можуть розпочати обговорення автономного визначення поняття "подружжя", яке для цілей Регламенту буде включати в себе і одностатеві шлюби.

18. Встановлено, що основною проблемою уніфікації матеріальних і колізійних норм щодо режимів майна в парних союзах сімейного типу є фрагментарність визнання таких відносин у світі. Зазначено, що оскільки міжнародній уніфікації зазвичай передують поява відповідних інститутів у національному праві, державам варто зосередитись над вдосконаленням внутрішнього матеріального і колізійного регулювання режимів майна у цих союзах. При цьому пропонується продовжувати роботу над інструментами м'якого права. Підкреслено, що міжнародну уніфікацію доцільно починати саме з колізійних, а не матеріальних норм. Також визначено, що уніфікаційні зусилля матимуть найбільшу ефективність на регіональному та двосторонньому рівні, де держави вже досягнули певного рівня законодавчої гармонізації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Майкут Х.В. Майнові правовідносини подружжя. Сімейне право України : підручник / ред. А.О. Дутко. Львів, 2018. С. 152–189.
2. Баранова Л.М. Сімейне право : підручник / ред.: В.І. Борисова, І.В. Жилінкова. 4-те вид. Харків : Право, 2012. 320 с.
3. Матвеев Г. К. Советское семейное право. Москва : Юридическая литература, 1985. 208 с.
4. Бурлай О. Є. Правовідносини подружжя в міжнародному приватному праві : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2007. 22 с.
5. Овчатова-Редько А. О. Майнові правовідносини жінки та чоловіка, які перебувають у фактичному шлюбі, за законодавством України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Одеса, 2009. 19 с.
6. Davrados N. Jurisdictional issues concerning matrimonial property regimes. *Revue hellénique de droit international (RHDI)*. 2013. 66:259. P. 259–272.
7. Мамутов В.К., Знаменский Г.Л., Хахулин К.С. и др. Хозяйственное право Украины : учебник / ред. В. Мамутов. Киев : Юринком Интер, 2002. 897 с.
8. Мельниченко О. В. Поділ майна подружжя за законодавством України та країн Європейського Союзу : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2015. 236 с.
9. Бажанова В. О. Здійснення права власності подружжя : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2016. 19 с.
10. Ариванюк Т. О. Правове регулювання відносин власності між подружжям : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2002. 190 с.
11. Ульяненко О. О. Шлюбний договір у сімейному праві України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2003. 22 с.
12. Менджул М.В. Порівняльне сімейне право. Ужгород : ТОВ "РІК-У", 2021. 296 с.
13. Простибоженко О. С. Правовий режим майна подружжя за законодавством європейських держав: порівняльно-правовий аналіз і напрямки гармонізації. *Вісник ОНУ ім. І. І. Мечникова. Правознавство*. 2016. Т. 21, № 1 (28). С. 111–129.

14. Green Paper on conflict of laws in matters concerning matrimonial property regimes, including the question of jurisdiction and mutual recognition (SEC (2006) 952). EUR-Lex. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52006DC0400> (date of access: 16.09.2022).
15. Цивільний кодекс України : Кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV : станом на 1 серп. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 16.09.2022).
16. Pintens W., Scherpe J. Matrimonial property. Encyclopedia of private international law / ed. by J. Basedow et al. Cheltenham, 2017. P. 1234–1246.
17. Новохатська Я. В. Правове регулювання майнових відносин подружжя (порівняльно-правовий аспект) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Харків, 2006. 22 с.
18. Garetto R., Pascucci F., Sgubin E. United Kingdom. Family property and succession in EU Member States: national reports on the collected data. Rijeka, 2019. P. 678–708.
19. Antokolskaia M. Harmonisation of family law in Europe: a historical perspective. Antwerp - Oxford : Intersentia, 2006. 566 p.
20. Doron E., Tikotzky Y., Nass S. Prenuptial agreements and their validity under Romanian law. Doron, Tikotzky, Kantor, Gutman, Nass, Amit Gross & Co. URL: <https://en.dt-law.co.il/articles.asp?ArticleID=1008> (date of access: 16.09.2022).
21. Ромовська З. В. Сімейний кодекс України: науково-практичний коментар / ред. І. В. Жилінкова. Харків : Ксилон, 2008. 855 с.
22. Pintens W. Matrimonial property law in Europe. The future of family property in Europe / ed. by K. Boele-Woelki, J. Miles, J. Scherpe. Cambridge – Antwerp – Portland, 2011. P. 19–46.
23. Warendorf H., Curry-Sumner I. Family law legislation of the Netherlands. Antwerp - Oxford - New York : Intersentia, 2003. 260 p.

24. Pintens W. Europeanisation of family law. Perspectives for the unification and harmonisation of family law in Europe / ed. by K. Boele-Woelki. Antwerp - Oxford - New York, 2003. P. 3–33.
25. Pashynskiy A. The establishment of basic European matrimonial property regimes. Law Review of Kyiv University of Law. 2018. No. 2018/4. P. 328–331.
26. Code civil. Legifrance. URL: <https://www.legifrance.gouv.fr/codes/id/LEGITEXT000006070721/> (date of access: 17.10.2022).
27. Ferrand F., Braat B. National report: France. Commission on European Family Law. URL: <http://ceflonline.net/country-reports-for-france/> (date of access: 17.09.2022).
28. Matrimonial property regimes: France. European e-Justice Portal. URL: https://e-justice.europa.eu/36686/EN/matrimonial_property_regimes?FRANCE&member=1 (date of access: 20.09.2022).
29. Простибоженко О. Способи поділу спільного майна подружжя: досвід правового регулювання іноземних держав. Підприємство, господарство і право. 2018. № 1/2018. С. 31–35.
30. Sussman D., Bonnet G. Family laws and regulations report - France. International Comparative Legal Guides (ICLG). URL: <https://iclg.com/practice-areas/family-laws-and-regulations/france> (date of access: 20.09.2022).
31. Macdonald A. The French law of marriage and matrimonial regimes. The International and Comparative Law Quarterly. 1952. Vol. 1, no. 3. P. 313–324
32. Frémeaux N., Leturcq M. Wealth, marriage and prenuptial agreements in France (1855 - 2010). Paris : INED, 2016. 71 p.
33. Chauveau V., Cornec A. Family law in Europe / ed. by V. Chauveau et al. West Sussex : Tottel Publishing Ltd, 2002. 361 p.
34. Ferrand F. France - 2021 update. Commission on European Family Law. URL: <http://ceflonline.net/wp-content/uploads/France-Ferrand.pdf> (date of access: 20.09.2022).
35. Cabrillac R. Droit Civil: Les régimes matrimoniaux. Paris : Montchrestien, 2007. 354 p.

36. Braat B., Oderkerk M., Steenhoff G. *Juwelijksvermogensrecht in rechtvergelijkend perspectief*. Utrecht : Universiteit Utrecht, 2000. 408 p.
37. Butruille-Cardew C. *Family law in France: overview*. Thomson Reuters - Practical Law. URL: [https://content.next.westlaw.com/6-615-3545?_lrTS=20170409143850214&transitionType=Default&contextData=\(sc.Default\)&firstPage=true&bhcp=1](https://content.next.westlaw.com/6-615-3545?_lrTS=20170409143850214&transitionType=Default&contextData=(sc.Default)&firstPage=true&bhcp=1) (date of access: 20.09.2022).
38. Maccari M. V. *France // Family Property and Succession in EU Member States: National Reports on the Collected Data / за ред. Lucia Ruggeri, Ivana Kunda, Sandra Winkler*. Croatia, 2019. С. 234-258.
39. Cass. Civ. I, 11.01.1984, Defrénois 1984. 933, obs. Champenois.
40. Cass. Civ. I, 07.06.1989, D. 1990. 21, obs. Massip.
41. Leonard K. *Community property states in 2022*. Forbes Advisor. URL: <https://www.forbes.com/advisor/legal/divorce/community-property-states/> (date of access: 20.09.2022).
42. Озель В. І. *Становлення та розвиток основних інститутів українського шлюбно-сімейного права в X-XIX ст.: історико-правовий аспект : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01*. Київ, 2012. 20 с.
43. Калітенко О. М. *Особисті відносини подружжя та відносини подружжя стосовно їх майна : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03*. Харків, 2001. 20 с.
44. Ромовська З. В. *Українське сімейне право : підручник*. Київ : Прав. єдність, 2009. 500 с.
45. Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про право на шлюб, розірвання шлюбу, визнання його недійсним та поділ спільного майна подружжя: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 21.12.2007 р. № 11. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0011700-07#Text> (дата звернення: 25.09.2022).
46. Огляд судової практики Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду щодо розгляду справ у спорах, що виникають із розподілу майна подружжя : Огляд суд. практики від 03.08.2020 р.

- URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/Oglyad_podil_majna.pdf (дата звернення: 25.09.2022).
- 47.Сімейний кодекс України : Кодекс України від 10.01.2002 р. № 2947-III : станом на 19 лютого 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text> (дата звернення: 29.09.2022).
- 48.Постанова Верховного Суду від 16.09.2022 р. у справі № 757/36999/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106315460> (дата звернення: 29.09.2022).
- 49.Постанова Верховного Суду від 01.04.2020 р. у справі № 462/518/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88574949> (дата звернення: 29.09.2022).
- 50.Постанова Верховного Суду від 24.01.2020 р. у справі № 546/912/16-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87243018> (дата звернення: 29.09.2022).
- 51.Бобак О. Борги подружжя: як бути при поділі майна? Вища школа адвокатури НААУ. URL: <https://www.hsa.org.ua/blog/borgy-podruzzhya-yak-buty-pry-podili-majna/> (дата звернення: 29.09.2022).
- 52.Постанова Верховного Суду від 17.01.2021 р. у справі № 359/898/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95241648> (дата звернення: 29.09.2022).
- 53.Постанова Верховного Суду від 08.02.2022 р. у справі № 209/3085/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105325146> (дата звернення: 29.09.2022).
- 54.Постанова Верховного Суду від 17.06.2020 р. у справі № 761/46925/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90111530>.
- 55.Цивільний процесуальний кодекс України : Кодекс України від 18.03.2004 р. № 1618-IV : станом на 15 жовтня 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 16.10.2022).
- 56.Савчук В., Брич Я. Шлюбний договір: межі законодавчого регулювання та остання практика застосування. Юридична Газета. 2016. № 33. С. 20.
- 57.Постанова Верховного Суду України від 28.01.2015 р. у справі № 6-230цс14. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/42576431> (дата звернення: 29.09.2022).
- 58.Власюк К. Домовитися на березі. Три міфи про шлюбний договір в Україні. НВ Бізнес. URL: <https://biz.nv.ua/ukr/experts/mifi-pro-shlyubni-dogovori-v-ukrajini-vid-chogo-strahuyut-kontrakti-ostanni-novini-50159423.html> (дата звернення:

- 29.09.2022).
59. В 2020 році майже кожне 20-те подружжя уклало шлюбний контракт. Оpendatabot. URL: <https://opendatabot.ua/analytics/marriage-contracts-2021> (дата звернення: 29.09.2022).
60. The German system. Britannica. URL: <https://www.britannica.com/topic/civil-law-Romano-Germanic/The-German-system> (date of access: 16.10.2022).
61. Constitution of Germany (1949). Constitutionnet. URL: <https://constitutionnet.org/vl/item/constitution-germany-1949> (date of access: 16.10.2022).
62. Gleichberechtigungsgesetz (1957). Bundesgesetzblatt. URL: [https://www.bgbl.de/xaver/bgbl/start.xav?start=//*\[@attr_id='bgbl157026.pdf'\]#_bgbl_//*\[@attr_id='bgbl157026.pdf'\]_1665933214582](https://www.bgbl.de/xaver/bgbl/start.xav?start=//*[@attr_id='bgbl157026.pdf']#_bgbl_//*[@attr_id='bgbl157026.pdf']_1665933214582) (date of access: 16.10.2022).
63. Martiny D., Dethloff N. National report: Germany. Commission on European Family Law. URL: <http://ceflonline.net/wp-content/uploads/Germany-Property.pdf> (date of access: 16.10.2022).
64. Hamilton C., Perry A. Family law in Europe. 2nd ed. Haywards Heath : Tottel Publishing, 2007. 912 p.
65. Kreidler-Pleus D. Family law in Germany: overview. Thomson Reuters - Practical Law. URL: [https://ca.practicallaw.thomsonreuters.com/8-575-0676?transitionType=Default&contextData=\(sc.Default\)&firstPage=true](https://ca.practicallaw.thomsonreuters.com/8-575-0676?transitionType=Default&contextData=(sc.Default)&firstPage=true) (date of access: 16.10.2022).
66. German Civil Code (BGB). Geetze im Internet. URL: http://www.gesetze-im-internet.de/englisch_bgb/ (date of access: 16.10.2022).
67. Baronin von Maydell M., Beckers S. Family laws and regulations report - Germany. International Comparative Legal Guides (ICLG). URL: <https://iclg.com/practice-areas/family-laws-and-regulations/germany> (date of access: 16.10.2022).
68. Prenuptial agreements in Germany. The Law Office of Jeremy D. Morley. URL: <https://www.international-divorce.com/prenuptial-agreements-in-germany> (date of access: 16.10.2022)

69. Dethloff N., Martiny D., Maurer M. Germany - 2021 update. Commission on European Family Law. URL: <http://ceflonline.net/wp-content/uploads/Germany-Dethloff-Martiny.pdf> (date of access: 16.10.2022).
70. Dethloff N. Contracting in family law: a European perspective. The future of family property in Europe / ed. by K. Boele-Woelki, J. Miles, J. Scherpe. Cambridge – Antwerp – Portland, 2011. P. 65–94.
71. Чубарев В. Міжнародне приватне право : навч. посіб. Київ : Атіка, 2008. 608 с.
72. Пашинський А.П. Правове регулювання питань власності подружжя за англійським правом. Український часопис міжнародного права. 2018. № 2018/1. С. 74–79.
73. Пашинський А. П. Поділ майна подружжя за англійським правом. Юридична газета. 2017. № 31-32. С. 581–582.
74. What is marriage. Family Law Week. URL: <http://www.familylawweek.co.uk/site.aspx?i=ed70850> (date of access: 16.10.2022).
75. Law of Property Act 1925. Legislation.gov.uk. URL: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/Geo5/15-16/20/section/37> (date of access: 16.10.2022).
76. Law Reform (Married Women and Tortfeasors) Act 1935. Legislation.gov.uk. URL: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/Geo5/25-26/30/contents> (date of access: 16.10.2022).
77. Baxter I. First report on family property: a new approach. The Modern Law Review. 1974. Vol. 37, no. 2. P. 175–178.
78. Cretney S. Family law in the twentieth century: a history. Oxford : Oxford University Press, 2003. 911 p.
79. Matrimonial Proceedings and Property Act 1970. Legislation.gov.uk. URL: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1970/45> (date of access: 16.10.2022).
80. Matrimonial Causes Act 1973. Legislation.gov.uk. URL: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1973/18> (date of access: 16.10.2022).
81. Couples in the United Kingdom. Couples in Europe. URL:

- <http://www.coupleseurope.eu/en/united-kingdom/topics> (date of access: 16.10.2022).
- 82.Thorpe M. Financial consequences of divorce: England versus the rest of Europe. The future of family property in Europe / ed. by K. Boele-Woelki, J. Miles, J. Scherpe. Cambridge – Antwerp – Portland, 2011. P. 3-16.
- 83.Менджул М. В. Основні засади регулювання сімейних відносин в англійському праві. International scientific and practical conference "Legal practice in EU countries and Ukraine at the modern stage" : Conference proceedings, м. Арад, 25–26 січ. 2019 р. С. 198–201.
- 84.How the court decides who gets what. Collas Crill. URL: <https://www.collascrill.com/knowledge-documents/guides/how-the-court-decides-who-gets-what/?referral=brownsadvocates.com> (date of access: 16.10.2022).
- 85.House of Lords - White v. White (Conjoined Appeals). UK Parliament. URL: <https://publications.parliament.uk/pa/ld199900/ldjudgmt/jd001026/white-1.htm> (date of access: 16.10.2022).
- 86.Family matters – Divorce: England and Wales. European e-Justice Portal. URL: https://e-justice.europa.eu/content_divorce-45-ew-en.do#toc_1 (date of access: 16.10.2022).
- 87.Miles J., Scherpe J. The future of family property in Europe. The future of family property in Europe / ed. by K. Boele-Woelki, J. Miles, J. Scherpe. Cambridge - Antwerp - Portland, 2011. P. 423–432.
- 88.The financial clean break order in divorce settlements. JMW Solicitors LLP. URL: <https://www.jmw.co.uk/services-for-you/family-law/divorce/articles/financial-clean-break-order> (date of access: 16.10.2022).
- 89.Important family law cases: White v White. Stowe Family Law. URL: <https://www.stowefamilylaw.co.uk/blog/2014/07/31/important-family-law-cases-white-v-white-by-john-bolch/> (date of access: 16.10.2022).
- 90.Miller v. Miller (2006). Family Law Week. URL: <https://www.familylawweek.co.uk/site.aspx?i=ed2060> (date of access: 16.10.2022).

91. McFarlane v. McFarlane. United Kingdom House of Lords decisions. URL: [http://www.bailii.org/cgi-bin/markup.cgi?doc=/uk/cases/UKHL/2006/24.html&query=title+\(+miller+\)∓method=boolean](http://www.bailii.org/cgi-bin/markup.cgi?doc=/uk/cases/UKHL/2006/24.html&query=title+(+miller+)∓method=boolean) (date of access: 16.10.2022).
92. England - Wales - Scotland. International Union of Notaries. URL: <https://www.uinl.org/parejas-en-europa/inglaterra-gales-> (date of access: 16.10.2022).
93. 4PB FOR FAMILY. N v N (jurisdiction: pre-nuptial agreement). URL: <https://www.4pb.com/case-detail/n-v-n-jurisdiction-pre-nuptial-agreement/> (date of access: 16.10.2022).FM
94. MacLeod v MacLeod (2008). Family Law Week. URL: <https://www.familylawweek.co.uk/site.aspx?i=ed29009> (date of access: 16.10.2022).
95. Radmacher v. Granatino (2010). The Supreme Court. URL: <https://www.supremecourt.uk/cases/uksc-2009-0031.html> (date of access: 16.10.2022).
96. Family laws and regulations report - England & Wales. International Comparative Legal Guides (ICLG). URL: <https://iclg.com/practice-areas/family-laws-and-regulations/england-and-wales> (date of access: 16.10.2022).
97. Money and property when you divorce or separate. GOV.UK. URL: <https://www.gov.uk/money-property-when-relationship-ends> (date of access: 16.10.2022).
98. Cooke E. Marital property agreements and the work of the Law Commission for England and Wales. The future of family property in Europe / ed. by K. Boele-Woelki, J. Miles, J. Scherpe. Cambridge - Antwerp - Portland, 2011. P. 95–113.
99. Cretney S., Masson J., Bailey-Harris R. Principles of Family Law. London : Sweet & Maxwell, 2003. 322 p.
100. Clive E. Marriage: an unnecessary legal concept. Marriage and cohabitation in contemporary societies / ed. by J. Eekelaar, S. Katz. Toronto, 1980. P. 454.
101. Update on the developments in internal law and private international law concerning cohabitation outside marriage, including registered partnerships

- (2015). Permanent Bureau of the Hague Conference on Private International Law. URL: <https://assets.hcch.net/upload/wop/gap2015pd05en.pdf> (date of access: 16.10.2022).
102. Bradley D. Regulation of unmarried cohabitation in West-European jurisdictions – determinants of legal policy. *International Journal of Law, Policy and the Family*. 2001. Vol. 15, no. 1. P. 22–50.
103. Pashynskyi A. Property relations between unmarried cohabitants in international family law. *Teisė*. 2020. No. 115. P. 154–162. URL: <https://doi.org/10.15388/Teise.2020.115.11>.
104. Круковес В. Процесуальні особливості розгляду справ щодо встановлення факту проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2018. 264 с.
105. Roth M., Reith C. National report: Austria. Commission on European Family Law. URL: <http://ceflonline.net/wp-content/uploads/Austria-IR.pdf> (date of access: 16.10.2022).
106. What is a cohabitation agreement?. Penningtons Manches Cooper. URL: <https://www.penningtonslaw.com/expertise/individuals/family-law/faqs-cohabitation-agreements> (date of access: 16.10.2022).
107. Women and Equalities Committee of the House of Commons. The rights of cohabiting partners. London : Parliamentary Copyright House of Commons, 2022. 36 p. URL: <https://committees.parliament.uk/publications/23321/documents/170094/default/> (date of access: 16.10.2022).
108. Cohabitation Rights Bill - House of Lords. UK Parliament. URL: <https://bills.parliament.uk/bills/2639> (date of access: 16.10.2022).
109. Questionnaire of the People's Republic of China. Hague Conference on Private International Law. URL: <https://assets.hcch.net/docs/c11de156-4c61-4297-a092-0bca2f18abcb.pdf> (date of access: 16.10.2022).
110. Judgement of the Supreme Court of Greece (Areios Pagos) [2008] 874/2008. Areios Pagos. URL:

120. Act on the Dissolution of the Household of Cohabiting Partners (26/2011). FINLEX. URL: <https://www.finlex.fi/en/laki/kaannokset/2011/en20110026.pdf> (date of access: 16.10.2022).
121. Macao Special Administrative Region of the People's Republic of China. Hague Conference on Private International Law. URL: <https://assets.hcch.net/docs/81a0d0f1-5d66-4d21-8795-258359faf30c.pdf> (date of access: 16.10.2022).
122. Постанова Верховного Суду від 12.12.2019 р. у справі № 490/4949/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/86400911> (дата звернення: 16.10.2022).
123. Постанова Верховного Суду від 22.09.2021 р. у справі № 129/2115/15-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100179094> (дата звернення: 16.10.2022).
124. Цал-Цалко Ю. Ю. Процесуальні особливості розгляду спорів щодо поділу спільного майна подружжя : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Одеса, 2010. 21 с.
125. Договір про спільне проживання чоловіка та жінки. Нотаріальна палата України. URL: <https://npu.ua/news/spilne-prozhivannya-info/> (дата звернення: 16.10.2022).
126. Про затвердження Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України : Наказ Міністерства юстиції України від 22.02.2012 р. № 296/5 : станом на 21 трав. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0282-12#Text> (дата звернення: 16.10.2022).
127. Wautelet P. Registered partnerships. Encyclopedia of Private International Law / ed. by J. Basedow et al. Cheltenham, 2017. P. 1505–1515.
128. Property of international couples (marriages and registered partnerships). European Commission. URL: https://ec.europa.eu/info/policies/justice-and-fundamental-rights/civil-justice/family-law/property-international-couples-marriages-and-registered-partnerships_en (date of access: 16.10.2022).
129. Council Regulation (EU) 2016/1103 of 24 June 2016 implementing enhanced cooperation in the area of jurisdiction, applicable law and the recognition and enforcement of decisions in matters of matrimonial property regimes. EUR-Lex.

- URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32016R1103> (date of access: 04.12.2022).
130. Dieter M. Is unification of family law feasible or even desirable? SSRN. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1612157#references-widget (date of access: 16.10.2022).
131. The Danish Registered Partnership Act. Peter Tatchell. URL: https://www.petertatchell.net/lgbt_rights/usercybercity/~dko12530/s2.htm.html (date of access: 16.10.2022).
132. Curry-Sumner I. All's well that ends registered? Antwerp : Intersentia, 2005. 600 p.
133. Центр "Наш світ". Право на пошуки щастя. Київ : Центр "Наш світ", 2017. 95 с.
134. In France, civil unions gain favor over marriage. The New York Times. URL: <https://www.nytimes.com/2010/12/16/world/europe/16france.html> (date of access: 17.10.2022).
135. Property consequences of registered partnerships. European e-Justice Portal. URL: https://e-justice.europa.eu/36687/EN/property_consequences_of_registered_partnerships?FRANCE&member=1 (date of access: 17.10.2022).
136. Steinfeld and Keidan: what happens next?. Family Law. URL: https://www.familylaw.co.uk/news_and_comment/steinfeld-and-keidan-what-happens-next (date of access: 17.10.2022).
137. The Civil Partnership Act explained. Wards Solicitors. URL: <https://wards.uk.com/wp-content/uploads/2016/03/The-Civil-Partnership-Act-explained.pdf> (date of access: 17.10.2022).
138. Про затвердження плану дій з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на період до 2020 року : Розпорядж. Каб. Міністрів України від 23.11.2015 р. № 1393-р : станом на 26 верес. 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1393-2015-p#Text> (дата звернення: 17.10.2022).

139. Владислав Власюк: Міністерство юстиції не розробляло і не подавало на розгляд жодних проектів нормативних актів щодо легалізації цивільного партнерства для одностатевих пар. Міністерство юстиції України. URL: <https://minjust.gov.ua/news/ministry/vladislav-vlasyuk-ministerstvo-yustitsii-ne-rozroblyalo-i-ne-podavalo-na-rozglyad-jodnih-proektiv-normativnih-aktiv-schodo-legalizatsii-tsvilnogo-partnerstva-dlya-odnostatevih-par> (дата звернення: 17.10.2022).
140. Виконання Плану дій з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на період до 2020 року <https://minjust.gov.ua/m/vikonannya-planu-diy-z-realizatsii-natsionalnoi-strategii-u-sferi-prav-lyudini-na-period-do-2020-roku>. Міністерство юстиції України. URL: <https://minjust.gov.ua/m/vikonannya-planu-diy-z-realizatsii-natsionalnoi-strategii-u-sferi-prav-lyudini-na-period-do-2020-roku> (дата звернення: 17.10.2022).
141. Про затвердження плану дій з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на 2021-2023 роки: Розпорядж. Каб. Міністрів України від 23.06.2021 р. № 756-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/756-2021-p#Text> (дата звернення: 17.10.2022).
142. Щорічна доповідь Уповноваженого ВРУ з прав людини про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні (2019). Київ : Полігр. компанія "Гепард", 2020. 255 с.
143. Щорічна доповідь Уповноваженого ВРУ з прав людини про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні (2020). Київ : Полігр. компанія "Гепард", 2021. 354 с.
144. Щорічна доповідь Уповноваженого ВРУ з прав людини про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні (2021). Київ : Полігр. компанія "Гепард", 2022. 425 с.
145. Петиція №22/144562-еп: "Легалізація одностатевих шлюбів". Електронні петиції - Офіційне інтернет-представництво Президента України. URL: <https://petition.president.gov.ua/petition/144562?fbclid=IwAR0WogvHeb4zA6vxvfj>

- [mbTAZrEfqkqJJsSQgnRYJrHxsd8tQTElrc4WVTBY](#) (дата звернення: 17.10.2022).
146. Сприйняття ЛГБТ людей та їх прав в Україні: травень 2022 року. Київ, 2022. 29 с. URL: <https://gay.org.ua/blog/2022/06/02/spryiniattia-lgbt-liudei-ta-ikh-prav-v-ukraini-traven-2022-roku-analitychnyi-zvit/> (дата звернення: 17.10.2022).
147. Проект Закону про інститут реєстрованих партнерств №9103 від 13.03.2023. Законотворчість - ВРУ. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/41497> (дата звернення: 08.04.2023).
148. Маймулахин А., Касянчук М., Лещинский Е. Однополое партнерство в Украине: отчет о проведенном исследовании. Киев : Атопол, 2009. 104 с.
149. Українські ЛГБТ у ЄСПЛ: черговий вираж на шляху до “рівності”. Християнська служба порятунку. URL: <https://crs-center.org/українські-лгбт-у-єспл-черговий-вираж/> (дата звернення: 17.10.2022).
150. Couples in the Netherlands. Couples in Europe. URL: <http://www.coupleseurope.eu/en/netherlands/topics> (date of access: 17.10.2022).
151. Marriage equality around the world. Human rights campaign. URL: <https://www.hrc.org/resources/marriage-equality-around-the-world> (date of access: 17.10.2022).
152. Конституція України : від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР : станом на 1 січ. 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 17.10.2022).
153. Право гомосексуальних пар на реєстрацію шлюбу підтримує удвічі більше українців, ніж 10 років тому. The Village. URL: <https://www.the-village.com.ua/village/knowledge/edu-news/328245-pravo-gomoseksualnih-par-na-reestratsiyu-shlyubu-pidtrimue-udvichi-bilshe-ukrayintsiv-nizh-10-rokiv-tomu> (дата звернення: 17.10.2022).
154. Authors speaking: Lucia Ruggeri, Agne Limante, Neza Pogorelnik Vogrinc about their publication “The EU Regulations of matrimonial property and property of

- registered partnerships”. Intersentia. URL: <https://intersentia.com/en/author-speaking-ruggeri-limante-pogorelcnik> (date of access: 04.12.2022).
155. Черняк Ю.В. Уніфікація норм міжнародного цивільного процесу: проблемні питання теорії і судової практики вирішення сімейних спорів : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2019. 40 с.
156. Міжнародне приватне право: підручник / ред.: А. С. Довгерт, В. І. Кисіль. 2-ге вид. Київ : Алерта, 2014. 656 с.
157. Herr and Madame, Señor and Mrs. The Economist. URL: <https://www.economist.com/international/2011/11/12/herr-and-madame-senor-and-mrs> (date of access: 04.12.2022).
158. Lanzieri G. A comparison of recent trends of international marriages and divorces in European countries. ResearchGate. URL: https://www.researchgate.net/publication/258210073_A_Comparison_of_Recent_Trends_of_International_Marriages_and_Divorces_in_European_Countries. (date of access: 04.12.2022).
159. В ООН порахували, скільки українців виїхали за кордон: рекордна кількість. Інформаційне агентство "УНН". URL: <https://www.unn.com.ua/uk/news/1991409-v-oon-porakhuvali-skilki-ukrayintsiv-viyikhali-za-kordon-rekordna-kilkist> (дата звернення: 04.12.2022).
160. Morozova E. Countries that allow dual citizenship. Immigrant Invest. URL: <https://immigrantinvest.com/blog/countries-that-allow-dual-citizenship-en/> (date of access: 04.12.2022).
161. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions "Bringing legal clarity to property rights for international couples" (COM/2011/0125). EUR-Lex. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/GA/ALL/?uri=CELEX:52011DC0125> (date of access: 04.12.2022).
162. ЗМІ: за десять років українки стали у два рази частіше виходити заміж за іноземців. Інформаційне агентство "УНІАН".

- URL: <https://www.unian.ua/society/2388072-zmi-za-desyat-rokiv-ukrajinki-stali-u-dva-razi-chastishe-vihoditi-zamij-za-inozemtsiv.html> (дата звернення: 04.12.2022).
163. Basedow J. Choice of law. Encyclopedia of Private International Law / ed. by J. Basedow et al. Cheltenham, 2017. P. 311–320.
164. Cuniberti G. France – National report. Encyclopedia of Private International Law / ed. by J. Basedow et al. Cheltenham, 2017. P. 2079-2090.
165. Which country’s law applies – France. European e-Justice Portal. URL: https://e-justice.europa.eu/340/EN/which_country_s_law_applies?FRANCE&member=1 (date of access: 04.12.2022).
166. Couples in France. Couples in Europe. URL: <https://www.coupleseurope.eu/couples-in-france> (date of access: 04.12.2022).
167. Convention of 14 March 1978 on the Law Applicable to Matrimonial Property Regimes. Hague Conference on Private International Law. URL: <https://www.hcch.net/en/instruments/conventions/full-text/?cid=87> (date of access: 04.12.2022).
168. Cour de Cassation, Chambre civile 1, du 26 mai 1999, 97-16.684. Legifrance. URL: <https://www.legifrance.gouv.fr/juri/id/JURITEXT000007043495> (date of access: 04.12.2022).
169. Cour de Cassation, Chambre civile 1, du 28 juin 2005, 00-15.734. Legifrance. URL: <https://www.legifrance.gouv.fr/juri/id/JURITEXT000007052360/> (date of access: 04.12.2022).
170. Delaume R. G. A codification of French private international law. The Canadian Bar Review. 1951. Vol. 29. P. 722–747.
171. Michaels R. The French project for a private international law code – a debate at the Comité Français. Conflictoflaws.net. 2022. URL: <https://conflictoflaws.net/2022/the-french-project-for-a-private-international-law-code-a-debate-at-the-comite-francais/> (date of access: 04.12.2022).
172. Cuniberti G. Towards a French code of private international law? The European Association of Private International Law. URL: <https://eapil.org/2022/05/11/towards-a-french-code-of-private-international-law/> (date of access: 04.12.2022).

173. Projet de Code de droit international prive. Comité Français de droit international prive. URL: http://www.cfdip.fr/offres/file_inline_src/717/717_pj_120422_114420.pdf (date of access: 04.12.2022).
174. Switzerland's Federal Code on private international law. National Research University "HSE University". URL: [https://www.hse.ru/data/2012/06/08/1252692468/SwissPIL%20в%20ред.%202007%20\(англ.\).pdf](https://www.hse.ru/data/2012/06/08/1252692468/SwissPIL%20в%20ред.%202007%20(англ.).pdf) (date of access: 04.12.2022).
175. Dovgert A. Ukraine – National report. Encyclopedia of private international law / ed. by J. Basedow et al. Cheltenham, 2017. P. 2602-2611.
176. Пашинський А. П., Кисіль В. І. Колізійне регулювання майнових відносин подружжя в Україні: теорія і практика. Актуальні проблеми міжнародних відносин. 2018. № 137. С. 48–57.
177. Пашинський А. П. Колізійне регулювання питань власності подружжя в законодавстві України. Шевченківська весна 2018: Матеріали Міжнар. науково-практ. конф. студентів, аспірантів і молодих вчен.: Частина I, м. Київ, 29 берез. 2018 р. Київ, 2018. С. 86–89.
178. Про міжнародне приватне право : Закон України від 23.06.2005 р. № 2709-IV: станом на 15 жовтня 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2709-15#Text> (дата звернення: 04.12.2022).
179. Калакура В. Я. Принципи колізійного регулювання в міжнародному сімейному праві. Вісник національного університету імені Тараса Шевченка. 2009. № 80. С. 40–43.
180. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони : Угода Україна від 27.06.2014 р. : станом на 30 листоп. 2015 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text (дата звернення: 22.01.2023).

181. Постанова Одеського апеляційного суду від 11.02.2021 у справі №523/13748/16-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95358384> (дата звернення: 22.01.2023).
182. Лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ "Про практику розгляду судами цивільних справ з іноземним елементом" від 16.05.2013 №24-754/0/4-13. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v-754740-13#Text> (дата звернення: 22.01.2023).
183. Рішення Овідіопольського районного суду Одеської області від 05.07.2022 у справі №509/778/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105224647> (дата звернення: 22.01.2023).
184. Постанова Черкаського апеляційного суду від 17.09.2020 у справі №711/6037/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/91764637> (дата звернення: 22.01.2023).
185. Рішення Корсунь-Шевченківського районного суду Черкаської області від 27.03.2020 у справі №699/817/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88474763> (дата звернення: 22.01.2023).
186. Ухвала Апеляційного суду міста Києва від 31.10.2013 у справі № 22-ц/796/14100/2013. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/35710106> (дата звернення: 22.01.2023).
187. Ухвала Апеляційного суду Львівської області від 08.07.2014 у справі №442/6855/13. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/39790080> (дата звернення: 22.01.2023).
188. Рішення Дніпровського районного суду міста Києва від 05.02.2021 у справі №755/13857/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95754389> (дата звернення: 22.01.2023).
189. Постанова Верховного Суду від 03.08.2022 у справі №756/13997/15. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105578099> (дата звернення: 22.01.2023).
190. Ухвала Апеляційного суду міста Києва від 10.12.2015 у справі №22-8529. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/54599230> (дата звернення: 22.01.2023).

191. Briggs A. *The Conflict of Laws*. 3rd ed. Oxford : Oxford University Press, 2013. 448 p.
192. UK jurisdiction overview. Lexis PSL. URL: https://www.lexisnexis.com/uk/lexispsl/family/document/393787/55KB-DRH1-F18F-02BK-00000-00/Jurisdiction_overview (date of access: 22.01.2023).
193. Dickinson A. United Kingdom - National report. *Encyclopedia of Private International Law* / ed. by J. Basedow et al. Cheltenham, 2017. P. 2612–2626.
194. Which country's law applies - England and Wales. European e-Justice Portal. URL: https://e-justice.europa.eu/340/EN/which_country_s_law_applies?ENGLAND_AND_WALES&member=1 (date of access: 22.01.2023).
195. Stewart J., Dziobon R. Family law in the UK (England and Wales): overview. Thomson Reuters - Practical Law. URL: [https://uk.practicallaw.thomsonreuters.com/1-590-4465?transitionType=Default&contextData=\(sc.Default\)&firstPage=true](https://uk.practicallaw.thomsonreuters.com/1-590-4465?transitionType=Default&contextData=(sc.Default)&firstPage=true) (date of access: 22.01.2023).
196. Ministry of Justice. Family law disputes involving the EU: guidance for legal professionals. GOV.UK. URL: <https://www.gov.uk/government/publications/family-law-disputes-involving-the-eu-guidance-for-legal-professionals/family-law-disputes-involving-the-eu-guidance-for-legal-professionals> (date of access: 22.01.2023).
197. Domicile and Matrimonial Proceedings Act (1973). Legislation.gov.uk. URL: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1973/45/section/5#commentary-key-fe42b832978b4f054942d9a0140774ff> (date of access: 22.01.2023).
198. Revillard M. Le pacte civil de solidarite en droit international prive. *Defrenois*. 2000. No. 6. P. 337–350.
199. European Commission. Summary of replies to the Green Paper on the conflict of laws in matters concerning matrimonial property regimes, including the questions of jurisdiction and mutual recognition. Brussels, 2008. 9 p. URL: http://www.jafbase.fr/docUE/summary_answers_com_2006_400_en.pdf (date of access: 22.01.2023).

200. Which country's law applies - Greece. European e-Justice Portal. URL: https://e-justice.europa.eu/340/EN/which_country_s_law_applies?GREECE&member=1 (date of access: 22.01.2023).
201. Which country's law applies – Czech Republic. European e-Justice Portal. URL: https://e-justice.europa.eu/340/EN/which_country_s_law_applies?CZECH_REPUBLIC&member=1 (date of access: 22.01.2023).
202. Which country's law applies – Italy. European e-Justice Portal. URL: https://e-justice.europa.eu/340/EN/which_country_s_law_applies?ITALY&member=1 (date of access: 22.01.2023).
203. Federal Act on Private International Law (Switzerland). Fedlex Federal Law. URL: https://www.fedlex.admin.ch/eli/cc/1988/1776_1776_1776/en (date of access: 22.01.2023).
204. Which country's law applies – Belgium. European e-Justice Portal. URL: https://e-justice.europa.eu/340/EN/which_country_s_law_applies?BELGIUM&member=1 (date of access: 22.01.2023).
205. Which country's law applies – Croatia. European e-Justice Portal. URL: https://e-justice.europa.eu/340/EN/which_country_s_law_applies?CROATIA&member=1 (date of access: 22.01.2023).
206. Hague Conference on Private International Law. Note on developments in internal law and private international law concerning cohabitation outside marriage, including registered partnerships. The Hague, 2008. 60 p. URL: <https://assets.hcch.net/docs/2ac5c1bc-af74-464d-9be4-cfe184eadba3.pdf> (date of access: 22.01.2023).
207. Wautelet P. Private international law aspects of same-sex marriages and partnerships in Europe. Legal recognition of same-sex relationships in Europe / ed. by K. Boele-Woelki, A. Fuchs. 2nd ed. Cambridge - Antwerp - Portland, 2012. P. 143–188.

208. Dufalová L., Cípková T., Burdová K. Legal consequences of marriage and cohabitation under the Slovak law. *Actualidad Jurídica Iberoamericana*. 2019. No. 11. P. 148–167.
209. Which country's law applies – Estonia. European e-Justice Portal. URL: https://e-justice.europa.eu/340/EN/which_country_s_law_applies?ESTONIA&member=1 (date of access: 22.01.2023).
210. Šarčević P. Private international law aspects of legally regulated forms of non-marital cohabitation and registered partnerships. *Yearbook of Private International Law*. The Hague, 1999. Vol. 1. P. 37–48.
211. Hague Conference on Private International Law. Private international law aspects of cohabitation outside marriage and registered partnerships. The Hague, 2000. 6 p. URL: <https://assets.hcch.net/docs/19e6f94d-ed94-4552-8158-e7c3a2770cce.pdf> (date of access: 22.01.2023).
212. Cohabitation outside marriage. Hague Conference on Private International Law. URL: <https://www.hcch.net/en/projects/legislative-projects/cohabitation> (date of access: 22.01.2023).
213. Boele-Woelki K. Private international law aspects of registered partnerships and private international law aspects of registered partnerships and other forms of non-marital cohabitation in Europe. *Louisiana Law Review*. 2000. Vol. 60, no. 4. P. 1053–1059.
214. Croatian Private International Law Act. Fakultet - Pravni fakultet. URL: https://www.pravo.unizg.hr/_download/repository/ZRS_eng.doc (date of access: 22.01.2023).
215. Slovenian Private International Law and Procedure Act. UAIPIT | Pagina principal. URL: https://www.uaipit.com/uploads/legislacion/files/0000004965_THE_PRIVATE_INTERNATIONAL_LAW_AND_PROCEDURE_ACT_1999_07_13.pdf (date of access: 22.01.2023).

216. Which country's law applies – Hungary. European e-Justice Portal. URL: https://e-justice.europa.eu/340/EN/which_country_s_law_applies?HUNGARY&member=1 (date of access: 22.01.2023).
217. Which country's law applies – Portugal. European e-Justice Portal. URL: https://e-justice.europa.eu/340/EN/which_country_s_law_applies?PORTUGAL&member=1 (date of access: 22.01.2023).
218. Ковальчук К., Осітрова Ю. Особливості колізійного регулювання сімейних відносин в умовах глобалізації. Юридичний науковий електронний журнал. 2020. № 8. С. 97–99.
219. Корнєєв Ю., Берегович Л. Колізійне регулювання сімейних правовідносин у міжнародному приватному праві: шляхи подолання конфлікту. Цивільне і трудове право. 2018. № 4 (49). С. 140–144.
220. Pintens W., Scherpe J. Same-sex marriages. Encyclopedia of Private International Law / ed. by J. Basedow et al. Cheltenham, 2017. P. 1604–1609.
221. Marriage (Same Sex Couples) Act 2013. Legislation.gov.uk. URL: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2013/30/enacted> (date of access: 22.01.2023).
222. Frimston R. Marriage and non-marital registered partnerships: a European perspective of private international law. CCBE. URL: https://www.ccbe.eu/fileadmin/speciality_distribution/public/documents/Events/20081211_Brussels_Practising_Family_Law_in_Europe/EN_Frimston_doc.pdf (date of access: 22.01.2023).
223. Dougan F. Property relations of cross-border same-sex couples in the EU. The EU Regulations on matrimonial property and property of registered partnerships / ed. by L. Ruggeri, A. Limante, N. P. Vogrine. Cambridge - Antwerp - Portland, 2022. P. 219–244.
224. Кожевнікова В. Правове регулювання укладення шлюбів громадянами України у державах Європейського Союзу та їх визнання в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Харків, 2010. 20 с.
225. Judgment of European Court of Human Rights of 24.06.2010 in Schalk and Kopf v. Austria no. 30141/04. URL:

- [912"j%7D](#) (date of access: 05.03.2023)
226. Мельниченко О. В. Поділ майна подружжя за законодавством України та країн Європейського Союзу : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2015. 20 с.
227. European Court of Human Rights. The ECHR in 50 questions. Strasbourg, 2021. 12 p. URL: https://www.echr.coe.int/documents/50questions_eng.pdf (date of access: 05.03.2023).
228. Consolidated versions of the Treaty on European Union and the Treaty on the Functioning of the European Union. EUR-Lex. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:12016ME/TXT> (date of access: 05.03.2023).
229. Kuipers J. European Union and private international law. Encyclopedia of Private International Law / ed. by J. Basedow et al. Cheltenham, 2017. P. 687-697.
230. Principles of European family law regarding property relations between spouses. Commission on European Family Law. URL: <http://ceflonline.net/wp-content/uploads/Principles-PRS-English1.pdf> (date of access: 05.03.2023).
231. Winkler S. De facto couples: between national solutions and European trends. The EU Regulations on matrimonial property and property of registered partnerships / ed. by L. Ruggeri, A. Limante, N. Pogorelčnik Vogrinc. Cambridge – Antwerp – Chicago, 2022. P. 245–268.
232. Простибоженко О. С. Процеси гармонізації сімейного права європейських держав. Державно-правове регулювання суспільних відносин в умовах нових глобалізаційних викликів: вітчизняні та міжнародні реалії: монографія / ред. Ю. Л. Бошицький. Київ, 2019. С. 379–402.
233. Договір між Україною і Республікою Польща про правову допомогу та правові відносини у цивільних і кримінальних справах. Законодавство України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/616_174#Text (дата звернення: 05.03.2023).
234. Décret n° 2013-488 du 10 juin 2013 portant publication de l'accord entre la République française et la République fédérale d'Allemagne instituant un régime matrimonial optionnel de la participation aux acquêts, signé à Paris le 4 février

2010. Legifrance.
URL: <https://www.legifrance.gouv.fr/jorf/id/JORFTEXT000027533762> (date of access: 05.03.2023).
235. Cubedda Wiedemann M. G., Henrich D. The optional matrimonial property regime. The optional matrimonial property regime. The Franco-German community of accrued gains / ed. by M. G. Cubedda Wiedemann. Cambridge, 2014. P. 3–16.
236. Fötschl A. The common optional matrimonial property regime of Germany and France – epoch-making in the unification of law. Yearbook of Private International Law. 2009. P. 395–404.
237. Devaux A. The Franco-German agreement on the optional matrimonial property regime: a new practical tool in the movement towards the harmonization of the European substantive rules in family law. International Lawyer. 2014. Vol. 48, no. 3. P. 215–229.
238. The optional matrimonial property regime. Intersentia.
URL: <https://intersentia.com/en/the-optional-matrimonial-property-regime.html#open-access> (date of access: 05.03.2023).
239. Directorate General for Internal Policies of the European Parliament. The Franco-German agreement on an elective ‘community of accrued gains’ matrimonial property regime. Brussels, 2010. 15 p.
URL: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/IDAN/2010/425658/IPOL-JURI_NT\(2010\)425658_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/IDAN/2010/425658/IPOL-JURI_NT(2010)425658_EN.pdf) (date of access: 05.03.2023).
240. Thijs H. The Franco-German common optional matrimonial property regime: a guide for future European harmonization. European Review of Private Law. 2021. No. 3. P. 489–516.
241. Boele-Woelki K., Jänterä-Jareborg M. Initial results of the work of the CEFL in the field of property relations between spouses. The future of family property in Europe / ed. by K. Boele-Woelki, J. Miles, J. Scherpe. Cambridge - Antwerp - Portland, 2011. P. 47–62.
242. Менджул М. В. Сімейний кодекс України та принципи європейського сімейного права: питання відповідності. Закарпатські правові читання.

- Матеріали XI Міжнародної науково-практичної конференції, м. Ужгород, 11–30 квіт. 2019 р. Ужгород, 2019. С. 117–122.
243. Antokolskaia M. The “Better law” approach and the harmonisation of family law. Perspectives for the unification and harmonisation of family law in Europe / ed. by K. Boele-Woelki. Antwerp – Oxford – New York, 2003. P. 159–182.
244. Менджул М. В. Перспективи уніфікації європейського сімейного права. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2019. Т. 1, № 3. С. 186–190.
245. Müller-Freienfels W. The unification of family law. *The American Journal of Comparative Law*. 1968. Vol. 16, no. 1/2. P. 175–218.
246. Kahn-Freund O. Common law and civil law – imaginary and real obstacles to assimilation. *New perspectives for a common law of Europe* / ed. by M. Cappelletti. London, 1978. P. 137–168.
247. Dethloff N. Arguments for the unification and harmonisation of family law in Europe. *Perspectives for the unification and harmonisation of family law in Europe* / ed. by K. Boele-Woelki. Antwerp – Oxford – New York, 2003. P. 37–64.
248. Розгон О. В. Доцільність уніфікації та гармонізації колізійних норм у міжнародному сімейному праві. *Альманах міжнародного права*. 2017. № 16. С. 61–69.
249. Braat B. *Indépendance et interdépendance patrimoniales des époux dans le régime matrimonial légal des droits français, néerlandais et suisse*. Berne : Staempfli, 2004. 496 p.
250. Willekens H. Explaining two hundred years of family law in Western Europe. *Het gezinsrecht in de sociale wetenschappen* / ed. by H. Willekens. Den Haag, 1997. P. 59–93.
251. Попко В. В. Уніфікація норм міжнародного приватного права в рамках Гаазької конференції : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2006. 18 с.
252. HCCH Members. Hague Conference on Private International Law. URL: <https://www.hcch.net/en/states/hcch-members> (date of access: 05.03.2023).
253. Pertegas M. Hague Conference on Private International Law. *Encyclopedia of*

- Private International Law / ed. by J. Basedow et al. Cheltenham, 2017. P. 870–875.
254. 1905 Effects of marriage Convention. Hague Conference on Private International Law. URL: <https://www.hcch.net/en/instruments/the-old-conventions/1905-effects-of-marriage-convention#status> (date of access: 05.03.2023).
255. Droz G. Les régimes matrimoniaux en droit international privé comparé. Recueil des Cours de l'Académie de droit international de La Haye. 1974. Vol. 143, no. 3. P. 1–36.
256. Status table: Convention of 14 March 1978 on the law applicable to matrimonial property regimes. Hague Conference on Private International Law. URL: <https://www.hcch.net/en/instruments/conventions/status-table/?cid=87> (date of access: 05.03.2023).
257. Konvensjon mellom Norge, Danmark, Finland, Island og Sverige inneholdende internasjonal-privatrettslige bestemmelser om ekteskap, adopsjon og vergemål. LOVDATA. URL: <https://lovdata.no/dokument/TRAKTAT/traktat/1931-02-06-1> (date of access: 05.03.2023).
258. Пашинський А.П., Калакура В.Я. Регламент ЄС №2016/1103 як приклад регіональної уніфікації колізійних норм щодо режимів майна подружжя. Часопис Київського університету права. 2023. №2023/1. С. 124-136.
259. Commission goes ahead with 17 Member States to clarify the rules applicable to property regimes for Europe's international couples. European Commission. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_16_449 (date of access: 05.03.2023).
260. The EU Regulations on matrimonial property and property of registered partnerships. Intersentia. URL: <https://www.intersentiaonline.com/library/the-eu-regulations-on-matrimonial-property-and-property-of-registered-partnerships> (date of access: 05.03.2023).
261. Gonzales Beilfuss C. The unification of private international law in Europe: a success story. The future of family property in Europe / ed. by K. Boele-Woelki, J. Miles, J. Scherpe. Cambridge – Antwerp – Portland, 2011. P. 329–340.

262. Enhanced cooperation on matrimonial and registered partnership property issues. EUR-Lex. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/LSU/?uri=CELEX:32016R1103> (date of access: 22.02.2023).
263. Pérez Vallejo A. M. Matrimonial property regimes with cross-border implications: Regulation (EU) 2016/1103. Property relations of cross-border couples in the European Union / ed. by M. J. Cazorla González, M. Giobbi, J. K. Škerl, L. Ruggeri, S. Winkler. Napoli, 2020. P. 14–27.
264. CEELI Institute. Application of EU instruments in civil justice. Prague, 2021. 58 p. URL: http://ceeliinstitute.org/wp-content/uploads/2022/01/Application_EU_Instr_2021_CIVIL_EN_01.pdf (date of access: 22.02.2023).
265. Property regimes for international couples. Your Europe. URL: https://europa.eu/youreurope/citizens/family/couple/property-regimes-international-couples/index_en.htm (date of access: 22.02.2023).
266. Hodson D. EU matrimonial property regime regulation. Family Law. URL: https://www.familylaw.co.uk/news_and_comment/EU-Matrimonial-Property-Regime-Regulation (date of access: 22.02.2023).
267. Pogorelčnik Vogrinc N. Applicable law in the Twin Regulations. The EU Regulations on matrimonial property and property of registered partnerships / ed. by L. Ruggeri, A. Limante, N. Pogorelčnik Vogrinc. Cambridge, 2022. P. 101–128.
268. Schultz R. Choice of law in relation to matrimonial property in the 21st century. Journal of Private International Law. 2019. Vol. 15, no. 1. P. 1–49.
269. Двосторонні міжнародні договори України. Міністерство юстиції України. URL: <https://minjust.gov.ua/m/4906> (дата звернення: 05.03.2023).
270. Договір між Україною і Китайською Народною Республікою про правову допомогу у цивільних і кримінальних справах. Законодавство України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/156_014#Text (дата звернення: 05.03.2023).
271. Договір між Україною та Монголією про правову допомогу у цивільних та кримінальних справах. Законодавство України.

https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/496_001#Text (дата звернення: 05.03.2023).

272. Договір між Україною та Угорською Республікою про правову допомогу в цивільних справах. Законодавство України.

URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/348_026#Text (дата звернення: 05.03.2023).

273. Угода між Україною та Грецькою Республікою про правову допомогу в цивільних справах. Законодавство України.

URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/300_013#Text (дата звернення: 05.03.2023).

274. Договір між Україною та Ісламською Республікою Іран про правові відносини та правову допомогу в цивільних і кримінальних справах. Законодавство України.

URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/364_026#Text (дата звернення: 05.03.2023).

275. Договір між Україною та Республікою Болгарія про правову допомогу в цивільних справах. Законодавство України.

URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/100_056#Text (дата звернення: 05.03.2023).

276. Угода між Україною та Республікою Кіпр про правову допомогу в цивільних справах. Законодавство України.

URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/196_008#Text (дата звернення: 05.03.2023).

277. Угода між Україною та Великою Соціалістичною Народною Лівійською Арабською Джамагірією про правову допомогу в цивільних і кримінальних справах. Законодавство України.

URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/434_029#Text (дата звернення: 05.03.2023).

278. Договір між Україною та Сирійською Арабською Республікою про правові відносини і взаємну правову допомогу в цивільних і кримінальних справах. Законодавство України.

URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/760_023#Text (дата звернення: 05.03.2023).

279. Договір між Україною та Об'єднаними Арабськими Еміратами про взаємну правову допомогу у цивільних та комерційних справах. Законодавство України.

URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/784_008#Text (дата звернення: 05.03.2023).

280. Договір між Україною та Республікою Індія про взаємну правову допомогу у цивільних і господарських справах. Законодавство України.

URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/356_026#Text (дата звернення: 05.03.2023).

281. Договір між Україною та Федеративною Республікою Бразилія про взаємну правову допомогу та правові відносини у цивільних справах. Законодавство України.

URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/076_001-18#Text (дата звернення: 05.03.2023).

282. Договір між Україною і Литовською Республікою про правову допомогу та правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах. Законодавство України.

URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/440_002#Text (дата звернення: 05.03.2023).

283. Договір між Україною і Республікою Молдова про правову допомогу та правові відносини у цивільних і кримінальних справах. Законодавство України.

URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/498_604#Text (дата звернення: 05.03.2023).

284. Договір між Україною та Республікою Грузія про правову допомогу та правові відносини у цивільних та кримінальних справах. Законодавство України.

URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/268_542#Text (дата звернення: 05.03.2023).

285. Договір між Україною та Естонською Республікою про правову допомогу та правові відносини у цивільних та кримінальних справах. Законодавство України.

URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/233_659#Text (дата звернення: 05.03.2023).

286. Договір між Україною та Латвійською Республікою про правову допомогу та правові відносини у цивільних, сімейних, трудових та кримінальних справах. Законодавство України.
URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/428_627#Text (дата звернення: 05.03.2023).
287. Договір між Україною та Республікою Узбекистан про правову допомогу та правові відносини у цивільних та сімейних справах. Законодавство України.
URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/860_013#Text (дата звернення: 05.03.2023).
288. Договір між Україною і Соціалістичною Республікою В'єтнам про правову допомогу і правові відносини в цивільних і кримінальних справах. Законодавство України.
URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/704_050#Text (дата звернення: 05.03.2023).
289. Договір між Україною та Республікою Македонія про правову допомогу в цивільних справах. Законодавство України.
URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/807_010#Text (дата звернення: 05.03.2023).
290. Угода між Україною та Турецькою Республікою про правову допомогу та співробітництво в цивільних справах. Законодавство України.
URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/792_600#Text (дата звернення: 05.03.2023).
291. Договір між Україною та Чеською Республікою про правову допомогу в цивільних справах. Законодавство України.
URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/203_018#Text (дата звернення: 05.03.2023).
292. Договір між Україною та Корейською Народно-Демократичною Республікою про правову допомогу в цивільних та кримінальних справах. Законодавство України.
URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/408_012#Text (дата звернення: 05.03.2023).

05.03.2023).

293. Пашинський А. П. Проблеми і перспективи міжнародної уніфікації матеріального регулювання режимів майна в парних союзах сімейного типу. Шевченківська весна – 2023 : Матеріали міжнар. науково-практ. конф. студентів, аспірантів та молодих вчен.: Аспіранти, м. Київ, 28 квіт. 2023 р. Київ, 2023. С. 59-62.
294. Mol C. Reasons for regulating informal relationships: a comparison of nine European jurisdictions. *Utrecht Law Review*. 2016. No. 12 (2). P. 98–113.
295. Cohabitation - Responses. Hague Conference on Private International Law. URL: <https://www.hcch.net/en/projects/legislative-projects/cohabitation/responses> (date of access: 05.03.2023).
296. Principles of European family law regarding property, maintenance and succession rights of couples in de facto unions / K. Boele-Woelki et al. Antwerp : Intersentia, 2019. 282 p.
297. Recommendation No. R (88) 3 of the Committee of Ministers to member states on the validity of contracts between persons living together as an unmarried couple and their testamentary disposition. Council of Europe. URL: <https://rm.coe.int/rec-88-3e-on-the-validity-of-contracts-between-persons-living-together/1680a3b3e8> (date of access: 05.03.2023).
298. Council Regulation (EU) 2016/1104 of 24 June 2016 implementing enhanced cooperation in the area of jurisdiction, applicable law and the recognition and enforcement of decisions in matters of the property consequences of registered partnerships. EUR-Lex. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32016R1104> (date of access: 05.03.2023).
299. The Principles of European family law regarding the property, maintenance and succession rights of couples in de facto unions. Commission on European Family Law. URL: <http://ceflonline.net/wp-content/uploads/English-De-Facto.pdf> (date of access: 05.03.2023).
300. Principles of European family law regarding property, maintenance and succession rights of couples in de facto unions / K. Boele-Woelki et al. Antwerp : Intersentia,

2019. 282 p.

301. Менджул М., Давидова Н. Механізм цивільно-правового регулювання майнових відносин партнерів у фактичних союзах. Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. 2021. № 65. С. 124–127.
302. Менджул М. В. Реформування Сімейного кодексу України в контексті євроінтеграційних процесів (окремі аспекти). Рекодифікація цивільного законодавства і система права України у контексті євроінтеграційних процесів : матер. всеукр. науковопрактичн. конфер, м. Одеса, 8–9 листоп. 2019 р. Одеса, 2019. С. 171–175.
303. États membres. CIEC - Commission Internationale de l'Etat Civil. URL: <https://www.ciec1.org/> (date of access: 06.03.2023).
304. Convention (n°32) sur la reconnaissance des partenariats enregistrés. CIEC - Commission Internationale de l'Etat Civil. URL: <https://www.ciec1.org/convention-32-texte-fr> (date of access: 06.03.2023).
305. État présent - Convention (n°32) sur la reconnaissance des partenariats enregistrés. CIEC - Commission Internationale de l'Etat Civil. URL: <https://www.ciec1.org/convention-32-presentation-fr> (date of access: 06.03.2023).
306. 18 EU countries agree to clarify rules on property regimes for international couples. Consilium. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2016/06/09/property-regimes-for-international-couples/> (date of access: 06.03.2023).